

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра філософії та політології

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни
**«ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ
СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ»**

Для здобувачів вищої освіти
факультету підготовки фахівців
для органів досудового
розслідування

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготовлений доцентом кафедри філософії та політології, кандидатом психологічних наук, доцентом **Шинкаренко І.О.** Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Тищенко О.І., доцент кафедри інноваційних технологій освітнього процесу КЗ "Запорізький інститут післядипломної освіти" Запорізької обласної ради, кандидат педагогічних наук, доцент.

Мітасов М.І., адвокат Запорізької обласної колегії адвокатів, адвокат юридичної консультації жовтневого району м. Запоріжжя.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри філософії та політології
04.08.2016 р., протокол № 2.

ТЕМА № 1:
«ПРОФЕСІЙНА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА, ЇЇ ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДИЛІВ»
 (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Психологічна характеристика професійної діяльності. Зв'язок професійної діяльності з психологічними аспектами та її вимоги до професійної психологічної підготовленості працівників.
2. Професійна психологічна підготовленість як складова частина професійної майстерності. Психологічна навченість і психологічна підготовленість.
3. Структура професійної психологічної підготовки. Основні компоненти професійної психологічної готовності.
4. Основні етапи та зміст формування психологічної готовності і стійкості співробітників ОВС.
5. Основні завдання психологічної підготовки працівників ОВС.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Юхновець Г.О. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина.: Курс лекцій. - К.: НАВСУ, 1995.
2. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
3. Долгова А.И. Знать и исполнять закон. - М., 1987.
4. Дунаев А.Ф., Батышев А.С. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. – М., 1992.
5. Китов А.И. Психология управления: Учебник. – М.:МВШ МВД СССР, 1979.
6. Климов Е.А. Психология профессионала. - М.,1996.
7. Никифоров. Г. Психология профессиональной подготовки. - СПб., 1993.
8. Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М.: МВШ МВД СССР, 1987.

Додаткова література:

1. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Юхновець Г.О., Медведев В.С. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина: Курс лекцій. - К.: НАВСУ, 1995.
2. Бандурка О.М., Тюріна В.О. та ін. Основи психології і педагогіки: Підручник. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003.
3. Васильев В.Л. Юридическая психология. – СПб.: Питер, 2005.

4. Данилов В.А. О путях формирования профессионально значимых качествах сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения // Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в ВУЗах МВД в современных условиях (Научно-методическая конференция 17-18.04.79). - К.:КВШ МВД СССР, 1979.

5. Данилов В.А. О путях формирования профессионально значимых качествах сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения. //Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в ВУЗах МВД в современных условиях (Научно-методическая конференция 17-18.04.79). – К.: КВШ МВД СССР, 1979.

6. Данилов В.А., Лури В.С. Использование возможностей психологией полицией США // Сборник МВД СССР. – М.: НИИ МВД СССР. - №4(54). - 1990.

7. Думко Ф.К., Запорожцева Г.Е. Професійно-психологічна підготовка співробітників ОВС. - Одеса, 2000.

8. Дунаев А.Ф., Батышев А.С. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. – М., 1992.

9. Кац Г. Минимальные требования к профессиональной грамотности полицейских (Сборник рефератов зарубежных публикаций).- М.: НИИ МВД СССР, 1979.

10. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Основы юридической психологии: Учебник. – Х.: Одиссей, 2005.

11. Концепція психопрофілактичної роботи в ОВС України та Програма її реалізації до 2005 року (затверджена наказом МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року).

12. Платонов К.К. О модели проектируемого профессионала // Комплексное изучение человека и формирование всесторонне развитой личности. - М., 1973.

13. Полицейские органы стран Западной Европы, Северной и Южной Америки, Австралии // Проблемы преступности в капиталистических странах (по материалам зарубежной печати) Информационный бюллетень №1.- М.: НИИ МВД СССР, 1987.

14. Програма формування позитивного іміджу міліції України на 2003-2007 рр. (схвалено Рішенням колегії МВС України від 10 січня 2003 р. №1КМ/1ДСК).

15. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.

16. Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М., 1987.

17. Фондова лекція до теми №1.

18. Шапарь В.Б. Словарь практического психолога. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Торсинг», 2004.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дати наукові знання про сутність психологічної характеристики діяльності працівників слідчих підрозділів, роль психології у формуванні психологічної готовності до дій у різних умовах. Зафіксувати та структурувати у пам'яті курсантів фундаментальну категорію психології – свідомість як вищу форму психічного відображення, поглибити знання курсантів щодо різноманітних підходів з проблеми з'явлення; розвивати пізнавальну активність курсантів.

ВСТУП

Зміни, які відбуваються в країні в останні роки в усіх сферах життя суспільства, становлення державності, демократизації, побудови правової держави вимагають корінних змін у кримінальній політиці, правоохоронній і правозастосовчій практиці. Точка зору, що існувала довгі роки, на органи внутрішніх справ як на апарат виконавчої влади держави, що виконує переважно каральні функції, в останні роки зазнає істотних змін.

Здійснити стратегічний курс на суттєве підсилення кадрового потенціалу української міліції можливо лише завдяки тісному зв'язку з населенням, трудовими колективами, поширенню гласності, відкритості діяльності міліції для громадськості, засобів масової інформації. Неможливо ефективно розв'язувати оперативно-службові задачі, обмежуючись винятково правовою стороною питання, необхідно враховувати також норми моралі, традиції, звичаї. Закон і законність – слова одного кореня, але вони не тотожні. Законність – це точне дотримання вимог закону всіма суб'єктами права. Сучасний стан розвитку української державності, соціально-економічні і політичні перетворення, курс на демократизацію суспільства не може бути плідним без кваліфікованих, відданих своїй справі, націлених на майбутнє фахівців. Однак успіху неможливо досягти, якщо співробітники органів внутрішніх справ будуть людьми некомпетентними, які не вміють приймати неординарні рішення, нездатні брати на себе за них відповідальність у складній мінливій оперативній обстановці. Є численні і переконливі свідчення тому, що закон нічого не вартий, якщо він знаходиться в руках непрофесіоналів.

Недоліки діяльності правоохоронних органів багато в чому пов'язані з недосконалістю організації і проведення професійної підготовки працівників слідчих підрозділів. Недостатня якість професійної підготовки співробітників болісно позначається на рівні їхньої професійної майстерності і результатах оперативно-службової діяльності. Коли співробітник безпомічний як професіонал в аналізі і регулюванні людських відносин і вчинків, і, у той же час, на ньому лежить тягар відповідальності за вирішення поставленої службової задачі, він часто вимушено потрапляє в ситуацію, яка підштовхує його до використання жорстоких адміністративних методів, владних форм, що межують часом із порушенням законності і прав людини. При виконанні своїх функцій вони нерідко вступають у психологічно загострені відносини з

частиною населення, особливо з тими, хто встав на шлях конфлікту із законом або має деформовану правосвідомість. Важливо не тільки самому дотримуватися букви закону, але й домогтися розуміння і прийняття громадянам справедливості і законності цих вимог.

Це сприяло б підвищенню авторитету міліції і формуванню правосвідомості населення.

I. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ЗВ'ЯЗОК ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПСИХОЛОГІЧНИМИ АСПЕКТАМИ ТА ЇЇ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ

У ст. 1 Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. говориться, що «Міліція в Україні - державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань». Психологічний аналіз діяльності вимагає чіткого знання основних функцій, завдань і вимог до діяльності міліції. У зв'язку з цим доцільно звернутися до ст. 2 ці закони, в якій відзначається, що завданнями міліції є:

- забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;
- запобігання правопорушенням та їх припинення;
- охорона і забезпечення громадського порядку;
- виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- захист власності від злочинних посягань;
- виконання кримінальних покарань і адміністративних стягнень;
- участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Множинність завдань, що стоять перед міліцією, веде до розвитку поліфункціональності в діяльності, виділення груп співробітників, що виконують специфічні функції. Найбільш відоме встановлене Законом «Про міліцію» розподіл міліції на кримінальну і міліцію громадської безпеки. Природно, діяльність оперативних працівників міліції по своєму змісту і вживаним способам відрізняється від діяльності, наприклад, патрульно-постової служби або дорожньо-патрульної служби ДАІ. Проте діяльність різних працівників міліції, що розрізняється по вживаних засобах, співпадає по своїх цільових параметрах. Ланкою, що об'єднує їх і примушує тісно взаємодіяти, є наявність єдиного об'єкту діяльності — злочинця (правопорушника).

Об'єкт діяльності співробітників міліції (правопорушник) має ряд особливостей. До значущих для діяльності працівників міліції слід віднести такі характеристики правопорушників : а) антигромадська спрямованість і громадська небезпека поведінки; б) протидія або опір правомірним діям співробітників міліції; в) досвід протиправної або злочинної діяльності; г) маскування справжніх цілей і мотивів протиправної діяльності; д) типовість і індивідуальність в поведінці; е) своєрідність зв'язків з навколишнім світом, у тому числі часто спостережувана ідентифікація себе з кримінальним середовищем.

Аналіз специфіки діяльності міліції дозволяє виділити *десять загальних для представників її різних служб характеристик* :

1) діяльність міліції є різновидом державної служби, і порядок її проходження працівниками визначений в Положенні про службу в органах внутрішніх справ України, співробітники міліції мають спеціальні звання і при виконанні своїх посадових обов'язків повинні, як правило, носити спеціально встановлену форму одягу;

2) діяльність співробітників міліції будується на принципах законності, гуманізму, поваги прав людини і гласності;

3) нормативно-правова регламентація діяльності міліції визначає специфіку проведення правоохоронних заходів у сфері боротьби із злочинністю і охорони громадської безпеки;

4) як правило, виконанню міліційних функцій протидіють правопорушники і їх посібники;

5) працівникам міліції надані великі владні повноваження, реалізація яких залежить від їх уміння розумного, доцільного і законного застосування влади;

6) міліція має специфічні засоби дії, у тому числі примуси, в процесі профілактики і припинення правопорушень (психологічна дія, у вигляді попередження, зауваження і ін.; застосування спеціальних засобів, фізичної сили і вогнепальної зброї);

7) різноманітність соціальних ситуацій, в яких доводиться діяти працівникам міліції, визначає вимоги до їх психологічної готовності, уміння швидко входити в суть події, що сталася, і комунікативним якостям;

8) діяльність міліції проходить в умовах конспірації і необхідності збереження її співробітниками службової таємниці;

9) міліційна діяльність характеризується екстремальністю, пов'язаною з наявністю різних стресс-факторів (підвищена відповідальність, невизначеність інформації, дефіцит часу, небезпека для здоров'я та ін.) і психічними перевантаженнями в роботі;

10) на діяльність співробітників впливають атмосфера в суспільстві, оцінки населенням міри її ефективності і авторитет міліції, що складається.

Виняткова складність діяльності міліції диктує високі вимоги до професійної підготовленості і виучки кожного співробітника. Ця діяльність чинить зворотний вплив на співробітників міліції як суб'єктів діяльності, розвиваючи їх знання, навички, уміння і здібності, формуючи певні характерологічні якості.

Діяльність працівників міліції істотно залежить від *мотивації праці*, захопленості і схильності до правоохоронної діяльності. Формування стійких позитивних мотивів діяльності співробітників міліції можна вести в чотирьох напрямках:

1) формування безпосередніх мотивів праці за допомогою розкриття цікавих і творчих сторін діяльності міліції;

2) розвиток інтересу до діяльності опосередкованою дією на мотиви шляхом виховання у співробітників міліції почуття професійного обов'язку і гордості за приналежність до міліції;

3) розкриття перед співробітниками перспектив службового росту, просування по службі і підвищення професійної кваліфікації як працівника органів правопорядку;

4) ефективна організація праці співробітників і створення в колективі служб і підрозділів міліції сприятливого морально-психологічного клімату.

Результати будь-якого виду діяльності працівників міліції залежать від її якісних характеристик: нормативності, організованості, підготовленості, засвоєності і ефективності.

Нормативність діяльності є мірою відповідності дій співробітників правовим і моральним нормам, положенням Кодексу честі співробітників міліції, орієнтації на застосування тільки законних способів боротьби з протиправними діяннями. Діяльність співробітників міліції повинна проходити під знаком суворого дотримання норм кримінального, кримінально-процесуального і адміністративного законодавства.

Організованість створює реальний фундамент для успішної діяльності працівників міліції. Вона виражається у визначенні відповідних форм організації і стрункої системи реалізації професійних завдань міліції.

Підготовленість виражається в наявності у співробітника міліції відповідних знань, умінь і навичок. Важливу роль нарівні з іншими видами підготовленості (юридичною, спеціальною) грає професійно-психологічна підготовленість.

Якщо підготовленість виступає як передумова успішної роботи, то *засвоєність* визначає реальне оволодіння нею співробітником міліції і високу міру виконання відповідної діяльності.

Ефективність діяльності співробітників міліції складається з продуктивності, що виражається в кількісних і якісних результатах діяльності; швидкості, що відбиває швидкість, чіткість і організованість дій; темпу діяльності, що визначає співвідношення «енергійних» ділянок і спадів в діяльності співробітника впродовж періоду часу, що фіксується; повноти, залежної від об'єму реалізованих дій, необхідних для успішного виконання діяльності співробітником міліції впродовж тривалого періоду часу і збереження стійкої результативності діяльності.

Психологічні особливості різних видів діяльності працівників міліції. Виходячи із законодавчо певних завдань діяльності міліції, можна виділити наступні її різновиди: профілактичну; оперативно-розшукову; діяльність по дізнанню і розслідуванню злочинів; по охороні громадського порядку і безпеки; охоронну діяльність.

Профілактична діяльність. Основна мета профілактичної діяльності працівників міліції — запобігання правопорушенням і надзвичайним подіям. Практично профілактична діяльність є складовою частиною роботи будь-якого співробітника міліції. Профілактична діяльність будується на активному спілкуванні з населенням, представниками органів місцевої влади, посадовцями, що пред'являє особливі вимоги до комунікативних якостей і педагогічних здібностей працівників міліції, точного дотримання законних прав громадян і правових актів. Профілактична діяльність будується на активному

спілкуванні з населенням, представниками органів місцевої влади, посадовцями, що пред'являє особливі вимоги до комунікативних якостей і педагогічних здібностей працівників міліції, точного дотримання законних прав громадян і правових актів.

Складання психограми *дільничного інспектора міліції* шляхом аналізу експертних оцінок показало, що для успішних професійних дій необхідно мати наступні психологічні якості:

- професійну спостережливість;
- урівноваженість, самовладання при конфліктах;
- здатність розташовувати до себе людей, викликати у них довіру;
- тонку спостережливість за душевним життям людини;
- уміння відстоювати свою точку зору;
- здатність до відтворення образу по словесному опису;
- уміння робити висновки з суперечливої інформації;
- пам'ять на зовнішність і поведінку людини;
- здатність до швидкого встановлення контактів з новими людьми.¹

Дослідження показали, що значно ускладнюють психологічну придатність до профілактичної діяльності працівників міліції наступні показники: індивідуалізм; соціальна відчуженість, що порушує систему міжособових стосунків і утрудняє соціальну взаємодію; надмірна тяга до домінування і наполеглива тенденція до лідерства; зниження рівня мотиву досягнення мети діяльності; тривожність; недоліки у вольовій сфері і зниження вольових зусиль; наявність психотичних рис особи і т. ін.

Діяльність по охороні громадського порядку і безпеки. Цей різновид діяльності являється міліції, що веде для патрульно-постової служби, дорожно-патрульної служби ГИБДД, муніципальної міліції. Загальна характеристика цієї діяльності — цілеспрямоване спостереження і припинення правопорушень в громадських місцях. Для цього співробітники міліції мають владні повноваження по дії на поведінку громадян у виді: попередження про необхідність припинення протиправного діяння і примусу у вигляді накладення штрафу, затримання правопорушників і доставлення їх в ИВС або спецприймальники (чи медвितверезники).

Для *працівників патрульної служби* важливі наступні особові якості: наявність певного життєвого і професійного досвіду; інтерес до людини, його переживань, здатність до емпатии; упевненість в собі, наполегливість, здатність до протидії порушникам правопорядку; хороша спортивна підготовка; упевнене володіння табельною вогнепальною зброєю; спостережливість; здатність до засвоєння нових знань, навчання; активна особова позиція; мотивація досягнень; оперативність в ухваленні рішень; вимогливість; контроль над агресивністю та ін.

Оперативно-розшукова діяльність. Ця діяльність є ведучою для широкого круга працівників міліції, у тому числі для співробітників карного розшуку, підрозділів по боротьбі з економічними злочинами і організованою злочинністю, оперативно-пошукових підрозділів, відділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків і деяких інших служб. Для фахівців цих служб

оперативно-розшукова діяльність є основною, схожою по вживаних методах рішення службових завдань. Зміст оперативно-розшукової діяльності і вживані методи визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». При вирішенні службових завдань співробітники нерідко стикаються з необхідністю діяти в умовах дефіциту часу й інформації, у нестандартних умовах, які вимагають творчого підходу, в умовах підвищеної відповідальності за наслідки своїх слів і вчинків, а також в умовах конфліктності спілкування і психологічного протистояння. Перераховані вище обставини характерні для всіх служб і слідчих підрозділів. Однак існують і специфічні для кожної структурного підрозділу слідства. Так для карного розшуку - це конспіративність спілкування в оперативно-розшуковій діяльності, робота в умовах високих нервових навантажень. Дане положення зумовлює необхідність ретельного добору кандидатів на навчання та службу в слідчих підрозділах.

Виконання оперативним працівником своїх посадових обов'язків вимагає від нього наявності наступних психологічних якостей і умінь :

- здібності вирішувати професійні завдання в ситуаціях, що супроводжуються високою мірою особистого ризику і небезпеки для життя;
- готовності* до ситуацій силового (включаючи вогневе) єдиноборства із злочинцями;
- підвищеній відповідальності за свої дії («відсутність права на помилку»);
- здібності до інтенсивної міжособової комунікації з асоціальними і кримінальними особами;
- високій психофізіологічній витривалості, пов'язаній з відсутністю фіксованого робочого часу (середня тривалість робочого дня складає 10-12 годин, часто буває 7-денний робочий тиждень, нічні виїзди на затримання злочинця і тому подібне);
- здатності витримувати тривалу емоційну напругу, тривожні стани, почуття страху, невизначеності, неможливості поділитися своїми сумнівами з близькими і тому подібне;
- постійній інтелектуальній активності (аналіз інформації, що безперервно міняється, утримання в пам'яті великої кількості фактів; ухвалення рішень в умовах дефіциту часу і інформаційної невизначеності);
- здібності до ролевого перевтілення, уміння видавати себе за інших людей, майстерно розігрувати ролі різних соціальних і професійних типів;
- мовної винахідливості, уміння швидко і достовірно пояснити критичну ситуацію іншому, приховуючи при цьому істинні наміри.¹

Значна вираженість таких якостей, як відкрита агресивність, аутоагресія, імпульсивність, депресивні і психосоматичні форми реагування у важких ситуаціях, соціальна відчуженість, переважання гальмівних процесів над процесами збудження в нервовій системі, можуть в сукупності проявитися як синдром професійної непридатності до оперативно-розшукової діяльності.

Водночас, найретельніший добір кандидатів не дозволяє відшукувати людей, вже цілком готових до роботи, яких залишається лише «одягти у форму». Тому велике значення має цілеспрямована підготовка кандидатів до

практичної діяльності. Нівелірування означених негативних властивостей та формування загальних професійних здійснюється під час психологічної підготовки.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Формування, підвищення і підтримання високої професійної підготовленості працівників слідчих підрозділів може бути успішним лише за умови чіткого розуміння того, чому навчати, що конкретно необхідно формувати, удосконалювати і підтримувати. Навчати необхідно для оперативно-службової діяльності, і формувати при цьому ті знання, навички, уміння і якості, які відповідають її вимогам. Це стосується й психологічної підготовленості – комплексу різних форм і методів навчання, націлених на формування, підвищення і підтримання психологічної підготовленості особового складу. Очевидно, що одночасно варто формувати ті психологічні характеристики, із яких складається психологічна підготовленість, яка відповідає вимогам оперативно-службової діяльності. Формування загальної психологічної культури повинне проводитися систематично і цілеспрямовано. Слід викорінювати формалізм і організувати психологічну підготовку так, щоб вона викликала в кожного керівника прагнення до дієвого їх проведення та ускладнення умов навчання. Було б доцільним враховувати рівень психологічної підготовки в атестаціях і відбивати індивідуальні особливості підготовленості співробітників у характеристиках.

Пріоритетним напрямком удосконалення оперативно-службової діяльності є підвищення якості організації проведення професійної підготовки зі співробітниками галузевих служб слідчих підрозділів.

II. ПРОФЕСІЙНА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ. ПСИХОЛОГІЧНА НАВЧЕНІСТЬ І ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ

Професійна підготовка є організованим і цілеспрямованим процесом оволодіння співробітниками органів внутрішніх справ знаннями уміннями і навичками, необхідними для успішного розв'язання оперативно-службових задач. В органах внутрішніх справ установлені такі основні організаційні види навчання, які забезпечують його безперервність:

- початкова підготовка;
- підвищення кваліфікації;
- перепідготовка;
- стажування;
- самостійна підготовка;
- навчання в аспірантурі, ад'юнктурі і докторантурі

З метою подальшого вдосконалення професійної майстерності, складовою якої є психологічна підготовка, співробітників ОВС направляють на курси підвищення кваліфікації і стажування. За організацію і проведення професійної підготовки безпосередньо несуть начальники всіх рівнів.

Важливою складовою частиною професійної підготовки співробітників ОВС має стати психологічна підготовка. Оскільки не тільки знання норм права, наказів та інструкцій, але й знання людей, їхньої психології дозволить їм правильно розумітися на складних переплетеннях людських відносин, характерів, вчинків і доль, приймати вірні рішення. Про професійну майстерність співробітника можна говорити лише тоді, коли він професійно навчений і психологічно підготовлений.

Важливими результатами досліджень останніх років, виконаних психологами і педагогами ОВС, стало виявлення ролі психологічної підготовленості в структурі професійної майстерності співробітників, уточнення її структури і змісту. На основі цих досліджень можна значно поліпшити професійну майстерність особового складу, а, отже, і діяльності ОВС у цілому.

Професійну навченість працівників слідчих підрозділів утворює сума професійних знань, навиків і вмінь, які ними засвоюються під час початкової підготовки і перепідготовки (у випадку одержання нового фаху). Розв'язуючи професійні задачі по запобіганню та розкриттю злочинів працівники слідчих підрозділів зіштовхуються з найрізноманітнішими способами людських переконань. Поряд із необхідністю протистояння відверто злочинним, кримінально карним проявам антигромадської поведінки, правовому нігілізму, що набув певного поширення в суспільстві останнім часом, працівникам слідчих підрозділів необхідно вміти розумітися на причинах, різних мотивах, потребах, почуттях та інших психологічних особливостях такої поведінки. Усе це свідчить про те, що діяльність працівників слідчих підрозділів здійснюється

в середовищі й умовах, важливим складовим аспектом яких об'єктивно виступає психологічна реальність.

Психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів є процесом активізації його здібностей до певного виду діяльності. Вона передбачає зміцнення взаємозв'язків між певними якостями особистості як елементами складних здібностей, необхідних для даної діяльності, і формування вміння користуватися ними за певних умов. Психологічну підготовку як процес формування і розвитку професійних здібностей і накопичення психологічного досвіду слід відрізнити від психологічної підготовленості.

Психологічна підготовленість співробітників ОВС є сукупністю сформованих і розвинених професійних і психологічних характеристик, які відповідають особливостям оперативно-службової діяльності і виступають необхідною внутрішньою умовою її успішного здійснення.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином у структуру професійної майстерності співробітників ОВС входять дві групи компонентів: **професійна навченість і психологічна підготовленість**.

Професійна навченість формується під час психологічної підготовки працівників слідчих підрозділів є процесом активізації його здібностей до певного виду діяльності.

Основними особистісними якостями працівників слідчих підрозділів є:

- 1) вміння вести конспіративну роботу, не привертаючи до себе уваги оточуючих;
- 2) вміння орієнтуватися у складній обстановці;
- 3) пильність;
- 4) вміння попередити дії криміногенного контингенту;
- 5) здатність чітко викладати думки;
- 6) комунікабельність;
- 7) спостережливість;
- 8) ініціативність;
- 9) вміння передбачати дії осіб, що становлять оперативний інтерес;
- 10) рішучість;
- 11) самостійність;
- 12) самовладання;
- 13) емоційна урівноваженість;
- 14) самостійність.

Структуру психологічної підготовленості можна подати в такому вигляді:

- загальна психологічна культура;
- професійно розвинені психологічні якості, навички й уміння;
- професійна психологічна усталеність;

III. СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ. ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ

Сучасні наукові дані та досвід свідчать про те, що організація психологічної підготовки працівників слідчих підрозділів повинна здійснюватися на більш високому організаційному і методичному рівні. Як і всяка нова справа, упровадження психологічної підготовки наражається часом на нерозуміння, байдужість, пасивність і навіть активну протидію деяких керівників.

"Професійна психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів" в підготовці та майбутній професійній діяльності фахівця, полягає в тому, що вона є системою знань про застосування форм та методів прикладної психології в органах внутрішніх справ України, викладається у всіх юридичних вузах системи МВС України як вибіркова навчальна дисципліна. Ознайомлення з її основними положеннями забезпечить поінформованість та оволодіння сучасними знаннями у галузі юридичної та професійної психології, відіграє особливу роль у становленні особистості майбутнього правника. У процесі службової діяльності співробітники органів внутрішніх справ, особливо працівники слідчих підрозділів, мають справу насамперед з людьми, що потребує практичного застосування психологічних прийомів.

Вивчення курсу "Професійна психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів" надає можливість курсантам засвоїти теоретичні знання та сформулювати практичні навички використання психологічних знань відповідно до специфіки діяльності працівників слідчих підрозділів. Розвиток прогресивних тенденцій у житті суспільства, подальший розвиток і функціональна діяльність його членів, зокрема, працівників органів внутрішніх справ, неможливі без уміння ефективно вирішувати проблеми, що виникають, попереджувати появу нових проблем у різних галузях ділової і особистої сфер. Це потребує, крім знань зі спеціальних дисциплін, бойової підготовки, також знань з психології. Кожна людина, діюча у нормативно-правовому полі, для ефективного виконання своїх службових обов'язків повинна поєднувати в собі якості правоохоронця і психолога.

Мета курсу "Професійна психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів» складається з:

1. Розвиток та вдосконалення професійно-значущих якостей.
2. Розвиток та вдосконалення вмінь і навичок професійного спілкування.
3. Розвиток та вдосконалення вмінь саморегуляції.

Означене знайшло своє відображення у п'яти основних темах:

1. Професійна психологічна підготовка, її цілі, завдання та практичне значення в оперативно-службової діяльності працівників слідчих підрозділів.
2. Формування та розвиток професійно-психологічних властивостей та якостей особистості працівників слідчих підрозділів.
3. Психологічна характеристика особистості об'єктів оперативної уваги слідчих підрозділів

4. Методи та прийоми професійного спілкування працівників слідчих підрозділів.

5. Морально-психологічна та вольова підготовка працівників КМ до дій у несприятливих та екстремальних умовах.

"Професійна психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів" тісно пов'язана з іншими юридичними науками та навчальними дисциплінами – особливо галузевими, а саме: "Юридична психологія", "Тактико-спеціальна підготовка", "Оперативно-розшукова діяльність", "Оперативно-розшукова психологія". **Результатом вивчення курсу "Професійна психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів"** є досягнення такого рівня підготовки курсанта, при якому він повинен:

Знати:

загальну характеристику професійно психологічної підготовки;
вимоги до професійно-психологічної підготовленості працівників ОВС;
структуру професійно-психологічної підготовленості та її основні компоненти;

загальну характеристику професійно-значущих якостей особистості працівника ОВС як суб'єкта оперативно-розшукової діяльності;

форму, структуру та зміст професійно-психологічної моделі працівника слідчих підрозділів;

закономірності професійного спілкування, в тому числі при вирішенні управлінських завдань;

психологічну характеристику особистості об'єктів оперативно-службової діяльності працівників слідчих підрозділів;

методи психологічного впливу на особистість об'єктів оперативно-службової діяльності працівників слідчих підрозділів;

зміст та методи морально-вольової підготовки працівника ОВС;

шляхи та методи зміцнення професійно-психологічної стійкості в екстремальних умовах оперативно-розшукової діяльності;

теорію, види та техніки психофізичної саморегуляції.

Уміти:

користуватися професійними і психологічними спостережливості, сприйняттям, уявками;

володіти навичками мнемічної діяльності;

володіти методами візуальної психодіагностики;

користуватися прийомами професійного мислення;

володіти методами візуальної психодіагностики;

встановлювати контакти та розпізнавати інформацію шляхами вербальної та невербальної її передачі;

розробляти комунікативні стратегії та тактики спілкування;

керувати спілкуванням, аналізувати предмет і об'єкт спілкування;

взаємодіяти при спілкуванні з малими і великими групами людей, втручатися в наявну конфліктну ситуацію (знижувати емоційну напруженість,

встановлювати ініціатора, посередницькі дії, професійно діяти з політизованими скупченнями громадян);

долати кризові психологічні стани під час оперативно-розшукової діяльності;

за допомогою вербальних засобів здійснювати вплив на людину і групу людей, адаптувати співрозмовника до відповідних умов, коригувати протиправну поведінку;

- зміцнювати особисту морально-психологічну зрілість щодо протидії професійної деформації;

- користуватися методами та технікою саморегуляції, самообілізації і самоконтролю щодо забезпечення ефективності оперативно-службової діяльності працівників слідчих підрозділів.

Результатом вивчення курсу повинно бути бажання постійно удосконалювати професійну майстерність співробітників практичних підрозділів ОВС здійснюється в процесі службової і бойової підготовки, однак при цьому з поля зору цілком упускається такий важливий елемент як психологічна готовність.

При розгляді психологічної готовності співробітника ОВС до професійної діяльності варто враховувати два аспекти:

- 1) знання власних психологічних особливостей, уміння використовувати власні резерви;

- 2) знання психології різних категорій людей і вміння використовувати їх у своєї роботи.

При моделюванні конкретних психологічних ситуацій, створенні в перебігу різних занять психологічно напруженої обстановки, наближеної до реальних умов, відбувається формування й розвиток психологічної готовності співробітника до успішного здійснення своєї професійної діяльності.

У професійній майстерності особливо високою є роль практичної виучки, наявність у співробітників твердих навиків і вмінь. Професійні навички є автоматизованими способами виконання професійних дій, особистою можливістю людини виконати їх правильно, швидко, легко, із високими кількісними і якісними показниками і при мінімальній концентрації на техніку виконання.

Служба і дії співробітників ОВС здійснюються, як правило, у конфліктних і складних умовах, при високому нервовому напруженні, психічних навантаженнях і перевантаженнях, що може негативно позначатися на діяльності ОВС у цілому, а професійна невідповідність працівника є причиною промахів і помилок, які мають часом фатальні наслідки в екстремальних ситуаціях.

Діяльність в ОВС висуває високі вимоги як до особистісних якостей, так і до професійної майстерності співробітників. Службова діяльність висуває різнобічні і високі вимоги до підготовленості особового складу органів внутрішніх справ діяти в психологічно складних умовах.

Недостатня підготовленість часто виступає причиною зниження ефективності розв'язання оперативно-службових задач. Особливу небезпеку

становить висока ймовірність допущення недостатньо підготовлених в психологічному відношенні співробітниками неточностей, промахів, прорахунків, помилок саме в найвідповідальніші, психологічно напружені моменти розв'язання оперативно-службової задачі, коли якість дій повинна бути найкращою. Усе це визначає важливість і необхідність цілеспрямованого формування психологічної стійкості особового складу, яка виступає важливим компонентом його психологічної підготовленості.

Психологічна усталеність конкретного співробітника тим вище, чим більша сила психологічного впливу потрібна, щоб викликати в нього негативні зміни в психіці, і, як наслідок, у результатах оперативно-службової діяльності. Чим менше ймовірне виникнення в нього реакцій, які негативно позначаються тим успішніше він діє в умовах великих психологічних навантажень, тим краще він уміє володіти собою і стримувати негативні зміни в психіці.

Важлива роль у психологічній стійкості належить моральним якостям особистості. Значущість цілей діяльності, їх особистий зміст визначають вибір людиною засобів їх досягнення, її наполегливість, завзятість, самовіддачу і психологічну усталеність. Дослідження показали, що в екстремальних умовах різні мотиви людей актуалізують різні внутрішні механізми регуляції діяльності, які мають неоднакову стійкість до психічного перенапруження. Так, егоїстичні, вузькоособисті мотиви виявляються слабкими, коли виникають труднощі, які становлять загрозу для життя. Колективістські мотиви, навпроти, додають людині сили для подолання труднощів, що навіть містять загрозу особистій безпеці.

Істотним є зв'язок психологічної стійкості з колективістськими морально-діловими якостями співробітника. Самовпевненість, індивідуалізм, егоїзм, байдужість до вимог колективу і дисципліни обертаються підвищеною нестійкістю, схильністю до вчинення порушень і відмови від подолання труднощів. На психологічну усталеність співробітника істотно впливає рівень розвитку й усі складові елементи його професійної майстерності, однак, найбільше значення мають:

- тверде знання і передбачення особливостей розв'язання професійних задач;
- тренуваність у бездоганному виконанні професійних дій в умовах максимальних психологічних труднощів.

Тісним є зв'язок психологічної стійкості співробітника з емоційно-вольовими якостями з емоційно-вольовими якостями, серед яких варто особливо виділити:

- відповідальність (безвідповідальна, слабовільна людина виключає зі своєї роботи ініціативні і самостійні дії і прагне заручитися вказівками, не здійснюючи заходів навіть тоді, коли це припустимої необхідно);
- схильність і вміння ризикувати;
- стійкість до невдач як особлива емоційно-вольова якість, що виявляється не тільки в силі і характері емоційних реакцій на невдачі, але й у наполегливості, потрібній для їх подолання (емоційність і толерантність

виявляються в легкості і силі виникнення емоцій, переживань, тривоги, побоювань, занепокоїть, їх стійкості в конкретного співробітника.

- самовладання, уміння володіти собою – важлива емоційно-вольова якість, яка має суттєве значення для психологічної стійкості співробітника).

Нарешті, слід сказати про те, що психологічна усталеність співробітника залежить і від психічного стану, у якому він перебуває при виникненні конкретної ситуації. Навіть добре підготовлений співробітник, захоплений зненацька, може розгубитися, припуститися помилки, поставити під загрозу виконання завдання.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Для забезпечення високоефективних дій у психологічно складних умовах, необхідне постійне формування в особового складу співробітників стану високої професійної готовності до негайних дій. Для такого стану характерні:

- виразне розуміння майбутніх дій, умов, у яких вони виконуватимуться, труднощів, способів їх подолання, точний і обґрунтований розрахунок дій;

- висока спостережливість, обґрунтована і порівняна з реальною загрозою, пильність, швидке і чітке мислення;

- оптимальний рівень психічного напруження, внутрішнє піднесення, обґрунтована впевненість у собі, серйозне ставлення до можливості протидії з боку злочинного елемента;

- повна змобілізованість, зібраність, рішучість, володіння собою, готовність до прояву ініціативи і самостійності, витримка і сміливість;

- достатній запас сил, висока працездатність.

IV. ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ І СТІЙКОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ОВС

Формування психологічної готовності і стійкості співробітників ОВС забезпечується при психологічній підготовці. Цей процес можна розбити на три етапи:

1. Етап завчасного формування готовності до дій екстремальних ситуаціях.

2. Етап безпосереднього формування готовності до виконання складного завдання.

3. Етап підтримання готовності до екстремальних ситуацій у процесі виконання складного завдання.

Основним змістом своєчасного формування готовності до дій в екстремальних ситуаціях є формування і виховання у співробітників ОВС:

- упевненості в собі, своїй підготовці, колегах по праці, у можливості успішного переборювання труднощів в оперативно-службовій діяльності, готовності до зустрічі з ними;

- глибоких та вірних знань про можливі варіанти напружених ситуацій, їх сутність, особливості і способи дій у них;

- гарантовано розвинутих вольових якостей, таких як цілеспрямованість, активність, енергійність, самостійність, обачливість, сміливість, витривалість, самовладання;

- розвинутих якостей “психологічної надійності” стійкості до небезпеки та ризику, великому перенапруженню, тимчасовим невдачам та очікуваним труднощам;

- досвіду і навиків швидкого і якісного переходу від очікування до вкрай напружених дій.

Напружена робота, як правило, супроводжується швидкою витратою запасу сил, і якщо їх не вдається в короткий час відновити, це неминуче приводить до спаду стану готовності, породжує неточності, помилки. Тому стан високої професійної готовності співробітників варто не тільки формувати, але й підтримувати.

Таким чином, у психологічній підготовці особового складу було б доцільним передбачити:

- тренування швидкого переключення з одного виду діяльності до інший: від чекання, спокійної роботи – до негайних і рішучих дій;

- навчання самоконтролю й оцінювання свого стану в психологічно складній обстановці;

- навчання способам саморегуляції власного стану.

Основною метою психологічної підготовки є практична підготовка співробітників до успішного подолання психологічних труднощів службової діяльності і правильного врахування її психологічних аспектів.

При психологічній підготовці:

- формуються потрібні професіоналу вміння виявляти психологічні чинники, аналізувати їх на науковому рівні і правильно оцінювати екстремальні ситуації;

- розвивається інтерес співробітника до психолого-педагогічних аспектів діяльності, прагнення до пошуку обґрунтованих відповідей на складні запитання, здатність глибше вивчати і краще розуміти мотиви вчинків людей і будувати з ними свої взаємовідносини, виходячи з особливостей, психологічних станів і інтересів справи;

- виробляється “психологічна рефлексія ” (схильність до психологічного самоаналізу, самооцінки).

Основними формами і методами психологічної підготовки є розв’язання практичних задач. Добір матеріалу, вибір вправ і умов їх відпрацювання повинні задовольняти вимогам оперативно-службової діяльності. В основі психологічної підготовки лежить тренінг як комплекс спеціальних вправ, у яких виявляються, формуються й одержують подальший розвиток певні властивості особистості.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Формування психологічної готовності працівників слідчих підрозділів для вирішення завдань протидії злочинності повинно бути спрямовано шляхом:

- розвитку і вдосконалення професійно значущих якостей (професійного сприйняття, спостережливості, пам’яті, мислення тощо);

- формування майстерності професійного спілкування, встановлення психологічного контакту з різними категоріями громадян, вміння вирішувати конфліктні ситуації, тощо;

- формування упевненості щодо поведінки в екстремальних умовах злочинного середовища під час вирішення завдань конспіративного отримання інформації.

V. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Основними завданнями психологічної підготовки є:

1. Озброєння співробітників ОВС психологічними знаннями, необхідними для комплексної оцінки й урахування психологічних аспектів службової діяльності, а також знаннями про різні варіанти екстремальних ситуацій, їх сутність, особливості способи їх подолання;

2. Розвиток професійно-психологічних якостей – професійної, спостережливості, професійної пам'яті тощо;

3. Формування навиків виконання професійних дій у будь-яких варіантах екстремальних умов і керування собою, умінь користуватися психологічними прийомами (мовленням, мімікою, жестами) для підвищення ефективності встановлення контакту при професійному спілкуванні;

4. Формування психологічної стійкості до труднощів, які виникають при розв'язанні службових задач в екстремальних, психологічно складних ситуаціях, і способів дій у них.

Формування професійно розвинених якостей, навиків і вмінь забезпечується в ході проведення практичних занять, тренувань і вправ із попереднім роз'ясненням керівником заняття сутності професійно значущих психологічних якостей і вмінь. При цьому можуть використовуватися різні способи і засоби проведення занять:

- психологічний практикум із використанням роздавального матеріалу, слайдів, відеофільмів;
- дискусії в групі, послідовний системний огляд випадків із практики, психологічний аналіз сконструйованих службових ситуацій, що дає цілком закінчене уявлення про типові алгоритми професійної поведінки;
- відпрацьовування психологічних прийомів ефективного розв'язання оперативно-службових задач;
- тренінг по використанню мовних і немовних засобів;
- рольовий тренінг;
- професійно психотехнічні ігрові вправи;
- психорегулюючий тренінг, тренінг самоконтролю діяльності.

Психологічна підготовка повинна займати самостійне місце в системі професійної підготовки. У той же час це не виключає можливості використання окремих психологічних елементів і прийомів при проведенні занять зі спеціальної, бойової і фізичної підготовки в окремих підрозділах ОВС, що може здійснюватися у вигляді:

- збільшення темпу діяльності, скорочення термінів виконання задач;
- розв'язання задачі при нестачі інформації, активній протидії з наявністю елементів ризику і небезпеки;
- введення в заняття несподіваних перешкод і ускладнень;
- постановки задач, які вимагають самостійного вибору з кількох можливих варіантів їх розв'язання;

- створення ситуацій, які ведуть до невдачі і вимагають надалі підвищеної активності;
- внесення змагального елемента;
- постановки задач, які вимагають взаємодії і взаєморозуміння.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Підсумком психологічної підготовки є формування стану професійно-психологічної готовності працівника слідчих підрозділів як сукупності психофізіологічних, морально-психологічних, професійних і соціально-психологічних характеристик, властивостей і якостей, які відповідають особливостям оперативно-службової діяльності і виступають внутрішньою умовою її успішного здійснення. Психологічна готовність як показник професійної майстерності співробітників ОВС повинна формуватися на заняттях з професійної підготовки і підтримуватися надалі кожним співробітником самостійно, протягом усієї служби.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Пріоритетним напрямком удосконалення оперативно-службової діяльності є підвищення якості організації проведення професійної підготовки зі співробітниками галузевих служб слідчих підрозділів.

Це сприятиме формуванню професійної майстерності працівників слідчих підрозділів, яка структурно поділяється на *професійна навченість і психологічна підготовленість*.

Завданням професійної психологічної підготовки працівників міліції є формування наступних особистісних якостей працівників слідчих підрозділів: вміння вести конспіративну роботу, не привертаючи до себе уваги оточуючих; вміння орієнтуватися у складній обстановці; пильність; здатність чітко викладати думки; комунікабельність; спостережливість; емоційна урівноваженість то що.

Підсумком психологічної підготовки є формування стану професійно-психологічної готовності працівника слідчих підрозділів до вирішення завдань оперативно-службової діяльності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Приступаючи до вивчення цієї теми, курсант повинен усвідомити та навчитися розділяти основні категорії та поняття курсу: психологія, психіка, свідомість, несвідоме, активність та діяльність, психологічна підготовленість, психологічна готовність психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності, психологічна готовність.

ТЕМА № 2:

«ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТА ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ»

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Професійна чутливість.
2. Прийняття, спостережливість.
3. Професійна уважність.
4. Професійно розвинена пам'ять.
5. Професійне мислення.
6. Емоції і воля.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
2. Дунаев А.Ф. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД (часть III). - М., 1992.
3. Запорожцева Г.Е. Професійно-психологічна підготовка співробітників ОВС. - Одеса, 2000.
4. Кожин А.А. Природа чувств. - М., 1995.
5. Концепція психопрофілактичної роботи в ОВС України та Програма її реалізації до 2005 року (затверджена наказом МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року).
6. Ратинов А.Р. Судебная психология. - М., 1987.
7. Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М., 1987.
8. Шостак В.І. Природа наших відчуттів. - Київ, 1994.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

надати знання курсантам щодо пізнавальних процесів у професійній діяльності працівника слідчих підрозділів (відчуття, сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, уваги) та сформулювати теоретичне підґрунтя щодо дій спрямованих на виконання завдань оперативно-службової діяльності.

ВСТУП

Проблеми визначення вимог до особистості поліцейського, її психологічних характеристик завжди були в полі зору поліцейської науки. В той же час у психології міліції розглядалися як єдиний об'єкт дослідження, але тільки в кримінальній міліції України існує понад десять оперативних підрозділів, а в них різні спеціалізації оперативних працівників. У залежності від завдань, що виконують оперативні працівники, існують особливі вимоги до їх психо-професійних характеристик.

Вислів ще у 1922 році шефа поліції м. Берклі (США) Августа Воллмера про те, що поліцейський повинен мати мудрість Соломона, мужність Давида, силу Самсона, доброту Доброго Самаритянина, стратегію Олександра, віру Даніель, дипломатію Лінкольна, і, нарешті, глибокі знання із кожної галузі природних, біологічних і суспільних наук, є й на сьогодні актуальним. У той же час, зазначені властивості, на наш погляд, не відображають всю характеристику особистості поліцейського (міліціонера).

Залежно від підрозділу, завдання, що виконують оперативні працівники, змінюються. Аналіз наукової літератури та законодавчих актів свідчить, що завданнями, які вирішують оперативні працівники під час виконання завдань оперативно-службової діяльності є:

- 1) отримання за допомогою оперативно-розшукових та інших заходів, оперативної інформації про факти вчинення злочинів, встановлення осіб, які їх підготовлюють, або вчинили, а також інших фізичних об'єктів;
- 2) аналіз та прогнозування тенденцій оперативної обстановки з метою вирішення завдань протидії злочинності, забезпеченню національної безпеки.

Процес оперативно-службової діяльності працівників слідчих підрозділів складається з фаз, які змінюють одна одну:

1. Збір та аналіз первинної інформації.
2. Виявлення інформації про об'єкти оперативної уваги (системи функціонування інфраструктури, організації діяльності, ієрархії, лідерів, корумпованих зв'язків злочинних організацій).
3. Пошук інформації про об'єкти оперативної уваги в кримінально-активному та криміногенному середовищі з метою виявлення тенденцій розвитку злочинності.
4. Пошук оперативно-розшукової інформації щодо конкретних злочинів і злочинців та їх психологічна діагностика.

5. Використання отриманої інформації для вирішення завдань оперативно – службової діяльності

Як бачимо оперативно – службова діяльність працівників слідчих підрозділів має пізнавальний характер.

За цих умов вважається необхідним детально розглянути один з найважливіших різновидів людської діяльності – пізнавальну діяльність, психологічний зміст пізнання полягає в отриманні інформації про дійсність. Специфіка пізнання також у тому, що його засоби, якими є пізнавальні процеси, одночасно є й об'єктами пізнання – особистість цікавить не тільки те, що вона пізнає, але й те, як та чому вона сприймає дійсність, запам'ятовує інформацію про неї та вирішує розумові задачі. Саме в цьому полягає зв'язок не тільки з організацією професійної діяльності працівника слідчих підрозділів, але й з критеріями успішності, кваліфікації цієї діяльності.

Оволодіння працівником слідчих підрозділів прийомами підвищення інтенсивності уваги, організованості сприйняття, його осмисленості, співвіднесення спостереження з пам'яттю й урахування таких психологічних чинників, як особливості особистості злочинця, його мотиви й дії, сприяють успішному вирішенню службових задач.

I. ПРОФЕСІЙНА ЧУТЛИВІСТЬ

Найпростішим, елементарним процесом, який забезпечує надходження інформації від зовнішнього світу та внутрішніх станів до людини є відчуття.

Відчуття – це процес та результат особливої діяльності, яка називається сенсорною діяльністю (від лат. *sensus* - **відчуття**). Елементарність відчуття полягає у відображенні окремих властивостей предметів та явищ при їх безпосередньому впливі на органи чуття. Неможливо уявити собі співробітника ОВС, який може вирішувати професійні задачі при відсутності або суттєвому послабленні відчуття.

Проте відчуття-це лише початковий момент надходження інформації в процесі пізнання. Як правило, відчуття об'єктивно зливаються як відображення у свідомості цілісних об'єктів та явищ дійсності при їх безпосередньому впливі на органи чуття. На відміну від відчуттів, сприймання дає цілісну (через свідомість) уявлення про реальність. Тому головними характеристиками сприймання є:

- предметність,
- цілісність,
- структурність,
- константність (стабільність),
- осмисленість.

Указані характеристики визначають сприймання як особливий різновид діяльності людини, який називається перцептивною (від лат. *perceptio* – **сприймаю**) діяльністю.

При опитуванні свідків, потерпілих часто виникає необхідність дати оцінку їхнім показанням про час настання якоїсь події. Відомо три способи сприйняття часу: хронометричний, хроногностичний і хронологічний.

У першому випадку час установлюється по приладах (годинник). Хроногнозія це безпосереднє переживання людиною часу якоїсь події. При хронологічному способі час події, що цікавить співпрацівника ОВС встановлюється шляхом порівняння його з часом відомих подій.

Психологічному оцінюванню підлягають показання, які ґрунтуються на зорових і слухових сприйняттях. Працівник має враховувати місце, умови, за яких спостерігалася подія злочину, наявність перешкод, стороннього шуму і маскування. Велике значення мають вік опитуваного, стан його органів зору, слуху та інших аналізаторів. Наприклад, діти тільки з 5 років здатні оцінювати відстань до предметів; у 6-7 років вони можуть порівнювати об'єкти за формою, шириною, висотою, глибиною; до 7-річного віку діти вагаються при оцінюванні понять часу (рік, місяць, день, година). При оцінюванні зорових відчуттів необхідно з'ясувати умови сприймання, відстань до об'єкта, освітленість, особливості адаптації ока до темноти або світла. Для визначення кольору мають значення вік, життєвий і професійний досвід людини.

Повинні психологічно оцінюватися показання свідків і потерпілих, що стосуються болючі і температурних відчуттів. На данні відчуття впливають втома, хвороба, алкогольне сп'яніння тощо. Тому при опитуванні необхідно

з'ясовувати обставини, які характеризують подібні психічні стани, і вести подальше розслідування з урахуванням отриманої інформації.

При опитуванні потерпілих, свідків, фігурантів оперативно-розшукового провадження працівнику слідчих підрозділів доводиться давати слухову сприйняттю даних осіб. Працівник з'ясовує, якою є слухова чутливість допитуваного, на якій відстані він чув крики, розмову, шум, якими є характер і сила звуку. Він встановлює об'єктивні обставини, які впливали на чутність, психофізіологічний стан допитуваного в момент сприймання (хвилювання, переляк, глибока зосередженість, сп'яніння тощо).

Підлягають обов'язковому оцінюванню показання свідків і потерпілих, засновані на нюхових, смакових, шкірних, тактильних та інших відчуттях. Оцінювання результатів сприйняття і відтворення в показаннях свідків і потерпілих, результатів проведення ОРЗ звичайно здійснюється працівником слідчих підрозділів, як особою що вчиняє дізнання за порушеними ним оперативно-розшуковим справами та за дорученням слідчого з кримінальних справ. Однак він може використовувати для цієї мети спеціальні знання фахівців (психологів, лікарів, судових медиків, педагогів тощо).

Професійна чутливість.

Вирішення практично будь-якої професійної задачі починається та супроводжується сприйманням дійсності. Відчуття та сприймання як первинні (і єдині) джерела надходження до особистості працівника слідчих підрозділів інформації про реальність, під впливом практичної діяльності, формують її чуттєвий досвід.

Індивідуальні варіації є й в адаптації швидкості і ступеня зміни чутливості під впливом змін подразників. Відома темнова адаптація зорових відчуттів (підвищення чутливості зору при переході зі світла в темноту) і світлова (падіння чутливості під впливом зворотного переходу). В одних людей темнова адаптація триває 3-5 хвилин, в інших – до 15-20. Засвітлення звиклого до темноти ока (темноадаптованного) протягом кількох секунд знижує його чутливість на кілька хвилин, на що не можна не зважати, наприклад, при нічних пошукових заходах, патрулюванні, переходах з освітлених місць у темні, при засліпленні фарами тощо.

Не однакова в різних людей і чутливість різних органів почуттів.

В одних краще зір, в інших – слух, у третіх – дотик тощо. Відчуття взаємодіють. Так, гострота зору при підвищенні температури повітря з +20 до +28С знижується у два рази, зелений колір підвищує гостроту слуху. Особливості такої взаємодії індивідуальні, їх можна тренувати.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Підводячи підсумки можемо визначити ***професійну чутливість***, як ступінь натренованості органів почуттів: слуху, зору тощо. Вона розвивається в процесі оперативно-службової діяльності. Розходження чутливості в працівників пов'язане з неоднаковістю порогів їхніх відчуттів: **абсолютного** (який вимірюється найменшою величиною подразника – світла, звука, запаху

тощо, що вперше викликає ледь помітне відчуття) і **диференційного** (що вимірюється найменшою зміною сили і характеру світла, звука, смаку, вібрації тощо, що вперше помічається як розходження).

II. ПРОФЕСІЙНЕ СПРИЙНЯТТЯ ТА СПОСТЕРЕЖЛИВІСТЬ

Основний зміст професійної діяльності працівників слідчих підрозділів спрямований на отримання інформації, її аналіз та виявлення об'єктів і фактів оперативної уваги.

Означена діяльність поділяється на такі складові:

- *міжособистісна комунікація* – опитування осіб, які володіють інформацією про особливості, ста обстановки, робота з конфіденційними та іншими інформаційними джерелами (така робота в середньому займає приблизно 40% робочого часу оперативного працівника);
- *оперативно-розшукові заходи* – пошук інформації, що становить оперативний інтерес та свідчить про стан та чинники оперативної обстановки (займають близько 35% робочого часу);
- *робота з документами* – ознайомлення з аналітичними матеріалами щодо стану протидії злочинності, оперативно-розшукових справ, оформлення документів (займає орієнтовно 25% робочого часу).

Така діяльність не можлива без розвитку таких якостей; професійне сприйняття та спостережливість.

Сприйняття – цілісний відбиток предметів або явищ при їх безпосередньому впливі на органи почуттів. Саме воно найбільш тісно пов'язане з аналізом інформації, яка надходить із зовнішнього середовища. При цьому формуються образи, якими надали оперують увага, пам'ять, мислення, емоції. Залежно від аналізаторів розрізняють такі види сприйняття: зір, дотик, слух, рух, нюх, смак тощо.

Професійне сприйняття – розвинена здатність працівника до цілісного предметного сприйняття професійно значущих об'єктів, явищ та їхніх ознак. Два чоловіки можуть дивитися на ту саму річ, але сприймати її по-різному, тобто виділяти різні її властивості, знаходити ідентифікаційні ознаки тощо. У працівників з нерозвиненим професійним сприйняттям часто бувають ілюзії - помилкові сприйняття. Тому треба, щоб працівник вмів передбачити співвідношення своєї індивідуальної метрики вказаних чинників з реальністю. Це може сприяти, з одного боку, запобіганню можливим помилкам щодо особистих ілюзій, з другого-більш критично ставитися до свідчень інших осіб.

Спостережливість – здатність людини яка виявляється в умінні помічати істотні, характерні також і малопомітні властивості предметів і явищ. Спостережливість передбачає допитливість, цікавість і засвоюється з досвідом. Є люди, які від природи мають спостережливість. Вони крім своєї волі помічають і запам'ятовують усе, що відбувається навколо. Нажаль, далеко не всі співробітники ОВС мають цю необхідну якість. Однак за допомогою певних вправ спостережливість можна розвинути.

Ефективність дій працівника ОВС залежить також від ступеня розвитку в нього професійної спостережливості - професійної чутливості, професійного сприйняття, професійної уважності. Скрізь працівник ОВС повинен не просто дивитися, а допитливо й наполегливо спостерігати, помічати все, що потрібно

для вирішення професійних завдань, особливо у випадках коли йому доводиться брати участь в оперативно-розшукових заходах, виїжджати в складі слідчо-оперативної групи на місце скоєння злочину.

Професійна спостережливість потрібна працівнику ОВС при проведенні дізнання, в особистому розшуку, при здійсненні профілактичних заходів тощо. Професійно розвинена спостережливість необхідна для психологічної ідентифікації особистості злочинця за зовнішніми даними, поведінкою емоційним станом.

Професійна спостережливість - інтегральна властивість особи, яка забезпечує ефективність спостереження як виду людської діяльності, спрямованої на виявлення зовнішніх та внутрішніх суттєвих елементів ситуації, які можуть мати значення для ефективності рішення професійної пізнавальної задачі.

Професійна спостережливість, передбачає максимальну розвиненість та взаємодію органів чуття, їх тренуваність, забезпечується властивостями уваги.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Професійне сприйняття та спостережливість дві взаємно пов'язані властивості які забезпечують ефективність спостереження за об'єктами оперативної уваги.

Ефективність спостереження залежить від додержання деяких загальних правил:

1. Необхідно до спостереження одержати найбільш повне уявлення про об'єкт що вивчається.
2. Необхідно визначити мету і розробити план спостереження.
3. Треба розчленувати об'єкт спостереження і в кожен момент спостерігати одну з частин, не забуваючи про спостереження цілого.
4. Стежити за кожною деталлю, відмічати найбільшу їх кількість.
5. Неодноразово досліджувати об'єкт з різних боків в різні моменти в різних ситуаціях.
6. Порівнювати об'єкти спостереження, шукати їх схожість і різницю.
7. Залучати до спостереження різних спеціалістів, обговорювати і порівнювати результати спостереження.
8. Пам'ятати, що спостерігач теж може об'єктом спостереження.

Для того, щоб спостереження було ефективним, працівнику необхідно розвивати в собі здібності до інтенсивної уваги, організованого, осмисленого сприймання, підвищуючи чутливість власних органів відчуття.

III. ПРОФЕСІЙНА УВАЖНІСТЬ

Увага – це психологічний стан, що характеризує інтенсивність пізнавальної діяльності і виражається в її зосередженості на порівняно вузькій ділянці (дії, предметі, процесі, явищі), яка стає усвідомленою і концентрує на собі психологічні і фізичні зусилля людини протягом певного періоду часу. Увага не є пізнавальним процесом, але характеризує умови перебігу будь-якого пізнавального процесу. Є довільна і мимовільна увага. Професійна уважність – це, насамперед, розвинена довільна увага, доцільно і вміло спрямована. Увага виконує такі функції :

- активізує потрібні і гальмує непотрібні в даний момент психологічні і фізіологічні процеси,
- сприяє цілеспрямованому, організованому добору інформації, яка надходить,
- забезпечує тривалу зосередженість активності на тому самому об'єкті.

Основними характеристиками уваги усталеність, переключуваність і вибірність:

Усталеність – тривале привертання уваги до того самого об'єкта.

Усталеність уваги значно підвищується, якщо людина не просто дивиться на об'єкт, активно взаємодіє з ним, розглядаючи і вивчаючи його.

Розподіл – здатність людини утримувати в центрі уваги певне число різномірних об'єктів одночасно. Саме ця якість дозволяє робити відразу декілька одночасних дій;

Переключуваність - визначається швидкістю переходу від одного виду діяльності до іншого;

Вибірність пов'язана з можливістю успішного настроювання (при наявності перешкод) на сприйняття цікавлячої інформації.

Особливе значення для успіху діяльності працівників органів внутрішніх справ має психологічна спостережливість – уміння по малопомітних проявах зовнішності і поведінці різних осіб і груп виявляти елементи їхньої психології, важливі для вирішення оперативно-службових задач. Без неї, по суті, неможливо правильно реалізувати вимоги законодавства при дотриманні принципу індивідуалізації при виборі заходів правового впливу, на основі врахування психології особистості правопорушника, його душевного стану, мотивів поведінки, провини. До числа психологічно інформативних ознак людини належать:

- мовлення (його стиль, зміст висловлень, їх логіка, побудова фраз, словниковий запас, вимова, тембр голосу, експресія, емоційне забарвлення, темп, манера говорити, гучність);
- зовнішність (одяг, зріст, хода, татування тощо);
- міміка (вираз обличчя, очей)
- пантоміміка (жести, поза, хода, звичні рухи);
- продукти дій (виготовлені особисто предмети і пристрої, застосовувані прийоми, сліди на місці події та в інших, причетних до нього місцях);
- речі, що належать людині.

Професійна пильність – це виправдана сторожкість і увага працівника ОВС до ризику і небезпеки в роботі до розшуку злочинного елемента, спостереження за ними і вжиття заходів, що вчасно і надійно нейтралізують злочинні наміри і дії.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином **професійна уважність** – виявляється в здатності звертати увагу на те, що потрібно коли потрібно. Специфічні умови службової діяльності ставлять до особового складу слідчих підрозділів такі вимоги, виконати які, не маючи вміння керувати своєю увагою, не уявляється можливим.

IV. ПРОФЕСІЙНО РОЗВИНЕНА ПАМ'ЯТЬ

Оскільки вирішення службових задач потребує від працівника ОВС запам'ятовування облич, фактів, подій, номерів телефонів, автомобілів, тощо, йому необхідно також мати професійну пам'ять.

Значні індивідуальні особливості професійної пам'яті працівника ОВС виявляються:

- у процесах запам'ятовування, зберігання, відтворення й узнання різних відомостей, фактів, подій;
- у швидкості запам'ятовування (оперативна пам'ять) і тривалості зберігання в пам'яті (довгострокова пам'ять);
- у запам'ятовуванні слів, звуків, рухів, запахів, просторового розташування, часу тощо (словесна пам'ять, слухова, рухова, нюхова, просторова, пам'ять на час);
- у запам'ятовуванні облич, фактів, подій, цифр, номерів телефонів, номерів автомашин, прізвищ, адрес, текстів тощо;
- у пригадуванні необхідних даних.

Для швидкого і якісного запам'ятовування цифр, фактів, переліку предметів, осіб, тобто всього, що може знадобитися в службовій діяльності працівника ОВС, необхідно використовувати принцип свідомої асоціації, тобто тренування професійної пам'яті слід поставити на наукову основу.

Суть цього принципу полягає в тому, що те, що запам'ятовується, асоціюється з "відомим" несвідомо. Людина не усвідомлює процесів, які протікають в її підсвідомості. Те, що міцно асоціюється, - запам'ятовується, а те, що не утворює міцних асоціативних зв'язків, - забувається. Тому Працівнику ОВС необхідно навчитися думкою відтворювати образи, картини, відтворювати в пам'яті окремі предмети, утворювати між ними асоціативні зв'язок. На основі асоціацій можна тренувати пам'ять. Прийом асоціації дозволяє простежити ланцюг способів, деталей, подій, фактів у їхньому взаємозв'язку.

У процесі розвитку професійної пам'яті задача Працівника ОВС навчитися утворювати свідомі асоціативні зв'язки. Для швидкого і якісного запам'ятовування фактів, переліку предметів, облич, тобто, усього того, що може знадобитися в службовій діяльності працівника ОВС необхідно використовувати принцип свідомої асоціації. Працівник ОВС повинен дуже багато знати, а те, що знає, добре пам'ятати.

Запам'ятовування, зберігання і відтворення в потрібний момент корисної інформації – найважливіша умова успішної діяльності працівника ОВС. У той же час потрібно знати, що не всяку інформацію можна утримати в пам'яті.

Для цього доцільно звертатися до записної книжки, що дозволить згодом відтворити випадково побачене або почуте. Коли інформація поступає до мозку, вона проходить "первинне сортування". Частина – найбільш цікава, потрібна в даний момент – передається на збереження на декілька хвилин у проміжну пам'ять. Якщо при подальшому сортуванні вона

приверне увагу, спеціальний “механізм” нашої пам’яті передає її на довгострокове зберігання.

Зрозуміло, що інформація, фіксована слабко, може випасти і випадає із системи, якщо не буде пізніше підкріплена повторенням. У цьому полягає сенс відомої приказки: “Повторювання – мати навчання”. У кожної людини пам’ять працює за таким принципом. Але в кожній людині пам’ять працює по-своєму. Не тільки гірше або краще, а саме по-своєму, залежно від індивідуальних її особливостей.

У психології розрізняють такі види пам’яті:

- рухова (моторна);
- емоційна;
- словесна;
- образна.

Усі чотири види пам’яті живуть у кожному з нас, але якась переважає. Тому люди по-різному запам’ятовують і пам’ятають.

Моторна пам’ять (або пам’ять на рухи) – запам’ятовування і відтворення зроблених людиною рухів.

Емоційна пам’ять (або пам’ять на почуття) – зберігає пережите людиною почуття.

Словесно-логічна пам’ять – це запам’ятовування і зберігання, а потім відтворення прочитаних або почутих думок у словесній формі.

Образна пам’ять (або пам’ять на уявлення), допомагає запам’ятати і відтворювати обличчя, обстановку на місці події, спрямована на уявлення і уяву.

Одні добре пам’ятають, що чули, - спрацьовує слухова пам’ять.

Інші добре пам’ятають, що бачили, - у них розвинена більше зорова пам’ять. Розходження в пам’яті пов’язані з віком. У молодості більше розвинені моторна й емоційна пам’ять, з віком розвивається образна і словесно-логічна. Пам’ять відіграє важливу роль в накопиченні досвіду і зберіганні знань.

Розходження в типах пам’яті найчастіше – результат навчання. Непомітно і поступово кожний звикає користуватися одним і тим же видом пам’яті. З являється певний динамічний стереотип. Зрештою, стереотип перетворюється на тип пам’яті. З усіх можливих видів пам’яті людина підбирає один або два види на які вона звикла покладатися. А інші “забуває”, і вони залишаються непрацюючими, нетренованими. Цей резерв просто необхідно залучити до роботи. Адже різнобічний розвиток усіх видів пам’яті дуже допомагатиме в роботі працівника ОВС.

- Для розвитку професійної пам’яті її необхідно постійно тренувати. Тренування можуть мати як індивідуальний, так і груповий характер.

Найлегше людина запам’ятовує відомості, пов’язані асоціативно з її повсякденною трудовою діяльністю.

Розрізняють мимовільну і довільну пам’ять. Для працівника ОВС важливі обидва види. Професійний розвиток стосується першого і другого видів, але в більшому ступені – другого. За загальними показниками найкращі фахівці відрізняються від новачків на 10-40%, у той час як значуще до

діяльності відомості вони запам'ятовують краще в 3-4 рази (тобто на 300-400%). Спеціальне тренування пам'яті новачків протягом кількох місяців поліпшує загальні показники пам'яті на 10%, а запам'ятовування професійно значущих даних - на 250-300%. Відбувається це тому, що працівники опановують професійними розумовими діями (тобто вмінням виконувати певні операції в розумі), які забезпечують краще запам'ятовування важливих даних. До таких дій належать:

- чіткий добір матеріалу для запам'ятовування,
- виділення головного і другорядного,
- групування матеріалу для запам'ятовування за змістом, зв'язками того, що запам'ятовується з наявними в пам'яті відомостями,
- використання пауз для повторення і підтвердження найважливіших даних, тощо.

Відомо – безцільне утримання в пам'яті чогось непотрібного, знижує рухливість свідомості, зв'язує мислення, заважає його оперативності.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Професійна пам'ять – якість, що характеризується особливостями запам'ятовування, збереження і наступного відтворення працівником усього раніше сприйнятого, зробленого, пережитого і того, що стосується професійної діяльності і необхідне для її успішного здійснення.

Як видно з визначення, основними процесами пам'яті є запам'ятовування, збереження, узнавання і відтворення:

- запам'ятовування – процес, спрямований на збереження в пам'яті отриманих вражень;
- збереження – процес активного перероблення, систематизації, узагальнення матеріалу й оволодіння ним;
- узнавання і відтворення – процеси відбудови колись сприйнятого.

Різниця між ними полягає в тому, що узнавання відбувається при повторній зустрічі з об'єктом, при повторному його сприйнятті, відтворення ж – за відсутності об'єкта.

Характер вимог, які висуваються до працівника ОВС робить головною в їхній професії довільну, значеннєву пам'ять і такі її якості, як великій обсяг, висока точність і готовність.

Основною метою тренування професійної пам'яті є удосконалення індивідуальних здібностей:

- запам'ятовувати швидко і точно;
- запам'ятовувати найбільшій обсяг інформації;
- запам'ятовувати прізвища, адреси, слова, фрази, розмову, обличчя;
- запам'ятовувати номери телефонів, номери автомашин;
- запам'ятовувати звуки, запахи.

Саме оволодіння способами запам'ятовування лежить в основі розвитку професійної пам'яті. Тренуючи професійну пам'ять, необхідно ґрунтуватися на уявних образах і картинах. Пам'ять – це основа, на якій творить мозок; наша

пам'ять – це ми самі: наша особистість, наше ставлення до людей, наші можливості, наше мислення.

V. МИСЛЕННЯ

На практиці в розумій діяльності в деяких працівників спостерігається ряд недоліків:

- при розробці версій, наприклад, невиправдане виділення одних і зневага до інших фактів,
- першочергова перевірка найменш трудомісткої, а не найбільш імовірної версії,
- прямолінійне тлумачення фактів тощо.

Мислення – процес пізнавальної діяльності людини, якій характеризується узагальненим і опосередкованим відбитком дійсності.

Індивідуальні особливості мислення виражаються в його видах і якостях. Людина може мислити з різним ступенем узагальненості, у більшому ступені спиратися в процесі мислення на сприйняття, уявлення, поняття. Залежно від цього розрізняють такі види мислення:

- предметно-діюче (передбачає опору на конкретну дію з предметом);
- наочно-образне (спирається на сприйняття, уявлення, образи);
- словесно-абстрактне (здійснюється поняттями, позбавлене безпосередньої наочності).

У кожної людини повною мірою розвинені всі три види мислення, але якийсь з них може переважати. Розходження в розумовій діяльності людей виявляються також у різноманітних якостях мислення. Найбільш істотна із них – самостійність і гнучкість думки, широта, глибина, швидкість і критичність розуму.

Процес мислення можна розглядати як оперування поняттями, які мають словесне вираження, на основі яких здійснюються розумові операції:

аналіз, синтез, порівняння, абстракція, узагальнення і конкретизація.

Аналіз полягає в розкладанні цілого на складові частини, тобто уявне виявлення елементів, властивостей, ознак даного предмета або явища.

Синтез – операція, зворотна аналізу. Синтез – це відновлення розчленованого в цілена основі розкритих при аналізі істотних зв'язків і відносин між предметами і явищами.

Порівняння – встановлює спільність або розбіжність між предметами або явищами, їх властивостями, якісними особливостями.

Абстракція – уявне відволікання від тих чи тих сторін, властивостей чи зв'язків предмета з метою виділення істотних і закономірних ознак.

Узагальнення – об'єднання різних предметів, думок або явищ на основі спільної ознаки.

Конкретизація – виділення і детальний розгляд певних сторін предмета або явища.

Розумова діяльність починається при розв'язанні будь-якої службової задачі. Насамперед, потрібне осмислення проблемної ситуації, орієнтування в умовах задачі. Для цього потрібно виділити факти, що не потребують особливих доказів, і ті, що необхідно перевірити. Працівнику ОВС необхідно відсортувати відомі факти і виділити невідомі, точніше, ряд невідомих, із яких

він формує проміжні задачі шляхом постановки запитань. Особливу увагу потрібно звертати на взаємозв'язок між фактами, подіями, важливо виявити додаткові відомості, знайти аналогії, розкласти складну задачу на ряд простих, порівняти відомі факти з тими, що мають бути з'ясовані. Потім у думці треба шукати “ниточку”, відправний шлях пошуку, “вузлові” пункти інформації, суперечності, незрозумілі факти, що потребують негайної перевірки.

У повсякденній діяльності співробітника ОВС постійно виникають так звані проблемні ситуації, тобто такі ситуації виконання теоретичного або практичного завдання, при яких раніше засвоєних знань виявляється недостатньо і виникає суб'єктивна потреба в нових знаннях. В проблемній ситуації бере свій початок мислення, за допомогою якого здійснюється відбиток у свідомості особистості самої ситуації, інакше кажучи, людина для вирішення проблемної ситуації ставить перед собою розумову задачу.

Розумова задача – це відбиток у свідомості співробітника проблемної ситуації, як необхідності встановлення правдивого і достовірного знання про факти, явища і закономірності об'єктивної реальності. Саме проблемна ситуація є основним мотивуючим, спонукаючим чинником розв'язання розумової задачі.

При розв'язанні розумових задач здебільшого діє психологічний механізм: той, хто вирішує задачу, прагне перевести її з погано визначеної в добре визначену. На даному етапі працівнику ОВС необхідно виявити як найбільше зв'язків і відносин, які існують між ознаками, елементами та складають умови задачі, з тим, щоб висунути як найбільше задач другого порядку, розв'язання яких у сукупності робить можливим розв'язання основної задачі. Професійне мислення працівника ОВС має бути спрямоване на пошук фактів, що підтверджують або відхиляють розв'язання задачі.

Виділяють 4 стадії розв'язання задачі:

- підготовка;
- визрівання рішення;
- натхнення і рішення;
- перевірка знайденого рішення;

Використання розумових операцій при відсіві помилкових варіантів пошуку, побудова схеми події, об'єднання окремих “ланок” у єдиний “ланцюг”, виявлення “прогалин” у картині злочину, співвіднесення фактів із психологічною реакцією очевидців, заявників можна розглянути як структуру розумового процесу розв'язання задачі:

1. Мотивація (бажання розв'язати розумову задачу)
2. Аналіз проблеми (виділення “що дано”, “що потрібно знайти”, які відсутні або зайві дані тощо).
3. Пошук рішення:
  - на основі одного відомого алгоритму (репродуктивне мислення),
  - на основі вибору оптимального варіанта з багатьох відомих алгоритмів,
  - рішення на основі комбінації окремих ланок із різних алгоритмів,
  - пошук принципово нового рішення (творче мислення),

- на основі поглиблених логічних міркувань (аналіз, порівняння, синтез, класифікація, умови від тощо)
- на основі використання аналогій
- на основі використання евристичних прийомів
- на основі використання емпіричного методу спроб і помилок.

У випадку невдачі потрібні:

1. Віра в успіх, у можливість вирішення проблеми.
2. Висока захопленість проблемою.
3. Висока інформованість про проблему, накопичений досвід.
4. Висока асоціативність мозку (при емоційно позитивній стимуляції).
5. Чинники, що сприяють “осяянню”.
6. Переключення на іншу діяльність (“дозрівання ідей”, натхнення, інсайт, осяяння).
7. Логічне обґрунтування знайденого варіанта рішення, доказ правильності рішення.
8. Реалізація рішення.
9. Перевірка знайденого рішення.
10. Корекція (у разі потреби повернення до етапу 2)

Розумова діяльність реалізується як на рівні свідомості, так і на рівні несвідомого, характеризується складними переходами і взаємодіями цих рівнів, якщо працівник заходить у розумовий “глухий кут”, то необхідно провести обговорення окремих деталей із співробітниками карного розшуку та інших служб. Даний прийом “обговорення” допомагає при подоланні так званого “психологічного бар’єру” при розв’язанні розумових задач, коли виділені задуми розв’язання задачі починають домінувати і працівнику ОВС складно створити іншу комбінацію варіантів розв’язання задачі.

Одним із практичних шляхів подолання зазначеного “психологічного бар’єру”, крім тренувань мислення, може бути використання колективного обговорення виникаючих проблем. При колективному розв’язанні задач у більшості випадків знаходиться людина, яка може запропонувати ряд нових задумів, яких той, хто розв’язував задачу, не зміг виявити. Це положення будується на розчленуванні у свідомості на елементи і побудові з них за законами асоціації або творчого синтезу складних психічних феноменів. Це так званий “інсайт” (від англ. Insight – осягання, осяяння) – раптове розуміння істотних відносин і структури ситуації у цілому, яке не виводиться з минулого досвіду і за допомогою якого досягається осмислення вирішення проблеми.

Названі якості мислення працівника ОВС не є вродженими, даними від природи. Про це свідчить той факт, що професіоналів із великим досвідом роботи зазначені якості сформовані значно краще, ніж у новачків. Їх можна успішно розвивати як у процесі самої професійної діяльності, так і в перебігу спеціально розробленої системи професійної підготовки.

ВИСНОВКИ З П’ЯТОГО ПИТАННЯ:

Професійне мислення – це самоорганізація розумового процесу, застосування прийомів, заснованих на відповідних психологічних закономірностях. Професійно розвинене мислення – важлива якість працівника ОВС, яка виявляється в здатності пізнавати істотні властивості предметів, людей та їхніх учинків, що стосується розв’язуваних професійних задач, знаходити закономірні зв’язки між ними. Мислення протікає у формі понять, суджень, умовиводів.

Пізнавальна діяльність працівника ОВС характеризується взаємозв’язком:

- словесно-логічного (розумового) мислення, яке характеризується побудовою міркувань за готовими логічними формулами (алгоритмами);
- мислення, в основі якого лежить професійний досвід, добра пам’ять і розвинена увага;
- творчого мислення, що виявляється в ситуаціях, розв’язати які за допомогою алгоритмів, логічним шляхом неможливо, потрібно створення нової схеми дії, знаходження нових способів розв’язання задачі.

VI. ЕМОЦІЇ І ВОЛЯ

Професійна діяльність працівників слідчих підрозділів відбувається в умовах, які потребують розвиненої саморегуляції психічного стану та поведінки. У повсякденному житті та при виконанні службових задач співробітник в силу значущості для нього певних ситуацій, зазнає ті чи інші переживання. Разом із тим, багато службових ситуацій характеризуються необхідністю контролювати внутрішні прояви цих переживань, перебороти негативний стан, виявляючи наполегливість у досягненні поставленої мети. Як регулятор конкретних актів поведінки співробітника виступають емоції, почуття, вольова сфера.

Емоції мають істотну схожість із почуттями – вони визначають наше суб'єктивне ставлення до проявів дійсності залежно від їх безпосереднього зв'язку із цими необхідностями. Емоції та почуття утворюють емоційну сферу особистості. Це наше суб'єктивне ставлення до оточуючих людей, предметів та явищ у залежності від їх безпосереднього зв'язку з нашими потребами, але між ними є відмінності.

Емоції (з лат. Зворушую, хвилюю) психічне відображення дійсності у формі безпосереднього переживання життєвих явищ і ситуацій, зумовленого ставленням суб'єкта до задоволення чи незадоволення певної потреби (страх, гнів, радість, гіркота). Емоції можна кваліфікувати:

- за напрямком позитивні, негативні;
- за ступенем активації – стенічні, астенічні;
- за якісної характеристикою – прості, складні;
- за модальністю (змістом)-здивування, відраза тощо.

Позитивні емоції закріплюють корисні пристосувальні механізми; негативні – викликаючи психічне напруження, мобілізують на подолання перешкод, на пошук умов та засобів для досягнення бажаного результату.

У людини є спільні з тваринами емоції, так звані базальні: страх, агресія, задоволення. Але в людини вони подані різноманітніше. Так, Л.М.Толстой нарахував у людини 97 посмішок та 85 виразів очей. Основні емоції людини (радість, здивування, печаль, гнів, відраза, презирство, сором). За думкою багатьох дослідників, вони мають універсальний характер: проявляються і сприймаються однаково, хоча мають певні соціокультурні відмінності. Емоції ситуативно обумовлені, вони є безпосередньою реакцією прийняття та неприйняття впливу на властивості речей, які відображаються чуттєво. Причина емоцій не завжди усвідомлюється, проте визначається моральними та естетичними оцінками, прийнятими в даному суспільстві.

Почуття – форма переживання людиною свого ставлення до об'єктів та явищ дійсності, що відзначається стійкістю та має стабільну мотиваційну значимість; вищий продукт розвитку емоцій.

Емоційні прояви – як і всі психічні процеси – прямо пов'язані з діяльністю людини. Знання співробітником ОВС зовнішньої картини проявлення емоційного стану дозволяє йому цілеспрямовано впливати на

відповідних осіб, навмисно демонструючи конкретний стан вводячи співбесідника, тим самим, у розгубленість.

Емоції характеризуються такими станами:

- задоволення або незадоволення;
- збудження або (протилежне йому) заспокоєння;
- напруження або (змінюючи його) стан розрядки.

Емоції характеризуються специфічним для них зовнішнім вираженням.

При різних емоційних станах змінюється частота й амплітуда подиху:

- при задоволенні він збільшується,
- при незадоволенні – зменшується,
- при збудженні дихальні рухи стають частими і глибокими,
- при напруженні – уповільненими і поверхневими,
- у стані тривоги – частими і слабкими,
- при несподіваному здивуванні – миттєво частішають, зберігаючи нормальну амплітуду,
- при страху – різко уповільнюються і т. н..

Коли емоційний стан та його прояви негативно впливають на ефективність діяльності, співробітнику ОВС необхідно вміти діагностувати та ліквідувати цей вплив, застосовуючи вольові зусилля. Прояви сміливості, здорового ризику, мужності, наполегливості, самовладання в професійної діяльності, безпосередньо пов'язані з вихованням вольових якостей. Досягнення результатів вольових дій пов'язане з подоланням внутрішніх і зовнішніх труднощів, з проявом вольових зусиль, з протидією безпосереднім емоційним спонуканням.

Воля – це цілеспрямоване саморегулювання людиною своєї поведінки, виражене в здібності свідомо долати перешкоду та труднощі при здійсненні діянь та вчинків.

Труднощі, з якими зустрічається співробітник ОВС у професійній можуть носити суб'єктивний та об'єктивний характер. Об'єктивні труднощі пов'язані, наприклад, з особливостями території, яку він обслуговує, характеристиками регіону, умовами праці та побуту, оперативної обстановки, матеріально-технічним оснащенням тощо. Суб'єктивні труднощі – це труднощі, пов'язані з особистими здібностями самого співробітника. До них належать сумніви в правильності обраної професії, відсутність досвіду роботи, нерозвиненість деяких психічних та фізичних якостей тощо. Саме в подоланні такого роду труднощів формуються відповідні вольові якості.

Воля – подібно емоціям та почуттям виконує спонукальну та регулятивну функції. Спонукальна функція проявляється в системі цілей, які ставить перед собою, і в конкретних мотивах поведінки по досягненню цих цілей. Регулятивний характер волі полягає не тільки у втриманні небажаних, шкідливих для людини спонукань, але й тому, що людина цілеспрямовано орієнтує свою активність в певному напрямку для досягнення максимального ефекту своєї діяльності. Інтегратором волі конкретної особистості є, таким чином, вольова спрямованість в основі якої лежить система поглядів на

навколишній світ, розуміння цілей та значущості своєї діяльності, розвинена правосвідомість, професійний інтерес та майстерність.

Залежно від характеру подолання труднощів можна говорити:

- про інтенсивність вольового процесу,
- про вольові зусилля,
- про силу волі.

Вольові діяння здійснюються в умовах конфлікту з безпосередніми впливами. Працівник ОВС проявляє вольові зусилля, відмовляючись від емоційно-позитивних впливів та подолання емоційно – негативних (наприклад, залишаючи тепле приміщення та переносючи хуртовину і мороз для досягнення відповідної мети). Вольове зусилля пов'язане з витратою нервової та м'язової енергії. Перешкоди зовнішнього середовища, а також перешкоди внутрішні (сумніви, невпевненість, страх тощо), викликають стан напруженості. Такий стан буває більш – менш тяжким, в силу чого недостатньо вольовий співробітник відмовляється від досягнення мети. Успішне подолання труднощів при виконанні дій залежить від твердої впевненості, запевнення в необхідності даного діяння, від доступності поставленої мети та чіткого осмислення задачі по її досягненню. Відчуття радості та глибокого задоволення в разі досягнення великої мети емоційно активізує співробітника, мобілізує його психофізичну енергію.

Воля підкоряє людей вимогам правопорядку. Однак порушення правових норм, злочинна поведінка також є вольовою поведінкою, тільки ця поведінка підкорена антигромадській мети. Кримінальна відповідальність настає тільки за такий злочин, вчинок, який було здійснено за умов вільного вибору дій, коли людина усвідомлювала злочинну мету свого діяння або мала можливість її передбачити.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Емоційно-вольова сфера особистості, як спонукання та регулятор активності, істотно впливає на ефективність діяльності співробітника ОВС практично для всіх служб. Через це проблема керування та саморегуляції психічного стану має цілком істотне значення при організації психологічної підготовки співробітників та при виконанні ними безпосередніх професійних функцій.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Професійна діяльність працівника слідчих підрозділів здійснюється в реальному світі, який створено складною системою суб'єктно – об'єктних відносин. Ефективність цих відносин забезпечується всією системою психологічної організації особистості працівника слідчих підрозділів. Чільне місце в ній займають психічні процеси, або діяльність психічного відображення, які отримують специфічний професійний розвиток у процесі виконання діяльності, тренувань та вправ.

Психічні процеси – відчуття, сприймання, мислення, уявлення, емоції, воля – виконують подвійну функцію. З одного боку, вони створюють структурні одиниці внутрішнього світу особистості працівника слідчих підрозділів, саму особистість. З іншого - є формами та інструментами відображення працівника міліції реальності, виконуючі пізнавально-регулятивну функцію активності. Звичайно, не можна здійснювати аналітичний розрив між психічною функцією (сприймання, мислення, емоції) та психічним змістом (спрямованість, характер, мотиви, відношення) особистості. Взаємний зв'язок між ними міцний та нерозривний: сприймання, пам'ять, мислення набувають цілеспрямованого характеру за допомогою вольових зусиль; тим же чином вони формують єдність самої особистості працівника правоохоронних органів. Однак синтез не виключає, а передбачає аналіз.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні теми необхідно визначитися з особливостями пізнання явищ і об'єктів оперативної уваги виходячи з особливостей професійної діяльності працівника слідчих підрозділів. Слід підкреслити, що уявлення пізнавальної діяльності працівника слідчих підрозділів залежить від освоєння курсантами змісту та структури понять професійне: сприйняття, уважливості, пам'ять, мислення, воля.

Результатом засвоєння теоретичних знань повинно бути формування у курсантів навичок тренування пам'яті, спостережливості, уважливості та навчитися розрізнявати на практиці види пам'яті та мислення.

ТЕМА № 3:

«ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ОБ'ЄКТІВ ОПЕРАТИВНОЇ УВАГИ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ»

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Злочинне поведження і його відображення в кримінальному законі.
2. Види людських дій.
3. Поняття конкретного правопорушення й аналіз злочинного поведження.
4. Психологічна структура злочинної дії.

5. Психологічна характеристика й аналіз злочинної діяльності.
6. Психологічний аналіз особистості злочинця.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Введение в юридическую специальность. – Г., 1980.
2. Альгин А.Н. Риск и его роль в общественной жизни. – Г., 1989.
3. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Э. Психология преступника и расследование преступлений. – Г., 1996.
4. Антонян Ю.Н. Роль конкретной жизненной ситуации в осуществимые преступления. – Г., 1973.
5. Антонян Ю.Н., Гульдан В.В. Криминальная патопсихология. – Г., 1991.
6. Асмолов А.Г. Психология личности. – Г., 1990.
7. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
8. Богдалев А.А. Психология личности. – Г., 1988.
9. Васильев В.Л. Юридическая психология. – Г., 1991.
10. Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф. Исправительно-трудовая психология. – Г., 1974.
11. Годфруа Ж. Что такое психология. Т.1 и 2. – Г., 1992.
12. Горшенин Л.Г. Анализ обращения людей и методика моделирования предвиденной ситуации. – Г., 1993.
13. Губин А.В., Чуфаровский Ю.В. Общение в нашей жизни. – Г., 1992.
14. Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика. Обращение. Ответственность. – Г., 1989.
15. Дулов А.В. Судебная психология. – Минск, 1975.
16. Жванов В.А. Человек как носитель криминалистически значимой информации. – Г., 1993.
17. Зимин П.П., Чуфаровский Ю.В. Воспитание воли. – Ташкент, 1990.
18. Илларионов В.П. Переговоры с преступником. – Г., 1993.
19. Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса. – Г., 1965.
20. Концепція психопрофілактичної роботи в ОВС України та Програма її реалізації до 2005 року (затверджена наказом МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року).
21. Личность преступника // Под ред. В.Н. Кудрявцева. – Г., 1975.
22. Орзих М.В. Личность и право. – Г., 1975.
23. Ратинов А. Р. Судебная психология для следственных. – Г., 1967.
24. Тарарухин С.А. Преступное обращение. – Г., 1974.
25. Типология личности преступника и индивидуальное обращение. – Г., 1979.
26. Филонов Л.Б. Психологические способы изучения личности обвиняемого. – Г., 1983.
27. Филонов Л.Б. Тренинги делового общения сотрудников органов внутренних дел с разными категориями граждан. – Г., 1993.
28. Чуфаровский Ю.В. Общение: наука и культура. – Ташкент, 1986.
29. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. – Г., 1995.
30. Шепель В.М. Управленческая психология. – Г., 1984.

31. Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. – Г., 1971

Додаткова література:

1. Алимов С.Б., Антонов-Романовский Г.В. Криминологическое значение изучения конфликтности в основных сферах жизнедеятельности. Актуальные проблемы уголовного права и криминологии. - Г., 1981. - С. 61-67.
2. Батищева Л., Левы А. Тактика следственных действий при участии защитника. Законность. - Г., 1993. - № 12.
3. Бюллетень Верховного суда СССР, 1969. - №2.
4. Васильев В.Л. Юридическая психология. - Ленинград, 1974. - С. 36.
5. Васильев В.Л. Юридическая психология. - Г., 1991. - С. 222-224.
6. Викторов Б.Л. Цепь и мотив в тяжелых преступлениях. – М., 1963.
7. Волков Б.С. Проблема воли и уголовная ответственность. – Котел, 1965.
8. Горшенин Л.Г. Анализ обращения людей и методика моделирования предвиденной ситуации. - Г., 1993. - С.3.
9. Горшкова К.В., Шенский И.М. Современный русский язык. - 1957. - С.238.
10. Игошев К.Э. Психология преступных проявлений среди молодежи. - М., 1971. - С. 21.
11. Коршик М.Г., Степичев С.С. Изучение личности обвиняемого на предшествующем следствии. - Г., 1969.
12. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. - Г., 1963. - С.13-14.
13. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. - Г., 1968. - С.42-66.
14. Кузнецов Н.9. Преступление и преступность. - Г., 1969. - С.49.
15. Лейнина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность. - Л., 1968.
16. Наумов А.В. Мотивы убийства. - Волгоград, 1970.
17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - Г., 1976. - С. 508.
18. Самовичев Э.Г. Убийство; психологические аспекты преступления и наказание. - Г., 1988.
19. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения. - М., 1947. - С. 308.
20. Судебная психиатрия. - Г., 1987. - С.162-164.
21. Трубников Н.Н. О категориях «цель», «средство», «результат». -Г., 1968. - С.84.
22. Чертков А. Предложения прокурора о мере наказания. Законность. - Г., 1993. - № 12.
23. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. - Г., 1995. - С.50-52, С.34-35, С.120.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дати наукові знання про психологічні типи об'єктів оперативної уваги слідчих підрозділів (злочинців та кримінально-активних осіб) та механізми злочинної поведінки; розвивати креативні навички курсантів

ВСТУП

Постійне спілкування з людьми, що є носіями негативних психічних якостей, необхідність з'ясувати факти й обставини, що викликають негативні емоції, — усе це істотно утрудняє процес пізнання і може привести до помилок.

Закономірності психологічної науки полегшують розробку мір, що усувають чи істотно знижують дія негативних умов пізнання, створення таких умов діяльності, що будуть гарантувати від помилок при сприйнятті, оцінці фактів із боку співробітників правоохоронних органів

Для встановлення істини необхідно не тільки знати, які зміни відбуваються в психіці зазначених осіб, але і вміти правильно впливати на них, для того щоб одержати від них свідчення, що об'єктивно відображають події, що сприймалися ними

Для здійснення такого впливу необхідні значні психологічні знання. Без цього не можна визначити спосіб впливу, оцінити його результати, домогтися зміни спрямованості психічних процесів, стану осіб, через які встановлюється об'єктивна істина

Знання психологічних особливостей правопорушників і причин здійснення ними правопорушень має велике значення для удосконалювання оперативно-розшукової діяльності.

I. ЗЛОЧИННЕ ПОВОДЖЕННЯ І ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В КАРНОМУ ЗАКОНІ

Своєрідність індивідуального злочинного поведження полягає в тому, що поряд з факторами зовнішнього середовища, а саме причин і умов, його обумовлюють і внутрішні фактори, зокрема форма провини, мотиви і мети. Фактори зовнішнього середовища стають силами поведження, що спонукують, тільки, переломивши у свідомості особистості. Для більш чіткого встановлення й розуміння психологічного змісту необхідно розкрити внутрішні пружини, що пустили в хід конкретну особистість. При проведенні оперативно-розшукової діяльності, попереднім розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ оперативний працівник, чи слідчий суд постійно зіштовхуються з цими питаннями і зобов'язані установити, яка була форма провини, мотиви й мети зробленого конкретного злочину.

На нашу думку, провини, мотив і ціль завжди входять у структуру злочинної дії особи. Під структурою злочинного поведження розуміється внутрішнє (психологічне) будівля цих форм злочинного поведження і взаємозв'язок їхніх складових частин - Це положення необхідно особливо підкреслити, тому що провини, мотив і ціль нерідко розглядаються самі по собі, як самостійні явища, поза структурою злочинного поведження, елементами якого вони є. Так, наприклад, одними авторами вони розглядаються тільки з погляду їхнього вираження в нормі закону, іншими ж вони розглядаються лише як ознаки особистості обвинувачуваного.

Тим часом, визначальним положенням при характеристиці названих психологічних фактів є їхній розгляд як структурних елементів злочинного поведження. Подібний підхід дозволяє аналізувати їх як елементи діяльності особи, з'ясувати місце провини, мотиву і мети в структурі різних форм злочинного поведження і функції, здійснювані ними в період підготовки (мотивації) і здійснення злочину.

Психологічна сутність злочинного поведження складається в активному прагненні особи домогтися здійснення поставленої мети. Воно знаходить своє вираження у свідомо мотивованих діях, спрямованих на досягнення визначеної мети незалежно від того збігається вона чи не збігається з небезпечними наслідками, що наступили суспільно. Таким чином, психіка завжди включена в злочинну діяльність. Як правило, вона виступає як центральна сполучна ланка окремих дій цієї конкретної особи, через неї досягається єдність у регуляції цих дій і поведження в цілому.

Будучи по своєму змісті антигромадським, злочинне поведження з погляду його будівлі відповідає всім ознакам вольової діяльності в загально психологічному її значенні. Із суб'єктивної сторони воно характеризується волею, умотивованістю і цілеспрямованістю, а з об'єктивної — фізичними чи діями стримуванням від них . Якщо в зробленому злочині воля особи не знайшла свого вираження в силу внутрішніх причин (розлад свідомості, психічна хвороба і т.п.), то особа не підлягає кримінальної відповідальності. Якщо ж у злочині воля особи не знайшла свого вираження в силу зовнішніх

причин (примус, насильство і т.п.), то це є обставиною, що зм'якшує кримінальну відповідальність.

Облік вольового характеру злочинного поведження знаходить своє вираження в карному законодавстві. Так, законодавче поняття злочину безпосередньо виходить з вольового характеру злочинного поведження і з того, що «злочином визнається передбачене законом суспільно небезпечне діяння (чи дія бездіяльність, що зазіхає на суспільний і державний лад, систему господарства, власність, особистість, політичні, політичні, трудові, майнові й інші права громадян, а рано інше, що зазіхає а правопорядок суспільно небезпечне діяння, передбачене карним законом»¹. Це положення підкреслюється й у теорії карного права, зокрема те що, вольова дія людини, що лежить в основі побудови поняття злочину, можна визначити як свідомий цілеспрямований вплив людини на навколишній світ.

ВИСНОВОК З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, коли мова йде про психологію правопорушення, це означає, що мова йде тільки про один вид людського поведження, а саме про вольове поведження. Тим часом поряд з вольовим людині властиві й інші види дій, на яких хоча б коротко варто зупинитися.

---

¹ Поняття «діяння» дослівно означає в перекладі з старославянського «діяння, вчинок, справа». Воно являється вменником від дієслова «робити» («деять») і означає вже скоїне дійство, факт, що вчинився.

II. ВИДИ ЛЮДСЬКИХ ДІЙ

У залежності від чи наявності відсутності психологічного механізму розрізняють рефлекторні, імпульсивні, інстинктивні і вольові дії. Рефлекторні дії є діями-реакціями. Вони не вимагають мети і регуляції відповідно до неї, а відбуваються автоматично. Інстинктивні дії виходять з органічних імпульсів, у них відсутнє усвідомлення особи і передбачення результату дії. Імпульсивна дія — це, як правило, дія-спалах, дія-розрядка, коли вихідне спонукання (роздратування, невдоволення і т.п.), створене ситуацією, без зважування й оцінки його як мотив безпосередньо переходить у дію. Імпульсивні дії найчастіше спостерігаються в патологічних випадках, коли особа в силу щиросердечної хвороби незручно зробити вольові дії.

Що ж така вольова дія? Вольова дія — це дія, що відрізняється свідомим актом поведження людини. Від рефлекторних, інстинктивних і імпульсивних дій воно відрізняється по змісту і структурі. Вольова дія є розумним: воно має свій значеннєвий зміст, що визначається метою і мотивом. Здійсненню вольової дії передує внутрішній процес його мотивації і вироблення мети. При цьому спонукання, перш ніж перейти в дію, усвідомлюється особою як мотив дії, а виконання вольової дії регулюється особою відповідно до його мети. Таким чином, психологічний механізм має місце у вольових діях і відсутнє у рефлекторних, інстинктивних і імпульсивних діях.

Коли мова йде про психологію правопорушення, те це значить, що мова йде тільки про свідомі вольові дії психічно здорової особи. Руйнування психічної діяльності під впливом хвороби насамперед змінює психологічні компоненти поведження. Мотивація особистості стає патологічною в силу того, що вона формується в умовах порушеної нейродинаміки мозку. У психічно хворої особистості порушуються соціальні установки і мотиви поведження, зовнішні (соціальні) подразники попадають у хворий мозок, у силу чого відбувається порушення значеннєвої регуляції поведження в особистості.

Тому співробітнику правоохоронних органів при проведенні оперативно-розшукової діяльності у всіх випадках варто звертати увагу на поведження особи (чи правильне воно, чи неправильне), на його висловлення й інтереси. Як правило, зовнішня форма поведження в психічно хворих осіб буває неправильна, однак в окремих випадках зовнішня форма їхні поведження може бути правильною, зберігається навіть професійна придатність. Але пояснення свого поведження, зокрема своїх мотивів, іноді уже викликають сумнів у психічному здоров'ї особи. Так, наприклад, інженер-кібернетик, що зробив убивство своєї дружини (труп її знайшли в шафі квартири), був здивований тим, що органи дізнання і наслідки втручаються в його взаємини з дружиною. При допиті він був зовсім спокійний, тактовний і заявив, що знищив дружину як «другорядну особистість».

В іншому випадку співробітник, що займав досить видне положення в установі, будинку постійно ходив у голому виді і працював над темою про знищення фабрик, що роблять одяг, тому що це дає, за його словами, велику економію.

На практиці, крім особистого значення, дія може мати визначене соціальне значення. Дія особи стає соціально значимим і здобуває характер суспільної дії завжди, коли воно торкається інтересів особистості, визначених суспільних груп, суспільства в цілому. У залежності від свого соціально-психологічного значення дія при цьому виступає у формі чи вчинку провини. Учинком називається соціально корисна дія, тобто дія, що має позитивне, моральне, юридичне і суспільне значення. Провиною є соціально шкідливу дію, тобто дія, що має негативне моральне, юридичне чи суспільне значення.

Для співробітника правоохоронних органів в оперативно-розшуковій діяльності завжди важливо зрозуміти вчинок особи, його соціально-психологічне значення. Обмірковуючи людські вчинки, впливає завжди їх осмислити і зрозуміти.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки 1) у кожному злочинному поведженні поряд з фізичними і що спостерігаються маються і психологічні (що не спостерігаються) елементи, 2) коли ми говоримо про психологію правопорушення, то ми маємо на увазі тільки один вид людського поведження — вольове поведження; 3) вольова дія особи може мати позитивне чи негативне соціально-психологічне значення. Правопорушення завжди є соціально-шкідливою провинною.

III. ПОНЯТТЯ КОНКРЕТНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ Й АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОГО ПОВОДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Конкретні злочини як вольові акти по своїй структурі можуть бути простими і складними. Простим вольовим актом, що має психологічний механізм, є злочинна дія. Складним вольовим актом є злочинна діяльність, що складається із сукупності ряду дій, тобто епізодів складу злочину.

Поняття злочинна дія і злочинна діяльність як одиниці психологічного аналізу не слід змішувати з відповідним кримінально-правовим поняттям. З психологічної точки зору злочинною дією вважається тільки одноразовий вольовий акт, яким досягається мета, розкладається не на більш прості. У карному праві під злочинною дією розуміється як одноразовий вольовий акт, так і сукупність декількох вольових актів.

До одноразових злочинних дій, як правило, відносяться необережні злочини, зроблені при перевищенні меж необхідної оборони, а також у стані сильного щиросердечного хвилювання. Прикладами одноразової злочинної дії можуть служити одиничні акти розкрадання, зґвалтування, хуліганства і т.д.

Ряд статей ККУ говорить тільки про злочинну діяльність. Прикладом злочинної діяльності, тобто форми вольового акта, є розкрадання, що продовжуються, рекет і т.д., що складаються з ряду тотожних злочинних дій, що охоплюються єдиним наміром винного і складають у своїй сукупності один злочин.

Характер дій, що входять у діяльність, залежить від виду злочину. Так, злочинна діяльність при навмисному убивстві і навмисному заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, як правило, складається з чотирьох і більш епізодів: 1) з незлочинних дій; 2) конфліктних ситуацій і дій; 3) підготовчих (не завжди) і виконавчих дій. Самовільне залишення військової частини (як триваючий злочин) виявляється тільки у формі злочинної діяльності, що складає, однак, з ряду дій, коливання яких може бути від трьох до восьми.

Значення психологічного аналізу можна проілюструвати на наступному прикладі. Хтось Ільїнський В.А, обвинувачуваний у здійсненні убивства з хуліганських спонукань, показав що убив Северінова І.Н. не з хуліганських спонукань, а по мотивах самооборони, тому що Северіновим І.Н. було нібито зроблене на нього напад. Версія Ільїнського В.А. у ході дізнання, наслідки і судна був спростований. При цьому був застосований метод розгляду протиправних дій обвинувачуваного «у їхній єдності», тобто в структурі його загальної діяльності. Виявилось, що в день убивства Ільїнський, знаходячись у службовому відрядженні і маючи при собі пістолет, неодноразово з хуліганських спонукань загрожував їм громадянам. У вестибулі кафе «Європа» близько 15.00 він образив працівника кафе Астахову Т.Н., демонстративно вийняв пістолет і загрожував їй. Познайомивши з громадянами Ведевим Ф.И. і Фещенко П. Г. близько 17.00 годин Ільїнський розпив з ними 3 пляшки вина. Потім дістав заряджений пістолет і, направивши його на Ведева і Фещенко, заявив: «Ну, що! Зробити Вам що-небудь?» Злякавшись погрозу, останні утекли від нього Близько 21.00 Ільїнський зайшов

у буфет готелю «Ведмідь», де продовжив распитие спиртних напоїв. За пропозицією співробітників готелю г-н Замазкін В. В. вивів його на вулицю, щоб проводити додому. По шляху вони зайшли в спортивний тир «Метеор», де Ільїнський знову вийняв пістолет і направив його убік мішеней. Однак працівнику тиру і Замазкіну удалося запобігти стрілянині з бойової зброї. За їхньою вимогою Ільїнський забрав пістолет і пішов з тиру.

Зайшовши у вестибуль ресторану «Асторія», Ільїнський посварився там з невстановленим громадянином. При цьому він намагався дістати пістолет і заявляв: «Я йому зараз покаджу «салаге», однак Замазкін повів його з ресторану. На вулиці Ільїнський знову дістав пістолет і намагався зробити стрілянину по вуличних ліхтарях. Замазкіну й у цьому випадку удалося умовити Ільїнського і запобігти стрілянині, після чого він залишив останнього і пішов у готель. Через кілька хвилин Ільїнський зустрів г-ку Успенську, яка йшла по вулиці і пішов разом з нею. Коли Успенська зажадала, щоб Ільїнський залишив її, останній вийняв пістолет і став тримати його в руках. Злякавшись, Успенська утекла від Ільїнського.

Продовжуючи свої хуліганські дії, у 23.20, Ільїнський підійшов до прямуючого додому гр-ну Северінову І.Н., дістав з кишені заряджений пістолет і направив його на нього. Побачивши це, Северінов намагався захищатися і схопив Ільїнського за передпліччя правої руки. У цей час останній натиснув на спусковий гачок і зробив постріл в особу Северінову, отчого той помер на місці події. Розглядаючи 7 епізодів описаних дій Ільїнського, дізнання і наслідок, а потім і суд обґрунтовано прийшли до висновку про здійснення їм убивства з хуліганських спонукань.

Однак варто враховувати, що недотримання правил психологічного аналізу злочинного поведіння нерідко приводить до серйозних помилок.

Так, Абросимов за навмисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, повлекшиє смерть г-на Лапикова, був засуджений до 5 років позбавлення волі. По протесту прокурора судом другої інстанції вирок у відношенні Абросимова був відмінний за м'якістю покарання. При новому судовому розгляді було встановлено, що Абросимов застосував перочинний ніж для відображення нападу, тобто діяв у стані необхідної оборони, через що суд виправдав його. Касаційною інстанцією виправдувальний вирок залишений у силі.

У чому ж причина судової помилки? Причина полягає в тому, що органами дізнання і наслідку, а потім і судом, був порушений вищевказаний принцип психічного аналізу злочинного поведіння, через що різні за своїм характером дії Абросимова у фойє кінотеатру і при нанесенні поранення Лапикову розглядалися як єдина діяльність, що знайшло своє відображення в обвинувальному висновку і вирокі. Фактично ж дії Абросимова представляли два досить самостійних епізоди. Перший епізод відбувся у фойє кінотеатру, коли між Абросимовим і г-ном Іванов виникла сварка через знайомої їм дівчини, під час якої Абросимов рукою вдарив Іванова по особі. Другий епізод відбувся через деякий час, коли Іванов з метою мести Абросимову, підмовив своїх друзів побити останнього. Викликавши Абросимова з кіно, він

запропонував йому «поговорити» за кутом будинку, де на Абросимова напали Лапиков, Филизнов і Новиков, стали його бити, повалили на землю, пинали ногами і не давали можливості піднятися з землі. У цих умовах, побоюючись за своє життя, Абросимов вийняв з кишені перочинний ніж, яким став наносити удари його особам, що били, у результаті чого ранив Лапикова, що згодом помер. З цього приклада випливає, що чіткий психологічний аналіз, проведений при вторинному судовому розгляді, допоміг виявити значеннєву самостійність кожного з епізодів-дій Абросимова, і на цій підставі розкрити справжні мотиви його поведження і психічного відношення до вчиненого,

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

З вище викладеного видно, що при встановленні психологічного змісту правопорушення необхідно завжди проводити психологічний аналіз поведження, щоб установити, до якого виду злочинного поведження, чи дії діяльності воно відноситься.

IV. ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ЗЛОЧИННОЇ ДІЇ

Слід відразу ж зазначити, що злочинна дія — це мотивований, цілеспрямований, свідомий і керований акт протиправного поведіння, яким досягається визначена мета і цей акт не розкладається на більш прості. Кожна дія має значеннєвий зміст і спрямований на досягнення щодо близьких цілей, якими воно регулюється в період його здійснення. Мотиви, що спонукують визначену особу до дії, задовольняються при здійсненні поставленої мети. У силу цього злочинна дія набуває визначеного сенсу і носить характер закінченого акта.

Крім змісту, злочинна дія має внутрішню структуру, головними компонентами якої є:

- 1) мотив, ціль дії і форма провини особи (психологічні компоненти);
- 2) предмет дії, спосіб, засоби й умови його реалізації (фізичні і речовинні компоненти);
- 3) результат дії, тобто наслідку, що наступили від дії

Ціль як компонент злочинної дії виконує в ньому визначені функції. Перша її функція складається в усвідомленні діючим особою об'єкта, чи предмета особи, на яке спрямовується його дія. Друга функція виражається в бажанні досягти визначеного результату цієї дії. Завдяки меті особа регулює свої дії і направляє їх на досягнення того результату, що міститься в ній.

Прямий результат — це той, котрий входить у суб'єктивну мету особи. Він є реалізацією і безпосереднім вираженням мети. При втручанні об'єктивних, що не залежать від волі діючого особи сил, прямий результат може не збігатися по своєму обсязі з метою особи. При цьому мета реалізується не до кінця і результат виявляється менше, ніж мета дії, що намічалася. Розбіжність мети і результату виступає в цьому випадку у формі «невиконання мети». Прикладом «невиконання» мети є замах на здійснення злочину, коли ціль злочину не здійснюється до кінця з причин, що не залежать від волі винного.

Відносини між результатом і метою можуть виступати у формі «перевиконання» мети. У цьому випадку результат дії перевершує передбачувану мету і містить понад очікуваний несподіваний результат, що не входило в суб'єктивну мету даної особи. Прикладом перевиконання мети є навмисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили за собою смерть потерпілого, хоча це і не входило в суб'єктивну мету особи, що діяло.

На практиці, зокрема в процесі оперативно-розшукової діяльності, для значеннєвої характеристики злочинної дії недостатньо знати тільки його ціль. Крім мети, кожна дія має свій мотив. Роблячи конкретну дію, особу може керуватися різними спонуканнями. Для правильного розуміння вольової дії дуже важливо усвідомити собі щире співвідношення між спонуканнями і метою вольової дії. Усвідомлена мета, безсумнівно, грає дуже істотну роль у вольовій дії, вона повинна визначати весь його хід. Але ціль, що детермінує вольовий процес, сама причинно детермінується спонуканнями, мотивами, що є відображенням у психіці потреб, інтересів і т.п. Усіма вчинками людей керують їхнього спонукання, тобто визначені мотиви.

В оперативно-розшуковій діяльності співробітників правоохоронних органів важливо завжди вчасно виявити і зрозуміти діючі мотиви особи і на цій базі постаратися переконати і переконати його. Установлення мотиву дії веде до розкриття значеннєвого змісту дії і є основою для встановлення психологічного контакту і відповідного впливу на особистість.

Слід зазначити, що злочинна дія має свою динаміку, свій початок і свій кінець. Вивчення оперативно-розшуковий і слідчий практики показує, що, як правило, злочинне дія має два етапи: мотиваційний (підготовчий) і етап його практичного здійснення. Тут нам впливає, однак, відрізнити етапи злочинної дії від стадій здійснення злочину у виді готування і замаху Стадії здійснення злочину мають місце на етапі його практичного здійснення, у той час як підготовчий етап передує практичному здійсненню злочинного поведження і відбувається тільки у свідомості даної особи .

Як правило, приступаючи до дії, особа думкою створює його модель у своєму розумі. Підготовка злочинної дії у свідомості особи (його мотивація) складає перший підготовчий етап, що складається з усвідомлення мотиву і мети дії, боротьби мотивів і ухвалення рішення діяти. Спонування самі по собі не можуть з'явитися джерелом дії. Щоб стати таким джерелом, вони повинні бути усвідомлені особою як мотив. Лише ставши мотивом, психічна енергія спонування перетворюється у вольову енергію і породжує визначені дії. У цьому змісті мотив є «двигуном» поведження й активно стимулює вольову активність особи .

На стадії мотивації злочинної дії може виявитися розбіжність між метою дії і його небажаних наслідків, між наміченою метою і труднощами її здійснення в даних умовах і т.д. На цій підставі нерідко виникає внутрішній контакт суперечливих спонукань, називана боротьбою мотивів, що складається в зіткненні декількох, досить несумісних між собою спонукань особи. Як правило, що конкурують мотиви є спонуваннями різного психологічного і соціального рівня. Ними можуть бути, наприклад, низинні почуття і доводи розуму, почуття помсти й інтереси справи, органічна потреба і службовий борг, корисливий інтерес і посадовий обов'язок і т.д.

У змісту боротьби мотивів входить не просто боротьба двох несумісних побудників до дії, а боротьба мотивів належного соціально корисного поведження і мотиву, що суперечить праву, мотиву антигромадського, злочинного поведження. Іноді боротьба мотивів йде досить тривалий час, викликаючи в особи визначені психічні стани (замкнутість, пригніченість, небалакучість, скритність і т.д.).

Так, підозрюваний Моргунов показав: «З кінця серпня і до 18 вересня я всі ніяк не міг остаточно на що-небудь зважитися. Мені потрібні були гроші, щоб розплатитися з боргами, що я мав. Гроші я вирішив украсти. З іншого боку, я боявся, що потраплюся. Я не спав ночами, обмірковуючи як бути. Треба було віддавати борги. І це все-таки пересилило мене Я розумів, що йду на злочин. 18 вересня в 12.00 мене направили робити збирання в навчальних класах. Скориставшись, що в приміщенні класів у цей час нікого не було, я обшарив всю одяг, що там висів, з якої викрав біля ста тисяч карбованців. Крім

того, з кімнати № 13 (двері в неї були відкриті) я викрав фотоапарат.. ». На цьому прикладі досить добре видно, як у результаті боротьби мотивів народжується мотив злочинної дії. Перемігший мотив формує волю особи, а також характер майбутнього дії.

Роль мотиву в підготовці дії і формуванні волі особи підкреслював знаменитий росіянин учений І.М. Сеченов. Зокрема, він писав, що не може бути волі, яка б діяла «сама по собі». Поруч з нею завжди стоїть, визначаючи її, який-небудь моральний мотив, чи у формі жгучої думки, чи почуття. Виходить, навіть у найдужчих моральних кризах, коли по навчанню повсякденної психології волі варто було б виступити усього яскравіше, вона одна, сама по собі діяти не може, а діє лише в ім'я чи розуму чи почуття.

Етап мотивації завершується прийняттям особою рішення про здійснення злочину, або відмову від його. Особа кладе кінець своїм сумнівам і коливанням і вирішує: буду діяти або утримаюся від дії. Ухвалення рішення про здійснення злочину може здійснюватися в різних формах. Воно може виділятися у свідомості діючого особи як особлива фаза і зводиться в цьому випадку до усвідомлення мети злочину. Воно може наступити в стадії боротьби мотивів саме по собі, як її дозвіл. Як особливий етап у підготовці злочину ухвалення рішення виступає тоді, коли кожний з мотивів зберігає для особи свою силу і значимість. Рішення на користь одного мотиву приймається тому, що інші мотиви придушуються і позбавляються ролі побудників дії. Мотив-переможець стає домінуючим і визначає зміст майбутнього дії.

Особі, що вчиняє злочин, приходить приймати рішення в різних психологічних умовах:

1) це можуть бути прості умови без стресів² і збудженого стану, при достатності часу на його обмірковування що характерно, наприклад, для прийняття рішень розкрадачами власності здійснення актів тероризму і т.д. Воно породжує як правило, розважливе злочинне поведження,

2) складні психологічні умови у виді сильного порушення недовіки часу на продумування рішення, наявності конфліктної ситуації, коли одній особі протистоїть воля іншого Л1, а — ведуть до прийняття недостатньо продуманих рішень, що визнає т.зв. нетрензитивне злочинне поведження, тобто поведження засноване не стільки на строгому розрахунку, скільки на пориві що характерно для прийняття рішень, наприклад при здійсненні злочинів проти особистості (зокрема, при здійсненні убивств на емоційній основі, заподіяння навмисних тілесних ушкоджень, згвалтувань і т.п.).

Як правило, після ухвалення рішення настає головний етап: реалізація сформованої мотиву, метою волі особи в діях. Практично ж на стадії мотивації здійснюється, образно говорячи, проектування злочинного поведження. На стадії виконавчій цей проект втілюється в реальні дії і їхні результати. Виконання злочину вимагає вольових зусиль, що «спираються» силою мотиву і

---

² Стрес (от англ. stress) – стан «напруги», специфічна психофізіологічна реакція організму у відповідь на вплив різних несприятливих факторів зовнішнього або внутрішнього середовища.

мети діючої особи. На цій стадії психічна діяльність особи виявляється в регулюванні здійснюваної дії відповідно до його мети.

Витрачена особою психічна і фізична енергія втілюється в результаті дії. Тому зміст злочинної дії повинний розглядатися насамперед з результативної сторони, тобто як процес реалізації мети в результатах дії. Досягнення мети означає закінчення дії як вольового акта. Особа оцінює досягнутий результат, зіставляючи його з наміченою метою. Тому воно констатує його чи удачу, чи невдачу, чи успіх, чи неуспіх.

Таким чином, варто розрізняти функції виконувани мотивом і метою, на стадіях підготовки (мотивації) і виконання злочинної дії. На підготовчій стадії мотив і ціль формують рішення і породжують волю особи. У стадії виконання злочину вони визначають зміст уже сформованої волі особи, виступаючи її значеннєвою стороною. Свою функцію мотив і ціль надалі виконують шляхом коректування спрямованості чинених дій. Завдяки цьому забезпечується їхнє перетворення в дійстві і через нього в реальних фактах дійсності.

У ході діяльності мотив може залишитися:

1) незмінним і стати діючим мотивом. Іноді мотив, що сформував дію, у ході виконання зникає,

2) замінюється іншим чи ускладнюється додаванням нового, додаткового мотиву. Зміна мотиву може відбуватися шляхом його відпадання і припинення злочинної діяльності особи. У стадії виконання може відбутися також

3) переосмислювання мотиву шляхом заміни його соціально-позитивним мотивом поведінки. Прикладом подібного переосмислювання мотиву може служити добровільне відмовлення від подальшого здійснення злочину, явка з винної (коли злочин уже кінчений), сприяння попередженню настання шкідливих наслідків, а також самооцінка злочину в ході розслідування, щире розкаяння у вчиненому й активному сприянні його розкриттю.

Важливо зрозуміти, що між мотивом і метою особи і його злочинним поведінням існують два види зв'язків — пряма і зворотна. Прямий зв'язок виражається в тім, що мотив і ланцюг злочину породжують злочинне поведіння. Зворотний зв'язок між ними укладається в тім, що злочинне поведіння відповідно до конкретних ситуацій і умов впливає на мотив і ціль як шляхом коректування їх самих у ході здійснення злочину, так і шляхом застосування особою визначеної тактики й окремих прийомів по їхній реалізації.

Хочеться проілюструвати це наступним прикладом. Злодій з метою здійснення розкрадання йде в нічний час у магазин, щоб проникнути туди шляхом злочину висячого замка на двері службового входу. Прибувши до магазину, він бачить, що двері службового входу закрита не на висячий замок, а зсередини. Тут злочинець змінює своє рішення, коректуючи його відповідно до поставленої мети, і проникає в магазин з центрального входу. Тут він бачить сплячого сторожа. Оскільки ціль його може бути досягнута лише ускладненим шляхом, тобто шляхом убивства сторожачи, особа знову відповідно до

поставленої мети коректує своє злочинне поведження і вирішує проникнути в магазин з горища. Реалізуючи свій план, він проникає в магазин з горища, зробивши пролам у стелі, і робить розкрадання товарів.

Помітне місце в мотивації злочинних дій може належати стану сп'яніння особи. Роль алкоголю в мотивації злочину полягає в тому, що він знімає процеси гальмування. Під впливом алкоголю людина перестає дивитися на себе очима інших. Спочатку створюється ілюзія внутрішньої легкості і бажання спілкування. Потім виникає порушення звичайної мотивації поведження. П'яній людині здається, що він поводить себе дуже логічно. Фактично ж у нього порушується звична мотивація й організація вчинків і поведження.

Слід зазначити, що роль мотиву і мети як структурних і функціональних компонентів злочинного поведження наочно виступає в патологічних випадках, коли один з них чи вони обоє бувають порушені. При патологічних афектах і імпульсивних станах, коли спонукання безпосереднє дає стрімку, неусвідомлену розрядку в злочинній дії, останнє втрачає характер вольового поведження і виступає як акт поведження душевнохворої людини, що має місце при kleptomaniї (імпульсивне злодійство), піроманії (імпульсивне підпалювання), дромаманії (імпульсивне бродяжництво) і т.д..

Істотною ланкою виконання дії є його предметно-речовинні компоненти, тобто знаряддя, кошти й умови, завдяки яким досягається мета дії. Зовнішні умови можуть сприяти або перешкоджати досягненню мети. Як кошти здійснення злочину виступають предмети, речі, знаряддя, інструменти, механізми, прилади, пристрої і т.п., тому, що вони можуть «служити мети особи». Предметно-речовинні елементи злочинного поведження вибираються особою відповідно до їх суб'єктивної значимості. Їхнє призначення в тім, що вони використовуються і керуються суб'єктом як кошту досягнення своєї мети. Кошту є здатність предмета служити мети.

Особливо варто вказати на документи як кошту здійснення злочинів. Сюди відносяться фіктивні, підроблені і розірвані службові документи й інші записи про злочинні комбінації. Будучи коштом чи здійснення «прикриття» злочину, вони виступають об'єктивними показниками мотиваційної сторони злочину. Виявлення подібних документів, а також виявлення приводу, призначення, автора й обставин їхнього виготовлення проливають світло на мотив і ціль здійснення злочину.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином психологічна структура злочинної дії містить у собі наступні компоненти:

1. Підготовка злочинної дії у свідомості особи (його мотивація) складає перший підготовчий етап, що складається з усвідомлення мотиву і мети дії, боротьби мотивів і ухвалення рішення діяти.

2. Етап мотивації завершується прийняттям особою рішення про здійснення злочину, або відмову від його.

3. На стадії виконавчій мотив втілюється в реальні дії і їхні результати.. На цій стадії психічна діяльність особи виявляється в регулюванні здійснюваної дії відповідно до його мети.

Як результат, витрачена особою психічна і фізична енергія втілюється в результаті дії.

V. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА Й АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

При здійсненні злочину окрема дія може виступати в якості самостійного, автономного акта чи поведження бути частиною більш великого цілого, тобто злочинної діяльності. Злочинна діяльність як структурна форма злочинного поведження являє собою сукупність дій, об'єднаних єдністю мотивів і мети. У злочинній діяльності виявляється характерна для людини здатність до дій далекого прицілу, далекій мотивації і цілеспрямованості, характерної, для злочинної дії. Як діяльності, так і вхідним у її склад окремим діям властиві свої мотиви і мети. Таким чином, при аналізі злочинної діяльності варто розрізняти мотиви і мети окремої дії і злочинної діяльності в цілому. Зазначені види мотивів і цілей не можуть замінитися один іншим: мотиви окремих дій, що входять у діяльність, не рівнозначні мотивам діяльності в цілому, і навпаки, т. к. вони є структурними елементами різних актів злочинного поведження.

По своєму змісті мотиви і мети дії і діяльності можуть збігатися. Лише при цьому умові можна говорити про єдину злочинну діяльність особи. Однак мотиви і мети дії і діяльності по своєму змісті можуть і не збігатися. У цьому випадку єдиної злочинної діяльності не буде, тому що порушується значеннева єдність діяльності і дії, у силу чого дія випадає зі структури даної діяльності і стає самостійним актом поведження. Між кінцевою метою злочинної діяльності і метою кожного вхідного в неї дії складаються відносини залежності і підпорядкованості останньої першої. Результат кожної дії стосовно кінцевої мети злочинної діяльності виступає як кошт її досягнення і разом з тим є метою даної дії. Ціль, досягається безпосередньо цією дією, і загальна мета діяльності, заради якої в кінцевому рахунку особою відбуваються усі вхідні в неї дії. Загальна мета визначає спрямованість, хід і побудову всієї злочинної діяльності і підкоряє собі мети вхідних у неї окремих дій. Відповідно до неї відбувається прогнозування діючим особою кінцевих результатів злочинної діяльності і результатів кожної дії, що входить у нього.

Мотиви окремих дій також перебувають у підпорядкуванні в залежності від загального мотиву злочинної діяльності. Стосовно окремої дії загальний мотив виступає як силу, що детермінує їхній на здійснення кінцевої мети діяльності.

При здійсненні дізнання і розслідуванні злочинної діяльності за даними поведження, як правило, можна зібрати досить зведень про психологію правопорушення, тому що в ній мотиви і мети виявляються у всій своїй повноті і визначеності. При розслідуванні злочинів у виді окремих дій часто буває недостатньо матеріалу, щоб за даними поведження вірогідно установити психологічний механізм його здійснення. На цій підставі іноді робиться висновок про неможливість установлення психології правопорушення за даними поведження. І основний упор переноситься на одержання даних про нього від підозрюваного чи обвинувачуваних. Тим часом структурно будь-яке

фактично зроблена дія завжди виступає як епізод єдиної значеннєвої діяльності даної особи.

Структурно-психологічний аналіз, тобто розгляд зробленого злочинного акта поводження в єдності з попередньою діяльністю цієї особи (як правило, до злочину) дає можливість виявити всю діяльність у цілому і вхідні в неї незлочинні дії, у яких у більшості випадків, чітко виражені мотиви і мети їхнього здійснення. Це допомагає в оперативно-розшуковій діяльності виявити весь психологічний механізм діяльності особи в який злочинний акт поводження, виступає в якості останнього завершального дії, будучи за законом самостійним актом поводження Наведемо як приклад, справа про убивство чоловіком г-ки Каїчевої . Сам Каїчев, будучи в нетверезому стані в квартирі своїх знайомих наніс своїй дружині — Каїчевої ножом довжиною 15 див поранення в область правого боку, у результаті чого вона наступного дня померла. Сам по собі факт заподіяння Каїчевим ножового поранення дружині не давав достатнього матеріалу, щоб за даними поводження установити його мотив і ціль. Каїчев же визнаючи факт ножового поранення і свою провину в цьому, показав, що мети убити дружину в нього не було, а ножове поранення він наносив їй з метою «полякати», «пожартувати», чи як він став показувати надалі, «уколоти» її І осьде від установлення мотиву і мети залежала кваліфікація злочину як навмисного чи необережного убивства, чи як навмисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, які привели до смерті потерпілої.

У процесі дізнання і наслідки з'ясувалися попередні взаємини Каїчева з дружиною, зокрема чи не було випадків замаху на її убивство і по яких саме мотивах. Вийхавши за місцем постійного проживання Каїчевих, шляхом проведення допитів і очних ставок між свідками, що близько знали Каїчевих, а також у результаті виявлення і дослідження переписування Каїчева було встановлено, що зроблений злочин не є ізольованим актом поводження, а входить у дворічну історію, що мала, діяльність, у ході якої Каїчев не раз загрожував дружині убивством по визначених мотивах Так, батьки Каїчевої показали, що у відповідь на їхнє небажання, щоб дочка виходила заміж за Каїчева, останній прийшов до них і заявив, що якщо вони не дозволять дочки вийти за нього заміж, він уб'є її, щоб вона «не дісталася більше нікому»

Шляхом вивчення переписування Каїчева з'ясувалося, що його батьки повідомили йому, що дружина гуляє з хлопцем по кличці «Борзий» На ґрунті ревнощів Каїчев у листах неодноразово загрожував дружині й обіцяв «обробитися» з нею. Шляхом допиту товаришів по службі, рідних, огляду медичної документації й особистого переписування було виявлено, що Каїчев останнім часом став вважати себе імпотентом. На цьому ґрунті в нього знову загострилися відносини з дружиною, і він у переписуванні знову загрожував їй убивством, щоб вона «не дісталася нікому»

У результаті зібраних даних стало очевидним, що зроблене Каїчевим поранення дружини є навмисним убивством, мотиви до якого давно вже дозріли в нього і неодноразово виявлялися в інших (незлочинних самих по собі) діях Слідчі органи кваліфікували дії Каїчева як навмисне убивство при

обтяжуючих обставинах, т до його дружина була вагітна. Суд засудив Каїчева по статті закону про навмисне убивство. Вищестояща судова інстанція погодилася з правильністю встановлення мотивів злочину і його кваліфікацією, незважаючи на те, що Каїчев продовжував і надалі давати свої первісні показання

Слід зазначити, що злочин у всіх випадках є свідому дію особи. Ці дії в більшості випадків прогноуються, плануються, підготовляються, нарешті, для їхнього здійснення використовуються знання, досвід, навички і т.д.. Навіть у тому випадку, якщо зроблений злочин без заздальгідь обміркованого плану, коли злочинне рішення діяти виникло під впливом сформованої ситуації, цілком виявляють себе ці сформовані психічні зміни особистості.

Соціально-психологічні дефекти завжди входять елементом навіть у психологічну структуру злочинів, зроблених через недбайливість, самовпевненості Елементами психологічної структури злочину, як уже нами відзначалося, виступають також наявність мети на задоволення протиправної потреби (чи способу для її задоволення), знання, розумова діяльність по прогнозуванню, підготовці, здійсненню злочинних дій, прихованню слідів злочину і т.д.:

Виявлення психологічної структури злочину дозволяє повніше встановлювати істину, визначати шляху перевиховання осіб, що зробила злочини.

Тільки в тому випадку, якщо досконально вивчена психологічна структура злочину, елементи кожної злочинної дії, представиться можливість більш цілеспрямовано здійснювати діяльність по ліквідації цієї структури.

Кожен злочин робить визначений психічний вплив не тільки на чи потерпілих очевидців, але і на саму особу, що зробила цей злочин. Цей вплив буває різним у залежності від ступеня зміни психічних якостей особистості, що зробив злочин, від особливостей психологічної структури конкретного злочину. Не можна піддавати психологічному аналізу злочинну діяльність у її розвитку, не досліджуючи і цей обов'язковий етап розвитку і зміни психології особи, що скоїли злочин.

Розробка досить ефективних заходів щодо зміни психіки осіб, що зробила злочини по перевихованню і виправленню їх, може бути здійснена тільки на основі виявлених закономірностей злочинного поведження. З іншого боку, психологічний аналіз злочинного поведження обов'язково повинний завершуватися виявленням закономірностей і коштів ліквідації соціально-психологічних причин злочину, психологічної структури злочинної дії, перебуванням більш оптимальних шляхів перевиховання осіб, що зробила злочини.

Усе викладене нами і визначає зміст психологічного аналізу злочинної діяльності.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Психологічного аналізу злочинної діяльності містить у собі: дослідження причин появи соціально-психологічних дефектів в особистості, психологічної структури злочину, психологічних наслідків здійснення злочину і, нарешті, виявлення основних шляхів ліквідації психологічних причин, структури злочину, визначення закономірностей у виправленні і перевихованні злочинців.

VI. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ

Проблема особистості злочинця останнім часом залучає до себе увага вітчизняних юристів. У цьому зв'язку ми вважаємо за необхідне розглянути психологічний аналіз особистості злочинця.

Як і будь-який вид діяльності, у тому числі злочинна, у багатьох обумовлена психологічними особливостями самого злочинця. Карно-процесуальний закон, визначаючи предмет доведення, вимагає з'ясування обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинувачуваного, а також інших обставин, що характеризують особистість обвинувачуваного. Однак дотепер на практиці обставини, що характеризують особистість обвинувачуваного, з достатньою повнотою не встановлюються. Лише у відношенні неповнолітніх закон указує трохи більш докладне коло обставин, який необхідно з'ясувати. Тому розробка ознак особистості злочинця, що підлягають установленню, є важливою задачею юридичної психології.

При кримінологічному вивченні важливий аналіз особистості у взаємодії із соціальним середовищем, оскільки злочинне поведіння народжує не сама по собі чи особистість середовище, а саме їхня взаємодія. Вплив соціального середовища на злочинне поведіння носить складний характер. Іншими словами, соціально-економічні, політичні і культурні аспекти життя суспільства впливають на формування моделюємого механізму злочину, тоді як психологічні і психічні особливості моделюємого злочинця формують його зсередини, складаючи як би внутрішній зміст. Така градація факторів, звичайно, дуже умовна, і проте це говорить про необхідність їхнього комплексного використання.

Особистість злочинця представляє для кримінології і самостійний інтерес, тому що вона не просто відображає визначені зовнішні умови, але є активною стороною взаємодії. Для неї характерна свідомо цілеспрямована діяльність. Зв'язок соціальних умов зі злочинним поведінням є складною, причому завжди соціальні умови виявляються в злочині, переломлюючи через конкретну особистість. У ряді випадків вони в процесі тривалої соціальної взаємодії накладають відносно стійкий відбиток на особистість і породжують не окремі злочинні акти, а стійку протиправну орієнтацію, що виявляється в комплексі правопорушень.

Відмінність злочинного поведіння від правомірного, на нашу думку, корениться в системі ціннісних орієнтації, поглядів і соціальних установок, тобто в змістовній стороні свідомості. Загально визнано, що саме в координатах цінності – нормативної системи особистості і соціального середовища, їхній взаємодії треба шукати безпосередні причини злочинного поведіння.

Аналіз криміналістичної літератури показує, що питанню вивчення психології злочинця приділялося і приділяється велика увага (Ратинів А. Р., Ігошев К.Е., Глазирін В. У, Дулов А. В., Васильєв В.Л. і ін.). Практично кожна робота з криміналістичної тактики і методики містить у собі ті чи інші психологічні аспекти. Проте, як свідчить практика, теоретичні дослідження психологічних особливостей правопорушників не зовсім повно висвітлюють

картину злочинної діяльності. Багато питань залишаються за кадром, у силу вузьких рамок предметів загальної і юридичної психології. Так, наприклад, вибір способу здійснення злочину нерідко здійснюється не тільки з урахуванням психологічних особливостей злочинця, але і його психічної специфіки. Останнє, як відомо, не є предметом психології.

Психологічна типізація особистості є один з методів пізнання розглянутого явища, але необхідно вивчати особистості конкретних злочинців з відповідним теоретичним обґрунтуванням отриманих даних.

Механізм соціальної детермінації злочинності вимагає сполучення двох підходів при вивченні особистості: соціально-типологічного і соціально-рольового. При соціально-типологічному підході аналізуються насамперед соціальна позиція особистості, що відповідають їй соціальні норми, їхнє сприйняття і виконання. В другому випадку особистість розглядається як активний діяч, суб'єкт суспільних відносин. Соціально-рольовий підхід дозволяє побачити позиції і функції, що об'єктивно криміногенні, тому що вони накладають на особистість обов'язку, що суперечать діючому праву, і вона може їх виконати тільки ціною правопорушення; пред'являють до неї взаємовиключні вимоги, що веде до соціально-правових конфліктів, виключають особистість зі сфери дії необхідної для неї сукупності позитивних впливів і т.п.

У кримінальній психології одне з основних питань — виділення внутрішніх особистісних передумов, що у взаємодії насамперед мотиваційної сфери особистості з визначеними факторами зовнішнього середовища можуть створити для даної особистості криміногенну ситуацію.

Психологічна залежність злочинців відрізняється за своїм характером від аналогічної особливості, яка притаманна більшості людей. Вже в силу соціального характеру його розвитку і виховання кожній людині властиве прагнення до об'єднання з іншими людьми для задоволення своїх потреб, досягнення особистих і спільних цілей. У цих об'єднаннях людина неминуче займає визначену позицію, у тому числі і залежну, підлеглу. Однак на відміну від убивць, люди які дотримуються закону при несприятливих обставинах здатні вийти з групи, піти від незадовольняючого їх контакту, або постараться змінити внутрішню позицію до таких обставин.

Практика показує, що для різних видів злочинів (корисливих, насильницьких, необережних) характерні різні переключення в мотиваційній сфері правопорушника.

Здійснення саме даного вчинку суб'єктом обумовлюється як зовнішньою ситуацією (об'єктивний фактор), так і установками суб'єкта, одна з яких на рівні свідомості перетворюється в намір (суб'єктивний фактор). Ці установки акумулюють минулий життєвий досвід суб'єкта, є результатом його виховання, впливу родини, визначеної соціальної групи і т.д.

Одним з істотних компонентів причинного комплексу злочинності є незадоволеність запитів людей як учасників сфери споживання, обумовлена відставанням від платоспроможного попиту населення. На сьогоднішній день загально визнано, що розривши між потребами в матеріально-товарних цінностях і послугах і можливостями їхньої реалізації приводить до виникнення соціально негативних наслідків. Варто розрізняти тут щонайменше два варіанти формування злочинного поведіння.

Воно відбувається аналогічно вже розглянутому нами впливу соціального протиріччя в сферах праці і розподілу, тобто дефіцит предметів споживання і послуг впливає на психологію населення, породжуючи негативні соціальні

установки, що позначається на рівні злочинної активності населення. Дефіцит послуг позначається на стані насильницької злочинності: слабкий розвиток побутового обслуговування веде до підвищення напруженості у відносинах між людьми, формуванню конфліктного соціально-психологічного клімату. За результатами досліджень у регіоні з менш розвитими побутовими послугами число конфліктів у цій сфері більше, ніж в інші.

Відзначимо, що дефіцит є однією з умов для заняття злочинною діяльністю. Дисбаланс між попитом та пропозицією активно використовується різного роду ділками, що підвищують за допомогою незаконних операцій власну платоспроможність. Споживчий дефіцит сприяє поширенню спекуляції, шахрайства, хабарництва, корупції, наркобізнесу.

Особистість насильницького злочинця характеризується, як правило, низьким рівнем соціалізації, що відображає пробіли і недоліки основних сфер виховання: родини, школи, професійно - технічного училища, виробничого колективу. Мотиваційна сфера цієї особистості характеризується егоцентризмом, стійким конфліктом з частиною представників навколишнього середовища, виправданням себе. Алкоголь тут є в більшості випадків каталізатором, що активізує злочинну установку.

При з'ясуванні механізму утворення злочинного наміру необхідно сполучити знання загальних закономірностей злочинності з глибоким вивченням особистості злочинця. Останньому багато в чому сприяє знайомство із соціальними групами, членом яких є даний індивідуум. Вивчення структур взаємин, що існують у найближчому середовищі цієї особи, знання психології соціальних груп, членом яких є ця особистість, необхідно для розкриття зв'язку особистості і суспільства, зв'язки індивідуальної і суспільної свідомості. Суспільна особа будь-якої людини багато в чому обумовлено змістом його мікросвіту, психологічна структура якого служить могутнім каталізатором індивідуального поведіння. Дуже часто характер поведінки залежить від змісту норм поведінки навколишнього середовища.

Злочин можна розглядати як відхилення від норми у взаємодії особистості з навколишньою соціальним середовищем. При здійсненні насильницьких злочинів порушення нормальної взаємодії із соціальним середовищем зв'язано з гострою конфліктною ситуацією. Часто відбувається «зараження» конфліктною ситуацією й участь у групових хуліганських діях і масових заворушеннях великих груп осіб. Подібний вид конфліктів характерний для осіб з хитливою психікою, низькою правосвідомістю, слабким рівнем загальної культури, легко збудливих, схильних до конформізму з особами, що знаходяться в юрбі. Хуліганські прояви однієї людини можуть служити емоційним сигналом і прикладом для наслідування іншим особам.

Психологія осіб, що зробила убивства, виявляє в них сильну залежність від іншої особи. Убивці в цілому відносяться до такої категорії людей, для яких вільна і самостійна адаптація до життя — завжди важка проблема. Факт злочину показує, що вихід з контакту з жертвою для них — практично неможливий спосіб поведінки. Варто мати на увазі, що ця залежність може реалізовуватися не тільки в контакті з жертвою, але і з ким-небудь іншим, тоді злочин виявляється опосередкованим залежністю від третьої особи.

Убивство виникає як дія, спрямоване на збереження автономної життєздатності злочинця, що як би розриває зв'язок з життєвозабезпечуваним фактором, що перестав виконувати цю приписану йому функцію. Основним у походженні убивств є онтогонестичний фактор — блокування здатності до автономії в результаті відкидання потенційного злочинця іншими особами. Переважна більшість убивств відбувається з прямим наміром, третина з них, як показує практика, обмірковується заздалегідь.

Вивчення осіб, за убивства (500 чіл.) показує,

що біля половини засуджених за убивство почали вживати спиртні напої з раннього віку. «Алкоголь у кілька разів підсилює прояв агресії й поважчання. Агресивні дії в основному виявлялися в погрозах, побиттях, образах і бійках, тобто були спрямовані проти особистості і суспільного порядку. Якщо серед убивць переважали чоловіки, то, як правило, більш половини жертв були жінки. В третині випадків убивця і жертва були незнайомими один з одним чи познайомилися безпосередньо перед злочином. У 30% вони були родичами, причому в 8,6% чоловіками, в інших випадках — знайомими, товаришами по службі, сусідами. Найчастіше убивства відбуваються у віці від 20 до 30 років.

Усій групі засуджених за особливо тяжкі убивства властива жорстокість, що виявляється в звертанні з тваринами, дітьми, старими, жінками.

Аналіз умов виховання показав, що засуджені за убивство в півтора разу частіше виховувалися в несприятливих умовах, чим у благополучних. У дитячому віці близько 20% росли без обох батьків. Третя частина виховувалася в неповній родині, при цьому 9% без матері, 75% без батька. У кожному п'ятому випадку неповнота родини була зв'язана із судимістю батьків. Найбільш криміногенний фактор — судимість матері.

При аналізі матеріалів виявилось переростання агресивного поведіння в дитячому віці в протиправне і злочинне в підлітковому і юнацькому віці. Третина обстежених була вперше засуджена у віці 16-17 років. Ці особи несумлінно відносилися до роботи, злісно порушували трудову дисципліну, пиячили, постійно створювали конфліктні ситуації.

З 500 засуджених за особливо тяжкі убивства 300 була проведена судово-психіатрична експертиза. У 180 випадках майже в кожен другу, експертизу минулого відзначені різні аномалії, що не виключають осудності: хронічний алкоголізм, психопатія, органічні захворювання головного мозку, шизофренія і т.д.

Відзначимо, що в особливому розділі юридична психологія розглядає психологічні аспекти необережної злочинності, досліджуючи при цьому побутову і професійну необережність.

У зв'язку з бурхливим розвитком техніки і проникненням у багато сфер життя могутніх енергетичних джерел різко зростає суспільна небезпека необережних злочинів. У зв'язку з цим найважливішу задачу складає розкриття психологічного механізму необережного злочину, що дозволяє зв'язати необережне поведіння з індивідуальними особливостями особистості.

Хоча при описі психологічного джерела необережності часто використовуються такі вираження, як «зневажливість», «легкодумство»,

«безтурботність», «розхитаність» та інше, однак подібні вираження припускають скоріше соціально-етичну, чим психологічну характеристику процесів, механізм виникнення яких залишається нерозпізнаним. Тому найважливіша задача — розкрити психологічний механізм необережного злочину, зв'язати необережне поводження з внутрішнім світом суб'єкта і системою цінностей, на яку він орієнтований.

Повне і глибоке вивчення слідчим і судом психологічних особливостей особистості обвинувачуваного сприяє рішення ряду актуальних задач.

1. Правильна кваліфікація злочину.
2. Вибір тактичних прийомів, що найбільшою мірою сприяють успішності при виробництві слідчих дій, особливо при допиті підслідного.
3. Виховний вплив на особистість правопорушника з метою його ресоціалізації повинне починатися на першому допиті і спиратися на досить глибокі знання слідчим і суддею індивідуальних особливостей і динаміку даної особистості.
4. Робота з виявлення причин і умов злочину проводиться більш глибоко і всебічно, якщо слідчий вивчив психологічні особливості особистості обвинувачуваного.

У криміналістичній психології велике значення має програма вивчення особистості злочинця, у якій варто виділити наступні групи ознак.

1. Соціально-демографічні. У цю групу входять: підлога, вік, утворення, партійність, соціальний стан, спеціальність, шкала ролей і т.п.
2. Соціально-психологічні. У цю групу входять: інтелектуальні, вольові, моральні якості, риси характеру і т.п.
3. Психофізіологічні. У цю групу входять: темперамент (сила, рухливість і урівноваженість нервової діяльності, а також зведення про патологічні відхилення особистості).

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Психологічне вивчення особистості обвинувачуваного, а потім підсудного містить у собі дослідження його внутрішнього світу, потреб, спонукань, що лежать в основі вчинків, емоційно-вольової сфери, здібностей, індивідуальних особливостей інтелектуальної діяльності (мислення, сприйняття, пам'яті й інших пізнавальних процесів).

Слід зазначити, що в рамках карного процесу можуть вивчатися не всі психологічні особливості підслідного, а тільки мають принципове значення для кримінальної справи. Вивчення психологічних особливостей обвинувачуваного повинне бути складовою частиною розслідування злочину, і в кожному конкретному випадку діапазон цих зведень повинний конкретизуватися в залежності від категорії і характеру кримінальної справи і від особливостей особистості обвинувачуваного. Психологію особистості обвинувачуваного варто вивчати так, щоб слідчий міг забезпечити рішення кримінально-правових, карно-процесуальних, кримінологічних і виправно-трудовах проблем по

конкретній справі. Широкий діапазон зведень про особистість припускає використання великого числа джерел інформації про психологію обвинувачуваного процесуального і непроцесуального характеру.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Використання психологічного портрета передбачуваного злочинця в слідчій і пошуковій практиці покликано полегшувати проведення цілеспрямованого розшуку злочинця; допомагати виключати певних осіб з кола підозрюваних і фокусувати увагу на реальному підозрюваному; раціонально використовувати наявні сили й засоби в процесі розшуку злочинця; прогнозувати ймовірний час і місце настання чергової кримінальної події.

Таким чином, розробка психологічного пошукового портрету передбачуваного злочинця, прогнозування часу й місця вчинення чергової подібної кримінальної події цілком реально н перспективно, що дозволяє сподіватися, що більш широке використання зазначеного методу позитивно відобразяться на результатах оперативно-розшукової та слідчої діяльності по розкриттю та розслідуванню злочинів.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

При вивченні теми необхідно визначитися зі структурою та складовими психологічного портрету злочинця як результату психолого-правового дослідження матеріалів кримінальних і оперативно-розшукових справ, що містить інформацію про пошукові ознаки злочинця, рекомендації для висування оперативно-розшукових і слідчих версій і основні напрямки по їхній обробці, а також прогностичну оцінку ймовірного вчинення чергового злочину.

Уяснити межі та порядок складання та використання методу психологічного портрета передбачуваного злочинця. Необхідно визначити основні характеристики поведження злочинців, що можуть викликати підозру.

При вивченні теми слід приділити увагу психологічним та соціально - демографічним ознакам лідерів і учасників ОЗУ. Це один з основних шляхів підвищення ефективності роботи підрозділів, у компетенції яких знаходяться питання боротьби з організованими злочинними угрупованнями.

Слід приділити увагу технології створення та використання психологічного портрету серійних злочинців та і створення на його основі портрета невідомого злочинця з виявленими пошуковими ознаками («метод профілювання»). Важливою складовою такого аналізу є вивчення географічних аспектів злочину і поведження злочинця (або «географічних моделей»).

Означені знання є теоретичним підґрунтям оперативно-розшукових версій і повинні враховуватися при організації оперативно-розшукового провадження.

ТЕМА №4 **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРУПОВОЇ ТА** **ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Юридичні, економічні та психологічні ознаки та поняття організованої злочинності.
  - 1.1 Поняття групової злочинності.
  - 1.2 Види злочинних груп.
  - 1.3 Деякі особливості мотивації групової злочинної діяльності.
2. Психологічні ознаки і поняття організованої злочинності.
3. Психологічна суттєвість організованої злочинності.
  - 3.1 Джерела організованої злочинності.
  - 3.2 Психологічна структура організованої злочинності.
4. Сфери діяльності організованої злочинності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

9. Адашкевич Ю. Н. Движущая сила организованной преступности. - М.: Академия МВД РФ, 1995.
10. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Юхновець Г.О. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина: Курс лекцій. - К.: НАВСУ, 1995.
11. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
12. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
13. Ванюшкин С. В. Влияние организованной преступности на общество и некоторые его истоки. - М., 1998.
14. Ванюшкин С. В. Организованная преступность в реформируемой России и направления борьбы с ней. - М.: Академия МВД РФ, 1999.
15. Доклад Специальной группы центра. Российская организованная преступность. - М., 1996.
16. Долгова А. И. Организованная преступность, ее развитие и борьба с ней. - М., 1996.
17. Долгова А.И. Знать и исполнять закон. - М., 1987.
18. Дунаев А.Ф., Батышев А.С. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. – М., 1992.
19. Емельянов А. С. Теоретические аспекты проблемы организованной преступности // Вопросы организованной преступности и борьбы с ней. Сборник научных трудов. - М.: НИИ МВД РФ, 1993.
20. Зелинский А.Ф. Кримінальна психологія. – К., 1999.
21. Китов А.И. Психология управления: Учебник. – М.:МВШ МВД СССР, 1979.
22. Кононенко Л.М. Організація діяльності органів внутрішніх справ що до попередження та припинення групових порушень громадського порядку і масових безпорядків: Лекція. - К.: НАВСУ, 1997.
23. Корчагин А. Г., Номоконов А. В., Шульга В. И. Организованная преступность и борьба с ней. - Владивосток, 1995.

24. Кричевский Р.Л., Дубовская Е.М. Психология малой группы. - М.: МГУ, 1991.

25. Маслов Г.Ф. Российская организованная преступность и противодействие ей в условиях Дальнего Востока. - Хабаровск, 1998.

26. Никифоров. Г. Психология профессиональной подготовки. - СПб., 1993.

27. Овчинский В. С. Криминальные, уголовно-правовые и организационные основы борьбы с организованной преступностью в Российской Федерации. - М.: Академия МВД РФ, 1994.

28. Столярченко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М.: МВШ МВД СССР, 1987.

Додаткова література:

1. Данилов В.А. О путях формирования профессионально значимых качествах сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения // Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в ВУЗах МВД в современных условиях (Научно-методическая конференция 17-18.04.79). - К.:КВШ МВД СССР, 1979.

2. Данилов В.А., Лури В.С. Использование возможностей психологией полицией США // Сборник МВД СССР. – М.: НИИ МВД СССР. - №4(54). - 1990.

3. Кац Г. Минимальные требования к профессиональной грамотности полицейских (Сборник рефератов зарубежных публикаций). - М.: НИИ МВД СССР, 1979.

4. Концепція психопрофілактичної роботи в ОВС України та Програма її реалізації до 2005 року (затверджена наказом МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року).

5. Платонов К.К. О модели проектируемого профессионала // Комплексное изучение человека и формирование всесторонне развитой личности. - М., 1973.

6. Полицейские органы стран Западной Европы, Северной и Южной Америки, Австралии // Проблемы преступности в капиталистических странах (по материалам зарубежной печати) Информационный бюллетень №1. - М.:НИИ МВД СССР, 1987.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дати наукові знання про юридичні, економічні та психологічні ознаки та поняття організованої злочинності, психологічні ознаки і поняття організованої злочинності, психологічну сутність та структуру організованої злочинності.

ВСТУП

Організована злочинність у світі і, зокрема, в Україні – феномен, про існування якого ще недавно багато хто не підозрювали, а сьогодні вже говорять, пишуть, сперечаються вчені, співробітники правоохоронних органів, засобу масової інформації країн Європи, Америки й ін.. Це обумовлено кримінальною й економічною експансією організованої злочинності у всіх економічно розвинутих країнах світу.

Незважаючи на ті обставини, що закордонні країни зіштовхнулися з українською організованою злочинністю віч-на-віч, вони ще не втратили здібності сприймати її як чужорідне явище. У результаті виникла унікальна ситуація, коли складне правове, соціальне, економічне явище може бути з достатньою часткою об'єктивності вивчено не тільки «зсередини», але і «зовні».

На наш погляд, вивчення української організованої злочинності ззовні, з позицій стороннього спостерігача має велике наукове і практичне значення.

По-перше, може збагатити розуміння цього феномена виявлення додаткових закономірностей його розвитку і функціонування в результаті застосування нових, невідомих українській науці і правозастосувальної практиці прийомів.

По-друге, багаті плоди може принести науковий аналіз досліджуваного явища, вільний від штамів, помилкових «аксіом» вітчизняної науки.

При цьому, однак, необхідно враховувати не завжди адекватне сприйняття закордонними дослідниками специфіки соціальних, економічних і інших факторів, від яких залежить правильне розуміння організованої злочинності. Крім того, вони також не вільні від власних наукових штамів, невідомих чи давно розвінчаних вітчизняними вченими.

Помітна активність української і російської організованої злочинності відзначається в США. Одночасно, уряд цієї держави докладає істотних зусиль, спрямованих на ефективну протидію організованої злочинності країн СНД, заснованих на правильному і повному науковому розумінні.

У рамках даної теми проводиться загальний психологічний аналіз основних наукових понять, через які розкривається зміст і сутність організованої злочинності, на основі наукових джерел України, Росії і США. При цьому переслідувалася мета визначити найбільш правильні, наукові

підходи до її розуміння, на основі окремих фрагментів скласти цільну картину.

При роботі над темою були використані як вітчизняні, так і новітні закордонні джерела.

1. ЮРИДИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ТА ПОНЯТТЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1 Поняття групової злочинності. Статистична звітність показує, що серед усіх щорічно реєструємих в Україні злочинів 25-30% - групові, тобто зроблені групами. Статистика досить похмура, але, на щастя, сильно завищена з тієї причини, що в якості групових враховуються всі кримінальні справи, де співучасниками названі два і більш засуджених. Але співучасть - не завжди група і не всякий злочин, зроблений в співучасті, є груповим.

Звернемося до діючого кримінального законодавства. Кримінальний кодекс у ст. дає загальне визначення співучасті і вказує ознаки співучасника-виконавця, організатора злочину, підбурювача, пособника. У теорії кримінального права таке з'єднання учасників злочину називається співучасть у тісному змісті слова, чи власне співучастю. Призначення цього інституту – визначити підставу кримінальної відповідальності осіб, що самі не робили дій, передбачених відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу, але причетні до них. Крім того, у деяких статтях Особливої частини, що містять ознаки різного роду злочинів, як кваліфікуючі обставини згадуються: здійснення злочину за попередньою змовою групою осіб і здійснення злочинів організованою групою.

Як самостійний склад злочину, передбачений бандитизм – організація збройних банд, участь у банді й вчинених бандою нападах.

І, нарешті, серед обставин, що обтяжують відповідальність у ст. КК України згадується здійснення злочину організованою групою.

Не всі перераховані форми співучасті є злочинними групами; насправді рівень групової злочинності на багато нижче, ніж її статистичні показники.

Ст. КК, що визначає поняття і підставу кримінальної відповідальності "тіньових співучасників" – організатора злочину, підбурювача і пособника не згадують про групове здійснення протиправного діяння. Виконавцем його може бути одна людина, і тоді участь у ньому інших осіб, що виступають як організатори, підбурювачі чи пособники, не дає підстави для кваліфікації вчиненого в складі групи.

Існування в діючому кримінальному законодавстві понять «група» і «організована група» дає підставу вважати, що в першому випадку мова йде про *неорганізовану злочинну групу*. Але тоді це вже не група, а щось інше. Що саме, залишається неясним. Швидше за все, мова може йти про співвиконавство двох чи більш осіб за попередньою змовою чи без нього, коли кожний із співучасників, спільно й узгоджено з іншими робить дії, що містять склад даного злочину. І не більш. Адже всяка злочинна група, як справедливо вважає А.П. Самонов, «...це неформальне об'єднання людей, що організувалися з метою задоволення своєкорисливих особистих інтересів і потреб на основі злочинної діяльності». Можна сперечатися про мотиви,

вони можуть бути і не особистими, і не своєкорисливими: прикладів активної діяльності терористичних організацій, що діють в ім'я релігійних і політичних гасел, більш ніж досить. Але ознаки організованості всякої групи, у тому числі злочинної, а також стійкості такого об'єднання (у цитаті говориться про злочинну діяльність, а не одиначне порушення закону), цілком погодиться з розумінням малої неформальної соціальної групи прийнятому в соціальній психології. Мала неформальна соціальна група, на відміну від юрби чи іншого тимчасового спонтанного співробітництва людей, являє собою відносно стійке об'єднання (співтовариство), що виникло на основі спільності поведінкових програм. Це визначає **«кооперативне поводження учасників групи і їхня солідарність в орієнтації на загальний успіх»**.

Група неувяна без ієрархічної структури, конформізму її членів і стійкого розподілу ролей серед них. Структурність, солідарність учасників і стійкість – це і є ознаки організованості всякої злочинної групи. Тому освячене авторитетом закону і багаторічної правоохоронною практикою словосполучення «організована група», не зовсім удало, воно нагадує «олію олійну»: усяка група – організована, якщо вона не організована, то це не група, а тимчасова спільність для виконання визначених ролей. Наприклад, пасажири одного літака, черга покупців і т.п. Співучасть у злочині, що виник без психологічного й організаційного з'єднання винних осіб не варто було б, щоб уникнути термінологічної плутанини називати злочинними групами, краще було б використовувати термінологію співучасть: співвиконавство, підбурювання пособництво з попередньою змовою чи без попередньої змови.

Про організованість і структурну побудову може йти мова лише у відношенні численного об'єднання людей. Двоє не можуть організуватися, вони можуть лише об'єднатися.

Ще в 1903 році укладачі кримінального кодексу в Росії в пояснювальній записці з посиланням на роз'яснення Сенату вказували, що злочинне співтовариство (згряя) можлива при участі в ньому не менш 3-х осіб, тому що "...це число необхідне для самого буття згряї".

І дійсно двоє, пара - не група, група – завжди більше двох. Ця істина, що впливає зі значення загальновідомих слів, завжди здавалася очевидної, вважалася кримінальним законодавством і судовою практикою, але починаючи з указів Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р.

«Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна» і «Про посилення охорони особистої власності громадян», злочинську згряю стали називати організованою групою

(у тексті указів після слів «організованою групою» зазначений синонім «згряєю», і для розширення кола осіб, що підлягає максимально суворій відповідальності, суди і теоретики кримінального права зовсім довільно, ігноруючи зміст історично сталих понять «згряя», «злочинне

співтовариство», «мала неформальна група», стали вважати організованими злочинними групами співучасть двох чоловік у здійсненні хоча б одного злочину. Це було в дусі того часу.

Експериментально встановлено, що групова психологія співтовариства людей з'являється в спілкуванні як мінімум трьох чоловік (тріади): "...ми бачимо відмітну рису тріади насамперед у тім, що вона утворить мінімальну структуру, у якій виявляється можливість для формування групового, а потім колективної самосвідомості шляхом досягнення загальних значень”.

Група робить на своїх членів конформістський тиск, випробує їх на лояльність і стійкість, придушує й усуває опозицію.

Експериментальні психологічні дослідження підтверджують нову соціальну якість об'єднання трьох і більш особистостей.

У відносинах між двома співучасниками це неможливо. Серед двох буває лідер, але вплив одного лідера і вплив більшості, що підтримує лідера, - фактори непорівнянні.

Отже, групове злочинне поведіння являє собою спільну злочинну діяльність учасників злочинних груп, тобто організованих об'єднань трьох і більше осіб.

Організованість припускає спільність цілей і тривалу взаємодію співучасників, що забезпечується стійкістю групи, її ієрархічною і функціональною структурами.

Спільність цілей спільної злочинної діяльності і взаємодія її суб'єктів досягаються погодженістю дій, тобто змовою. Спільність цілей і змову не означають єдність мотивів: співучасники часто керуються різними спонуканнями. Один з бандитів, наприклад, прагне до збагачення, інший – до влади, третій грабує з помсти і т.д.

Психологія групової злочинної діяльності відрізняється і тим, що поведіння співучасників у значній мірі конформно. Експериментальна психологія давно установила, що групові рішення, особливо в ситуації ризику, значно частіше бувають помилковими, чим індивідуальні. Ця загальна закономірність, незалежна від характеру групової діяльності і виду груп – від політбюро до злодійської зграї. Тому що людям легше приєднатися до “думки”, чим приймати рішення самостійно. Письменник-сатирик М.Жванецький в одній зі своїх зовсім не гумористичних заміток пише: “Один – міркує, двоє – міркують менше. Троє – зовсім не міркують”. Дуже точно і психологічно обґрунтоване зауваження. І знову усе починається коли зберуться троє. Не випадково п'яниці звичайно “міркують на трьох”, а охоронці порядку в тривожний час забороняють обивателям збиратися на вулиці більше трьох.

Однодумність у злочинних угрупованнях досягається не тільки конформізмом рядових учасників групи, але і завдяки твердій дисципліні, що

спирається на “блатні” традиції і насильство. До такого внутрігрупового режиму взаємин примушує конспіративний статус банди і диктаторські тенденції всякого керівництва, особливо неформального.

Як відзначалося вище, кримінально-правова теорія і законодавство розглядають здійснення злочину в складі груп як обставина, у деяких випадках у кілька разів – посилююча відповідальність. Аргументи гранично прості і, як здається зовсім безперечні: об'єднання злочинців у групи об'єктивно небезпечно для суспільства. Ймовірно так воно і є, зокрема в економічній злочинності. Але висновок про те, що кожен член злочинної групи заслуговує більш строгого покарання, з цієї посилки не випливає. Інший висновок, покладений в основу діючих норм Особливої частини і потребуючий гранично твердих санкцій за здійснення злочину у складі груп (чи “організованих груп”), ґрунтується, у сутності на об'єктивному зобов'язанні, суперечному одному з основних принципів демократичного кримінального права - відповідальності за провину. Незрозуміло, чому участь у викраденні чужого автомобіля трьома співучасниками може спричинити позбавлення волі до 10 років, а якщо автомобіль украде хтось поодинці, то – позбавлення волі до 3-х років чи виправні роботи? Адже одному це зробити суцужніше, і якщо злодій – одинак успішно з “справою” справився, значить він більш небезпечний, чим рядовий учасник групового злочину з тим же результатом.

Не можна забувати про конформність і залежність індивіда – члена злочинної групи. Ця залежність може бути настільки сильною, що вільне волевиявлення особистості істотно обмежується. Нелогічно і несправедливо підвищену соціальну небезпеку злочинної групи автоматично переносити на особистість окремого учасника. Провина і відповідальність кожного з них індивідуальна, і визначатися вона повинна з урахуванням ролі в злочинній діяльності злочинної зграї і місця в ієрархічній структурі.

Тим часом у численних публікаціях на тему боротьби з організованою злочинністю переважають рекомендації посилення головної відповідальності всіх учасників злочинних груп, за винятком тих, котрі “діяльно покаялися”, тобто зробили допомогу дізнанню, слідству і суду в знешкодженні злочинного угруповання. Видимо, для посилення стимулів для зрадництва один автор кандидатської дисертації пропонує вказати в законі, що всі інші учасники групи, тобто ті, хто не видав своїх співучасників, повинні бути покарані повною мірою без обліку яких-небудь зм'якшуючих відповідальність обставин. Такі крайності суперечать основним принципам кримінальної відповідальності і не можуть бути реалізовані.

4.2 Види злочинних груп. З урахуванням ступеня організованості малі соціальні групи в соціально-психологічній літературі розташовуються на трьох рівнях.

На нижчому рівні – дифузні групи, що виникають з безпосереднього спілкування на основі дружніх, родинних, земляцьких, національних

відносин. Об'єднання утворюються в результаті угоди, явного чи мовчазного, висування лідера чи групи лідерів, а також визначення функціонерів.

Середня ланка – асоціація : відносно велике об'єднання людей чи груп для досягнення загальної мети. Члени асоціації зберігають значну автономію, поєднуючи свої зусилля лише в якій–то вузькій області співробітництва. Існують асоціації наукові, спортивні, які виникли на основі спільного проведення дозвілля і т.д.

Вищий рівень згуртованості соціальних груп - складають колективи і корпорації – стійкі, спаяні об'єднання з чітко вираженими вертикальної (ієрархічної) і горизонтальної (функціональної) структурами, системою керування часто загальним інтересом.

Застосовування такої соціально-психологічної класифікації й у залежності від згуртованості і розмірів злочинних угруповань розрізняються три рівні їхньої консолідації.

1. **В основі піраміди** – численні *стихійно виниклі зграї* злодіїв, шахраїв, грабіжників, а також банди, що складаються з декількох учасників; лідери (організатори), звичайно приймаючи особисто участь у здійсненні злочину; співучасники один одного знають; “даху” у виді заступників в органах влади і правосуддя як правило не мають.

2. **На середньому рівні** – *злочинні організації*, що складаються з декількох первинних груп, чи лідера групи лідерів, і стійка спеціалізація “підрозділів” – бойовиків, виконавців розвідки і контррозвідки, власників “общака” (загальної каси злочинної організації), а також у багатьох випадках – співучасників з числа корумпованих чиновників.

3. **Вищий рівень** організованої злочинної діяльності складають злочинні *корпорації*, які охоплюють своєю діяльністю цілі регіони чи галузі економіки, найчастіше з міжнародними зв'язками. Без участі в них високорозташованих посадових осіб діяльність злочинних корпорацій практично неможлива. Злочинні об'єднання такого рівня називають ще кланами.

Слід зазначити, що пропонований розподіл, як і всяка інша класифікація соціальних явищ, не має чітких розмежувальних ліній.

Групова злочинність у кримінологічному плані – дуже складне і суперечливе поняття. Зграї рекетирів і грабіжників нерідко роблять напад на тіньовиків – процвітаючих лідерів і учасників організованої економічної злочинності, а потім служать їм же, усуваючи конкурентів і “вибиваючи” борги. Відбувається зрощування кримінальних “авторитетів” з “тіньовим” і відверто злочинним бізнесом. Правда і те, що з деяких пір спостерігається прагнення вітчизняного криміналітету до депутатських мандатів і державних посад.

Цей рух, тісно зв'язаний з хабарництвом на всіх рівнях влади, який з легкої руки Президента України Л.Д.Кучми названа “п'ятою владою” (після законодавчої, виконавчої, судової і “четвертої влади” – засобів масової

інформації). Деякі аналітики, зокрема з центра Координаційного комітету з боротьби з корупцією й організованою злочинністю, розглядають “п'яту владу” як єдину централізовану систему зі своєю стратегією і тактикою, кінцева мета яких – створення “...своєрідного антисуспільства зі своїм господарством, законами, дуже швидким судом та інше, члени якого не тільки виживають, але і досягають життєвого рівня, недоступного законослухняним громадянам”.

Стало своєрідною модою повторювати про всесилля мафії в Україні і зображувати організовану, а точніше групову злочинність, як реальну, “спаяне кримінальне середовище” з чіткою внутрішньою централізованою структурою, єдиним керуванням, зовнішніми зв'язками і навіть з “єдиним лідером” на чолі.

Заява про всесилля мафії підсилюють у суспільстві настрою тривоги і безвихідності. Але все-таки безпосередня небезпека для рядових громадян виходить від загальнокримінальної стихійної злочинності – групової і вчиненою одинаками.

Ніхто не заперечує існування і небезпеки групової злочинності, особливо в її вищих організаційних проявах. Мова йде про те, що як мовляв легендарний Козьма Прутков, “всяка однобічність флюсу подібна”.

Концентрація уваги на ускладнених формах організованої злочинності приводить до недооцінки небезпеки численних дрібних злодійських і бандитських згай і банд, що обкрадають населення, рекетирів, що тероризують ринки, кіоски, заправні станції, професійних убивць і убивць-маніяків і всієї іншої кримінальної шпани, від якої життя немає простому люду. Але ж ст. Конституції України, повідомляє - захист життя, здоров'я, майна, законних прав і інтересів громадян є найпершою задачею держави.

Може бути дійсно варто було б створити муніципальну міліцію і підкорити її органам місцевого самоврядування. А МВС нехай займається кримінальними справами, що мають міжобласне, загальноукраїнське і міжнародне значення. Кожному своє. Але це вже за межами кримінально-психологічного дослідження.

1.3 Деякі особливості мотивації групової злочинної діяльності.

Мотивація злочинів, чинених членом злочинної групи, формується під впливом співучасників. Ступінь впливу залежить від статусу члена групи, його конформності і характеру злочинної діяльності. Чим вона ризикованіше (наприклад бандитська), тим вище вимоги до одностійності і згуртованості. “Блатні” традиції наказують ритуал клятви й іспиту новачків. Звичайно, злодійські “закони” і ритуали разом з “феней” поступово ідуть у минуле. На ведучі ролі в злочинному світі висуваються молоді люди без тюремного досвіду. Але погроза суворої кримінальної відповідальності диктує психологію кругової поруки і формування групових норм поведження,

порушення яких волоче санкції, аж до самих жорстоких – відторгнення і розправи. Кругова порука обумовлює психологічний механізм “дроблення” відповідальності за злочини, зроблені групою. Кожен виправдується: “Я – як усі”.

Соціально-психологічним тлом загальнокримінальної злочинної діяльності виступає неусвідомлене почуття відчуження, що визначає подвійну мораль злочинної групи. Оточуючі люди розділяються на дві категорії – “свої” і всі інші. Те що неприпустимо у відносинах між “своїми” – обман, дворушництво, несанкціоноване насильство – заохочується в спілкуванні з “чужими”.

Впливає однак визнати, що “блатна” ідеологія “братви” в останні роки помітно зблякла, а злочинські “закони” молодими кримінальниками часто ігноруються: вони їх просто не знають. Однак норми групового поведіння в тієї, або іншій формі, неминуче затверджуються в будь-якій зграї.

Соціально-психологічне відчуження досягає розмірів фанатичного заперечення основ загальнолюдської моралі в злочинних бузувірських сектах сатанистів і їм подібних; у меншій мері, але теж з важкими наслідками, - у маргінальних об'єднаннях наркоманів, алкоголіків, а також у деяких молодіжних організаціях агресивно-епатажної спрямованості.

Розкрадачі, хабарники та інші представники організованої “білокоміркової” злочинності в більшості своїй не вважають себе ізгоями і почуття соціального відчуження не випробують. Стійкі злочинні корпорації в сфері економічної злочинності функціонують, підкоряючи загальним психологічним закономірностям групового протиправного поведіння. Правда християнська мораль не відкидається, а пристосовується до егоїстичних корпоративних інтересів.

Ділки “тіньової” економіки, що об'єдналися в кримінальні клани, зберігають соціально-прийнятні зв'язки і норми поведіння, прийняті в тім соціальному середовищі, до якого вони належать споконвічно по своїх родинних, кланових, професійних зв'язках.

Як помітив американський кримінолог Е.Сатерленд, усі вони перебувають у “культурній однорідності” із правослухняними колегами: “Законодавці захоплюються бізнесменами, схиляють перед ними голови і не вважають злочинцями”. Таким чином, морально-психологічна характеристика організованої економічної злочинності суперечлива. Вона відбиває подвійність життєдіяльності діючих осіб, що зберігають свою приналежність до двох культур – соціальної й антисоціальної – і керуються нормами поведіння різних малих соціальних груп – професійної (легальної) і злочинної (нелегальної).

Діяльність злочинних груп середнього і вищого рівнів звичайно ретельно планується. Рідше програмується злочини, вчинені невеликими зграями загальнокримінальної спрямованості. Мотиви групової злочинної

діяльності виникають відповідно до актуальних групових індивідуальних потреб. У принципі вони збігаються, колізії дозволяються рішеннями лідерів чи більшості. Для групових рішень характерні сугестивні мотиви, тобто збуджені навіяними з боку “авторитетів”.

Але було би помилкою думати, що кожна згряя, злочинна чи організація корпорація “тіньовиків” завжди діє у повній згоді і, як тепер часто говорять, усі вирішують консенсусом.

Гармонію інтересів важко відшукати і серед дуже близьких і порядних людей. Співтовариство, замішано на неправді, обмані і насиллі і не може довго залишатися монолітним. А якщо таке трапляється, то виникає щось схоже на фашизм. Але і тоді, як учить історія, “єдність рядів” чи рано пізно порушується в боротьбі за владу і за видобуток. Сучасні вуличні “розборки” між ворогуючими злочинними кланами і “авторитетами, що суперничають,” свідчать про звади, що не припиняються, між підрозділами “п'ятої влади” і суперечать уяві про неї, як про єдине кримінальне середовище.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Психологія групової злочинної діяльності відрізняється і тим, що поведження співучасників у значній мірі конформно. Експериментальна психологія давно установила, що групові рішення, особливо в ситуації ризику, значно частіше бувають помилковими, чим індивідуальні. Ця загальна закономірність, незалежна від характеру групової діяльності і виду груп – від політбюро до злочинської зграї.

2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ І ПОНЯТТЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Про організовану злочинність говорять і пишуть кримінологи, криміналісти, фахівці з кримінальної й іншої галузей права, політики, економісти, соціологи, письменники і журналісти. Але часто під словами «організована злочинність» розуміють різні явища.

Загально визнано, що поняття «організована злочинність» зв'язано з такими, як «організований злочин», «організована група», «організована злочинна діяльність». Скрізь уживаються слова «організація», «організований».

Слово «організувати» відбулося від грецького *organon* і французького *organiser*. *Organon* буквально означає “знаряддя, інструмент”, а *organiser* переводилося на російську мову як “улаштувати, з'єднати в одне ціле, упорядкувати що-небудь, додати чому-небудь планомірність”. У російській мові, як вказав, наприклад, С.И. Ожегов, слово “организованный” означало “планомерный”, що відрізняється строгим порядком, єдністю, дисципліною”.

Таким чином, “організований злочин” – це злочин запланований, задалегідь продуманий. Такий злочин може відбуватися як окремою людиною, так і групою.

При здійсненні декількома особами не простого злочину, нехай і самого тяжкого, а організованого злочину їм треба попередньо об'єднатися і погоджувати свої дії при підготовці, замаху і здійсненні злочину. Так виникає “організована група”. Це не просто “група осіб, спільно здійснюючі злочини” чи навіть здійснення злочину “групою осіб за попередньою змовою”.

При здійсненні організованого злочину група повинна бути певним чином організована, вона повинна виробити план, підкоряти цьому плану колективні зусилля, її члени змушені узгоджено вирішувати виникаючі при реалізації плану проблеми. Організована група цілком може бути створена для здійснення одного злочину.

Коли в наявності безліч організованих злочинів і безліч таких організованих груп, нерідко вживається термін “організована злочинність”, що відбиває саме зазначену безліч, але аж ніяк не внутрішній взаємозв'язок різних організованих злочинів між собою і відповідно різних організованих груп.

Існує кілька підходів у трактуванні самого поняття організованої злочинності, розходження яких залежать від підходів дослідників до даної теми.

Перша група визначень носить психолого-юридичний характер і містить у собі переліки кваліфікуючих ознак і діянь, заборонених законом і зроблених організованими злочинними формуваннями.

Друга група визначень враховує й економічний характер організованої злочинності.

Одним з перших понять організованої злочинності з вказівкою економічного аспекту запропонував А. И. Гуров. Під нею автор пропонував розуміти

- **«відносно масового функціонування стійких керованих співтовариств злочинців, що займаються здійсненням злочинів як промислом, які створюють з допомогою корупції систему захисту від соціального контролю».**

Аналогічне визначення дає і професор Э. Ф. Побегайло. Правда це визначення зазнало критики за те, що в ньому не розкриті поняття злочинного співтовариства.

У найбільш широкому змісті організовану злочинність прийнято розглядати як форму незаконного підприємництва, підпільну економічну систему. В.С.Овчинський під організованою злочинністю пропонує розуміти

- **форму економічного підприємництва, здійснюваного за допомогою протизаконних засобів, зв'язаних з погрозою застосування фізичної сили чи її використанням, шляхом вимагання, корупції, шантажу й інших методів, а також використання незаконно зроблених товарів і послуг.**

З інших позицій дане явище характеризується як

- **«серія складних кримінальних видів діяльності, здійснюваних у широких масштабах організаціями й іншими групами, що мають внутрішню структуру, яких штовхає на це, головним чином, одержання фінансового прибутку і придбання влади».**

Професор С. В. Дьяков робить спробу конкретизувати визначення даного поняття за рахунок включення в нього більшого числа ознак у тому числі і психологічних. З його погляду, організована злочинність це :

- **«діяльність стійких злочинних співтовариств (організацій), що відрізняються ієрархічною організаційною побудовою, згуртованістю на конкретній злочинній платформі, відпрацьованою системою конспірації і захисту від правоохоронних органів, корумпованістю, масштабністю злочинної діяльності, включаючи вихід за рубіж і зв'язок з міжнародною мафією».**

З приведенного визначення випливає, що одиначні організовані злочинні групи до складу організованої злочинності не входять. Близьке до даного, але визначення, що акцентується на трохи інших ознаках, що формулює Ю. И. Адашкевич:

«Організована злочинність – це суспільно небезпечне соціальне явище, що характеризується тісним змиканням кримінального світу з тіншовими економічними структурами і корупцією в органах влади і керування, що виявляє себе в діяльності злочинних співтовариств, що контролюють джерела протиправних, а також окремих видів правомірних доходів на територіях чи у сферах соціальної практики».

У Законі США 1968 року про контроль над злочинністю і безпекою на вулицях організована злочинність визначалася як

- **«протизаконна діяльність членів високоорганізованої і дисциплінованої асоціації, що займається постачанням заборонених законом послуг, включаючи експлуатацію азартних ігор, проституцію, лихварство, поширення наркотиків і іншу протизаконну діяльність подібного роду організацій».**

Більш точний був у своєму визначенні в 1982 році Консультативний комітет при правоохоронних органах штату Огайо.

Він писав:

«Організовану злочинність, у традиційному змісті слова, можна визначити як групу осіб, що діють поза законом з метою фінансової вигоди, що знаходяться в постійній злочинній змові і здатних здійснювати політичний підкуп і контроль для успішного продовження своєї справи...»...

Аналогічні визначення були опубліковані в багатьох інших штатах, у тому числі в Нью-Йорку, Нью-Джерсі, Каліфорнії. Причому організовану злочинність стали зв'язувати з діяльністю «білих комірців». Американські кримінологи Д. Л. Херберт і Х. Тритт порахували це неточним, тому що, як вони писали, організована злочинна діяльність на відміну від здійснення посадових злочинів «є основною справою чи заняттям учасників злочинних організацій, тоді як посадові злочини є побічними, супроводжуючи інші справи чи заняття, у ході яких вони відбуваються»

Тут заслуговують на увагу дві обставини.

Перше – це те, що організована злочинність зв'язувалася не тільки з фінансовими махінаціями, але також з політичною діяльністю (політичний підкуп і контроль).

Друге – це характер зв'язку організованої і посадової злочинності.

Злочинні організації гнучко використовують державний апарат. Службовці, що співробітничать з нею, як правило, не стають членами організацій і навіть часто не відають, кому саме вони служать. Використовується інститут осіб, що співробітничать, виконуючі різноманітні доручення, іноді систематично, іноді час від часу, а часом разового характеру. От чому необхідно розмежовувати участь у злочинній організації й участь у діяльності злочинної організації.

Номоконов В. А. вказує на те, що правові поняття збігаючись по кримінологічними, повинні відрізнитися більшою формалізованістю, акцентованістю на правових аспектах.

Кримінологічне поняття, як найбільш ємне, повинне розкривати соціальну сутність і основні особливості цього явища як особливої форми злочинності. Правове поняття повинне закріплювати досить формальні ознаки, що підлягають фіксації правоохоронними органами.

У кримінологічному аспекті, під організованою злочинністю варто розуміти історично обумовлене, негативне соціальне явище, що представляє собою ієрархічно побудовану структуру, що спирається на створений злочинний капітал і корупцію, що має метою забезпечення власного функціонування і задоволення власних потреб шляхом збільшення капіталу, відмивання останнього і придбання влади.

У правовому аспекті організована злочинність є сукупність злочинних формувань, організованих злочинних груп, банд, злочинних організацій і співтовариств, а також їхня злочинна діяльність.

А.И.Долгова, тривалий час досліджуючи проблему організованої злочинності, і зокрема, що присвятила багато своїх робіт понятійному, тобто

психологічному апарату, ставить під сумнів можливість вироблення короткого вичерпного визначення. Більш того, указує, що «продуктивніше йти по шляху виділення її найбільш характерних психологічних ознак».

Розкриваючи психологічні ознаки організованої злочинності, різні автори називають різне їхнє число й інтерпретують останні по-своєму.

Так, багато дослідників думають, що в числі невід'ємних психологічних ознак організованої злочинності знаходяться наступні:

- стійкий, постійний, плановий, конспіративний характер діяльності у виді злочинного промислу;
- наявність організаційно-управлінських і структур, що забезпечують, ієрархії керівництва, єдиних норм поведіння; створення системи планомірної нейтралізації усіх форм соціального контролю;
- застосування спеціальних методів розвідки і контррозвідки;
- наявність централізованих великих грошових фондів;
- тенденція до постійного розширення сфер діяльності.

Бевза С. М. думає, що крім так званих «обов'язкових» ознак організованої злочинності, що описані вище, існують і ознаки «факультативні». До них відносяться:

- неучасть лідерів злочинної організації в конкретних злочинах;
- «відмивання» грошей;
- формування злочинних угруповань по національно-клановій ознаці;
- міжнародні зв'язки злочинного середовища;
- використання останніх досягнень науки і техніки.

Гай Дунн виділяє наступні ознаки, що, на його думку, пасують багатьом основним бандам:

- обов'язкова ієрархія зі строгими дисциплінарними санкціями;
- обмежене членство, іноді засноване на сімейних чи етнічних зв'язках;
- повна таємність;
- вільне використання залякування і насильства.

Розширюючи перелік характерних ознак організованої злочинності, можна більш повно відбити не тільки характер організованої злочинності, але і визначити її суть.

Аналіз проведених досліджень дозволяє виділити, як підкреслює Г.Ф. Маслов, і якісно нова ознака, що знаходиться в узгодженні з ознакою стійкості. Закордонні дослідники визначають його як «формальність». Американські кримінологи, які стоять у джерел вивчення організованої злочинності США, виділили ознаку «формальності» після того, як лідери «бутлегерських банд» (збройні угруповання, що займалися постачаннями і продажем спиртного під час дії в США «сухого закону») впровадилися в легальний бізнес і «формально» закріпили існуючі організації, тобто документально зафіксували в органах влади своє легальне становище.

Деякі лідери організованих злочинних угруповань мають до десятка власних фірм, що дозволяє їм використовувати права юридичних осіб, виходити на міжнародну арену.

Думки вчених різні лише у визначенні пріоритетності тієї чи іншої ознаки, у той же час усі єдині в розумінні складності явища і його багатогранності.

В даний час не існує міжнародно-визнаного значення поняття організованої злочинності. Проблеми виникають через різноманітність менталітетів культури, звичаїв і мови угруповань, охоплених цим поняттям.

Найбільші правоохоронні організації, що займаються боротьбою з нею – МВС і ФБР дуже по-різному визначають поняття злочинного угруповання і злочину.

Непогодженість визначень є одним з факторів, що перешкоджають міжнародним правоохоронним організаціям точно оцінити розміри української чи російської організованої злочинності.

У США ФБР запропонувало наступні визначення:

Організована злочинність – це автономне об'єднання, що має свою структуру і зв'язане дисципліною осіб чи груп, з'єднаних метою одержання грошових чи комерційних, вигод чи доходів, цілком чи частково незаконним способом, що прикриває свою діяльність за допомогою хабарів і корупції.

ФБР визначає наступні властивим організованим злочинним групам характерні риси:

- злочинна діяльність носить конспіративний характер;
- здійснення чи погроза здійснення актів, насильства чи залякування;
- діяльність методична і систематична;
- непричетність керівництва організованих злочинних груп до прямої участі в незаконній діяльності.

Керівництво правоохоронних органів Росії визначає організовану злочинність, як організоване співтовариство злочинців у межах від 50 до 1000, що систематично займається злочинною діяльністю і захищає себе від закону за допомогою корупції.

МВС України визначає наявність в організованих злочинних групах наступних характеристик:

- заняття злочинною діяльністю з метою одержання постійного доходу;
- можливість діяти тривалий період часу;
- чіткий розподіл обов'язків;
- наявність інформації про діяльність групи і добре розвиті засоби зв'язку усередині;
- доступ до групових ресурсів і доступна система таємності і безпеки.

Російське визначення організованої злочинності набагато ширше, ніж використовуване ФБР. Російська класифікація містить у собі угруповання, що володіють двома і більш рівнями ієрархії в різних регіонах і кримінальних спеціалізація.

Можливість корумпувати чи впливати на державних службовців є однієї зі складових організованої злочинності.

Важливим розходженням між російськими, українськими й американськими визначеннями організованої злочинності є те, що США на їхній погляд визначає корумпування державних бюрократів, як тактику

організованої злочинності, характерної для країн СНД, де не рідкість для держслужбовця бути зв'язаним з організованою злочинністю.

У Росії й Україні також підрозділяють групи по етнічній, територіальній ознаці і типу керування. Ці категорії у свою чергу додатково характеризують організовані злочинні групи. Цей тип визначених проблем перешкоджає співробітництву між урядами країн СНД і США.

Л. Шеллі (США) розуміє організовану злочинність як форму авторитаризму. Вона говорить про наступні прояви авторитаризму посада радянської організованої злочинності:

1. Панування економічної і пануючої структур.
2. Залякування цивільного населення.
3. Примус до приватизації під погрозою насильства.
4. Залякування преси і журналістів усередині країни і на міжнародному рівні.

5. Приватизація державних ресурсів на користь організованої злочинності.

6. Попрання демократичних основ суспільства.

Філ Вільямс починає спробу уникнути однобічного, негативного розуміння такого складного і неоднозначного явища, яким є організована злочинність, і виділяє як позитивні так і негативні причини і наслідки її існування і діяльності.

Автор виділяє наступні основні ознаки, через які прийняте характеризувати російську організовану злочинність:

1. Вона має гранично хижу, грабіжницьку природу;
2. Російська організована злочинність високо структурована. Цей факт він пояснює, насамперед, відходом у неї багатьох колишніх співробітників КДБ;
3. Російська організована злочинність тісно зв'язана з політичним світом;
4. Російська організована злочинність знаходиться в постійній взаємодії з іноземними злочинними організаціями, особливо з італійською мафією і колумбійськими картелями.

Разом з тим, Вільямс указує на перевагу російської організованої злочинності над злочинними організаціями інших країн і народів.

Дані ознаки російської організованої злочинності автор розглядає як її «негативну характеристику».

Через поняття *«позитивної характеристики»* російської організованої злочинності автор розкриває її правову, соціальну, економічну сутність. Він виділяє кілька варіантів звичайного розуміння сутності російської організованої злочинності в літературі США:

1. Російська організована злочинність виконує позитивні функції в економіці і соціальному житті сучасної Росії. Російська організована злочинність забезпечує захист підприємців і виконання зобов'язань, не здійснювані державою, але життєво необхідні для функціонування механізмів ринкової економіки.

2. Російська організована злочинність являє собою первинну форму капіталізму, не урегульовану ні нормами моралі, ні нормами права. З цього випливає, що злочинні організації є однією з найбільш прогресивних сил у колишньому Радянському Союзі, у силу того, що вони - головна підтримка – і, одночасно, головні криводіячі процесу приватизації.

3. Російська організована злочинність – тимчасове явище, продукт особливих умов. Зі зміною цих умов організована злочинність скоріше ослабшає, чим підсилиться. Таке розуміння сутності організованої злочинності, на думку ряду авторів, припускає визнання факту виконання нею ряду позитивних функцій у суспільних відносинах.

Вільямс критично відноситься до усіх вищенаведених точок зору. На його думку, «негативна характеристика» російської організованої злочинності надто спрощує розуміння явища; «позитивна характеристика» – необґрунтовано акцентує увагу на економічних аспектах проблеми, упускаючи з виду все інше.

Сам Вільямс пропонує наступне розуміння російської організованої злочинності.

Організована злочинність розвивається в умовах політичного хаосу, економічного і соціального занепаду. Усі ці передумови виникли в Росії на початку 90-х рр. У сполученні зі специфічними умовами радянського суспільства (стійкі зв'язки між номенклатурою і злочинним світом, розквіт «тіньової економіки»), вони створили передумови не тільки для виникнення і розвитку організованої злочинності, але і для придбання нею важливої ролі у всіх суспільних відносинах.

Аналізуючи російську організовану злочинність на сучасному етапі її розвитку, що характеризується стійким ростом числа злочинних груп, Вільямс приходить до наступного висновку:

- Продовжується ріст значення російської організованої злочинності і її сил. Російська організована злочинність проникає в усі нові сфери легальної економічної діяльності;

- Ріст числа злочинних груп відбиває факт того, що більшість з них піддане тенденції «розщеплення», що має своїм наслідком розпад більш великих формувань на більш дрібні;

- Ріст числа злочинних груп – наслідок більш ефективної роботи правоохоронних органів. Вони глибше розуміють явище і, отже, виявляють усе більше число злочинних груп. Тому ріст числа таких груп у статистичних звітах не є наслідком росту їхнього числа в дійсності. На жаль, пише автор, відсутні чіткі критерії, що дозволяють установити, у якому випадку мова йде про більш глибоке розуміння проблеми, а в якому – про її розвиток;

- Виявлена безліч дрібних злочинних груп ідентично невеликим і малозначним американським «вуличним бандам». У цьому випадку, мова йде про розвиток суперництва, унаслідок чого з'являється усе більше і більше груп на місцевому (локальному) рівні. Такі групи не мають тісних зв'язків з бюрократією і залучені, головним чином, у здійснення загальнокримінальних злочинів невеликого ступеня ваги, на відміну від більш великих формувань.

Автор указує на суперечливість запропонованих варіантів, але наполягає при цьому на неможливості на сучасному етапі розробки проблеми віддати перевагу якому – або з них.

ВИСНОКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином до невід'ємних психологічних ознак організованої злочинності відносяться:

- стійкий, постійний, плановий, конспіративний характер діяльності у виді злочинного промислу;
- наявність організаційно-управлінських і структур, що забезпечують, ієрархії керівництва, єдиних норм поведження; створення системи планомірної нейтралізації усіх форм соціального контролю;
- застосування спеціальних методів розвідки і контррозвідки;
- наявність централізованих великих грошових фондів;
- тенденція до постійного розширення сфер діяльності.

3. ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

3.1 Джерела організованої злочинності.

У той час як терміни Українська (Російська) організована злочинність став д популярним, вона фактично являє собою спрощений варіант набагато більш складно багатогранного явища, що має винятково свої власні територіально-культурно психологічні корені.

Сучасна організована злочинність у Росії й Україні має чотири корені.

Перший – історична національна кримінальна еліта, зlodії в законі, що складається з простих злочинців.

У радянський час ця частина кримінального світу виріс у системі “ГУЛАГА”, у якому виживання залежало від формування співтовариств з іншими злочинцями. Дані банди розробили власний кодекс поведження і добре організовану структуру.

Основними вимогами до зlodія є:

- не працювати;
- не співробітничати з правоохоронними силами;
- не давати показань у суді;
- не мати родини;
- **не служити в збройних силах.**

Через те, що велику частину життя ці злочинці проводять за ґратами і добре організовані, адміністрація установ звертається до них для підтримки порядку в обмін на режим сприяння. В даний час зlodії в законі стали зневажати це і тепер зlodієм може бути й особа, не суджене. Авторитет зlodіїв теж помітно зменшився.

Другий корінь – корумпована частина членів компартії, урядових чиновників і економістів, що відносилися до радянської еліти і номенклатури.

Хабарники і представники підпільного ринку були необхідні для існування всієї радянської системи. «Сіра», тобто незаконна, «тіньова» економіка – двигун, що робив радянську систему більш-менш працездатною. Радянський уряд і радянська партійна еліта, що були частиною цієї головоломки, заклали благодатний ґрунт явищу всепроникаючої корупції і криміналізації. Після розвалу СРСР у Росії, Україні багато хто з функціонерів залишилися на своїх місцях, продовжуючи керувати цією системою. Корупція серед представників колишньої радянської еліти, представників діючого уряду і приватного сектора є серйозною перешкодою в боротьбі проти організованої злочинності.

Хабарі і зарплата в елітних колах, вищих державних радників, компрометують законні дії, що починаються Урядом проти кримінальних структур. Це також підриває зусилля США в боротьбі з цією зростаючою, транснаціональною проблемою.

Корупція серед чиновників у багатьох відносинах серйозно загрожує інтересам США й інших країн. Поняття «офіційна корупція», що склалася в комуністичну епоху, міцно укоренилося в житті. Радянська держава, придушуючи політичні волі громадян, дозволяло, проте, процвітати чорному

ринку і тіньовій економіці, оскільки вони задовольняли запитам населення, що перевищували можливості держави. Вимоги чиновників плати за дії, що входять до їхнього обов'язку, і організація різних бартерних схем були важливою складовою частиною такої економіки. «Звичайна» корупція стала звичною і створила основу системи покриття злочинності, що склалася в даний час.

Різні етнічні і національні групи формують третю групу організованої злочинності.

Найбільш впливові з них: чеченці, вірмени, азербайджанці, дагестанці, грузини, чеченці й інгуші. Ці групи активні не тільки в Росії й Україні, їхній вплив простирається через усю Євразію і СНД.

Загалом, це найбільш жорстокі з всіх існуючих злочинних груп. Важливо підкреслити, що як би там ні було, організовану злочинність в Україні і Росії не визначають по етнічній ознаці, як це поширено в США, але в той же час вони можуть об'єднувати багато етнічних груп. Згідно даним наукової конференції з проблем організованої злочинності, що проходила в червні 1996 року, тільки 70 з 3000 злочинних груп у Росії засновані на етнічній приналежності.

Останні і найбільш великі групи організованої злочинності це об'єднані злочинні співтовариства, що контролюють конкретну територію, що займаються специфічною кримінальною діяльністю, що обмінюються досвідом, що найчастіше знаходяться під егідою різних спортклубів, засновані на централізованому керуванні. Ці групи існують як організовані злочинні клани, але багато хто з них підходять до американського визначення «банди». Деякі з цих банд відносяться до так названих «авторитетів».

Усі 4 типи організованих злочинних груп реально існують, діють і конкурують по всіх країнах СНД. Усі вони діють у те саме час, автономно і різноманітно, це є для правоохоронних органів однієї з проблем у боротьбі зі злочинними групами. На відміну від злочинних груп США, розмаїтість російських кримінальних груп заважає будь-якому пильному розгляду проблеми, що вони представляють.

3.2 Структура організованої злочинності.

Організована злочинність – складне багаторівневе соціальне явище, що має свою специфічну структуру, «внутрішня будівля».

Долгова А. И. запропонувала виділяти три різних рівні організованості в злочинності.

Перший рівень – самий нижчий. Злочин хоча і відбувається організованою групою, але в неї при всій її згуртованості і стійкості немає складної структури, ієрархії, функції організаторів і виконавців чітко не розподілені. Цей рівень до організованої злочинності як соціальному явищу прямо не відноситься, хоча це часто робиться. Подібні одиночні групи помітно уступають іншим злочинним формуванням, що включені в більш високі рівні організованості по ступені своєї небезпеки.

Другий рівень організованості злочинної діяльності - являє собою ієрархічна побудова визначених груп, іноді їхній конгломерат.

Особливість таких груп – у тім, що на цьому рівні останні активно вторгаються в офіційні структури суспільства і використовують ці структури у своїх кримінальних цілях. Такі групи можна назвати **злочинними організаціями**.

На третьому рівні організованості - мова йде про організацію злочинного середовища, консолідації її лідерів у злочинні співтовариства. На цьому рівні завершується відділення функції організації і посібники злочинною діяльністю від безпосередньої, традиційної співучасті в здійсненні конкретного злочину. Лідери злочинного середовища вже, як правило, не роблять конкретних злочинів, зайняті виробленням загальної лінії поведіння, стратегії і взаємної підтримки. Найбільш відомі злочинні співтовариства «зłodіїв у законі».

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, у структуру організованої злочинності як цілісного соціального явища входять не будь-які організовані злочинні групи, а лише злочинні організації (другий рівень) і злочинні співтовариства (третій рівень організованості).

Розмежування різних рівнів організованості злочинних формувань у даний час представляє не тільки теоретичний, але і практичний інтерес. У відповідності зі статистичними формами, особа, що робить розслідування, повинне вказати, у складі якого конкретного злочинного об'єднання обвинувачуваний вчинив злочин: злочинного співтовариства, злочинної організації чи злочинної групи.

Структуру злочинного співтовариства можна показати у виді «піраміди».

У основі піраміди знаходяться рядові виконавці злочинних акцій:

- окремі злочинні угруповання;
- бойовики,
- «піхота»,
- квартирні зłodії,
- шахраї і т.д.

Над ними розташовуються дві групи «забезпечення» і «безпеки». Нагорі піраміди злочинного співтовариства знаходиться так називана «елітарна» група. Вхідні в неї кримінальні лідери здійснюють загальні організаторські, управлінські й ідеологічні функції. У конкретних злочинах, як правило, вони участі не приймають.

Елементи структури злочинної організації найкраще представити у виді трьох основних ланок:

- управлінських-управлінської-організаційно-управлінського;
- допоміжних-допоміжної-організаційно-допоміжного;
- виконавських-виконавської-безпосередньо-виконавського.

4. СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Організована злочинність – винятково небезпечне соціальне явище не тільки по своїх масштабах і характеру заподіюваної шкоди. Небезпека організованої злочинності має також свої особливості: одночасно заподіюється шкода багатьом різнорідним групам суспільних відносин – у сфері економіки і фінансів, керування і правоохоронної діяльності; особливо кваліфікована підготовка всіх супутніх злочинів (фізичне усунення конкурентів, знищення доказів, заволодіння зброєю і т.п.); використання для досягнення злочинних цілей спеціально підготовлених злочинців-професіоналів; включення в орбіту злочинної діяльності значного кола осіб, починаючи від антигромадських елементів і кінчаючи працівниками правоохоронних органів; нарощування наслідків шкоди, заподіюваного традиційними злочинами; поява нових видів протиправного збагачення; породження цілого шару паразитуючої на організованій злочинності «еліти»: «злодіїв у законі», «авторитетів», «третейських суддів», посередників, охоронців.

Насамперед, національна організована злочинність загрожує самої нації. Зв'язок між організованою злочинністю й урядовими чиновниками, що забезпечує їм взаємне збагачення, грозить зруйнувати сама держава Україна. Хоча в одних галузях економіки корупція сильніше, ніж в інші (особливо сильна вона в галузях, зв'язаних із природними ресурсами – нафтою, газом, металами, мінералами і т.д.), навряд чи знайдеться область, не порушена корупцією. Деякі чиновники за встановлену ціну видають ліцензії, дозволу, видають розпорядження. В Україні саме корупція уможливорює існування організованої злочинності.

У міру того, як перспектива утворення кримінальної-корпоративної держави стає усе більш реальною, на боротьбу з організованою злочинністю потрібно усе більше бюджетних ресурсів. Якщо організована злочинність і далі буде розвиватися тими ж темпами, то корумповані чиновники і злочинці стануть використовувати у своїх цілях убогі державні ресурси.

Використання державних структур для особистого збагачення і посилення влади викликає в населення розчарування і втрату довіри до режиму. Розчарування в структурах, задуманих для підвищення добробуту народу, веде до соціального краху. Саме така ситуація склалася зараз в Україні.

У сполученні, ці явища послабляють підтримку демократичного процесу.

Економіка України переживає важкий пострадянський перехідний період до ринкової економіки. Інші країни Східної Європи, що знаходяться на перехідному етапі, продовжують обганяти Україну по багатьох економічних показниках. Одним із ключових компонентів такої ситуації є економічна злочинність і корупція, що різними шляхами ускладнює ситуацію в економіці, що колишній посол США в Росії Томас Пікерінг назвав «Жахливо негармонійною». У доповіді Міжнародної організації праці затверджується: «На жаль, мається досить доказів, щоб затверджувати, що в середньому рівень життя різко упав, а спад економіки продовжується, що підсилює зубожіння і розшарування суспільства».

Коренем проблеми є наявність контрольованою організованою злочинністю тіньової економіки, обсяг якого в даний час за різними оцінками досягає 47% ВВП.

Тіньова економіка має, щонайменше, три особливості: відхилення від державного регулювання, використання насильства і залякування, і використанням як капіталу твердої іноземної валюти. У тіньовій економіці різні види злочинної діяльності придушують законний бізнес.

Залучення злочинних угруповань у шахрайство в банківській сфері висвітлюється в пресі набагато менше. Незаконний переклад великих грошових сум на Захід, офшорні зони, фальсифіковані кредитні лінії і валютні обміни на чорному ринку характеризують організовану злочинність як сучасне кримінальне підприємство.

Залученість організованої злочинності в комп'ютерну злочинність і підроблення, і шахрайське використання банківських документів різко розширюється. Наприклад, прийнята в червні 1996 р. резолюція Ради безпеки РФ відбиває цю заклопотаність: «Сучасний етап комп'ютеризації всіх життєво важливих сфер діяльності в російському суспільстві характеризується ростом злочинності з використанням комп'ютерів як знарядь злочину».

Злочинці використовують комп'ютери й інші високотехнологічні засоби не тільки для одержання грошей. Російські й Українські злочинні угруповання можуть використовувати обчислювальну техніку для проникнення в правоохоронні комп'ютерні мережі і знищення даних про свою минулу злочинну діяльність.

Організована злочинність створює реальну погрозу правам і свободам людини. У результаті існування організованої злочинності основні конституційні права громадян істотно «коректуються», а іноді і цілком блокуються інтересами мафіозних співтовариств, що нав'язують особистості свої варіанти політичного самовизначення, вигідні мафії кандидатів в органи представницької, виконавчої і судової влади.

Права людини, мільйонів людей постійно порушуються в результаті прямої чи непрямой організованої злочинної діяльності: жінки чи підлітки примушуються займатися проституцією чи фактично перетворюються в рабів з вивозом в інші країни; особи, що потрапили в руки лихварів, виявляються в безвихідному стані; підприємства дрібних підприємців, що відмовляються виплачувати гроші для одержання «захисту», знищуються; прості громадяни бояться вийти ввечері на вулиці, тому що вони небезпечні через наркоманів і алкоголіків, що постійно мають потребу в грошах для придбання наркотиків і спиртних напоїв; вартість товарів і послуг росте.

Потенційна погроза правам і свободам громадян складається в можливості вироблення і здійснення мафіозними структурами механізмів повного придушення конституційних прав і волю громадян, переключення її на власне мафіозні інтереси шляхом фізичного і матеріального терору на основні соціальні групи й інститути.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, існує цілий спектр погроз, що таяться в організованій злочинності. Остання прагне до можливо повного придушення прав і воль громадян через акти насильства, терору, системи поборів і протекціонізму. На регіональному і галузевому рівнях відбувається перехоплення власності злочинними співтовариствами і корумпованими чиновниками. Проникнення організованої злочинності в економіку паралізує природну дію ринкових механізмів. Відбувається дезорганізація економічної, банківсько-валютної системи країни.

Діяльність організованих злочинних груп нав'язує суспільству ідеологію злочинного світу, загрожуючи повною криміналізацією суспільної свідомості. Злочинні співтовариства активно створюють рівнобіжні нелегальні владні структури, незаконні збройні формування, усе більше знаходять контроль над засобами масової інформації.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Психологія групової злочинної діяльності відрізняється і тим, що поведження співучасників у значній мірі конформно. Ця загальна закономірність, незалежна від характеру групової діяльності і виду.

2. До невід'ємних психологічних ознак організованої злочинності відносяться:

- стійкий, постійний, плановий, конспіративний характер діяльності у виді злочинного промислу;
- наявність організаційно-управлінських і структур, що забезпечують, ієрархії керівництва, єдиних норм поведження; створення системи планомірної нейтралізації усіх форм соціального контролю;
- застосування спеціальних методів розвідки і контррозвідки;
- наявність централізованих великих грошових фондів;
- тенденція до постійного розширення сфер діяльності.

3. У структуру організованої злочинності як цілісного соціального явища входять не будь-які організовані злочинні групи, а лише злочинні організації (другий рівень) і злочинні співтовариства (третій рівень організованості).

4. Розмежування різних рівнів організованості злочинних формувань у даний час представляє не тільки теоретичний, але і практичний інтерес. У відповідності зі статистичними формами, особа, що робить розслідування, повинне вказати, у складі якого конкретного злочинного об'єднання обвинувачуваний учинив злочин: злочинного співтовариства, злочинної чи організації злочинної групи.

5. Існує цілий спектр погроз, що таяться в організованій злочинності. Остання прагне до можливо повного придушення прав і воля громадян через акти насильства, терору, системи поборів і протекціонізму. На регіональному і галузевому рівнях відбувається перехоплення власності злочинними співтовариствами і корумпованими чиновниками. Проникнення організованої злочинності в економіку паралізує природну дію ринкових механізмів. Відбувається дезорганізація економічної, банківсько-валютної системи країни.

6. Діяльність організованих злочинних груп нав'язує суспільству ідеологію злочинного світу, загрожуючи повною криміналізацією суспільної свідомості. Злочинні співтовариства активно створюють рівнобіжні нелегальні владні структури, незаконні збройні формування, усе більше знаходять контроль над засобами масової інформації.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

При вивченні теми необхідно уяснити, що психологія групової злочинної діяльності відрізняється від психології злочинної діяльності окремої особи. Необхідно з'ясувати, що стійкий, постійний, плановий, конспіративний характер діяльності характеризує організовану злочинну діяльність. Необхідно чітко для себе визначити психологічні ознаки злочинної діяльності всіх

структурних елементів злочинної організації та ознаки психологічної поведінки злочинців у складі ОЗУ.